ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΤΟΣ 59 ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1976 ΤΕΥΧΟΣ 652

ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Δημήτριος
Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων
Σάββας Ἀγουρίδης, Γρηγ. Λαρεντζάκης,
Βασ. Νικόπουλος, Π. Ρόκκος, Β. Θ. Σταυρίδης

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917
ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Π. Σ. ΡΟΚΚΟΣ, ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ: Δ. Β. ΚΑΪΜΑΚΗΣ, ΘΕΟΛ. ΔΡ. ΦΙΛ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. Θ. Π. Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Δημητρίου

ΠΑΣΧΑΛΙΝΟΝ ΜΗΝΥΜΑ

† Δημήτριος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης παντὶ τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας χάριν καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ ἐνδόξως Ἀναστάντος Σωτῆρος Χριστοῦ.

Τὴν πίστιν αὐτοῦ, τῶν ἄλλων Ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν εἰς τὸ ἐξαίσιον γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως, τὸ ἀποτελοῦν τὴν κεντρικὴν σωτηριώδη ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς σημερινῆς μεγάλης καὶ πανηγυρικῆς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν ἑορτῆς, μαρτυρῶν ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος Πέτρος, ἔλεγε πρὸς τὸν λαὸν τῇ ἡμετέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς: «Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες» (Πρξ. β′ 32).

Ὅθεν, διὰ τοὺς ἐκλεγέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ κατασταθέντας μάρτυρας τῶν γεγονότων τῆς σωτηρίας, ἡ σωματικὴ Ἀνάστασις τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ ἦτο τοσοῦτον ἀληθὴς καὶ πραγματική, ὅσον ἀληθὴς καὶ πραγματικός, δι' αὐτούς τε καὶ διὰ τοὺς εὑρεθέντας ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἦτο καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ταφὴ αὐτοῦ. Ὁ διὰ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν τὸν ἐπώδυνον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑπομείνας θάνατον Ἰησοῦς δὲν ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ ᾅδου, καὶ δὲν ὑπέστη τὴν φθορὰν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων γενόμενος.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἱστορία τῆς πίστεως ἐπιμαρτυροῦσι, τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά, ὅτι ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ἔκτοτε διετήρησε καὶ διατηρεῖ σταθερὰν καὶ βεβαίαν τὴν πίστιν εἰς τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως, καὶ ὅτι ἡ Ἀνάστασις εἶναι πηγὴ ἀείρροος καὶ ἀδαπάνητος δυνάμεως ἀκαταβλήτου. Ἐξ αὐτῆς ἐπήγασεν ὁ ἔνθερμος ζῆλος τῶν κηρύκων τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τὸ ἀδάμαστον σθένος καὶ ἡ καρτερία τῶν ὁμολογητῶν καὶ τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως. Εἰς αὐτὴν καθόλου ὀφείλεται ἡ γένεσις, ἡ ἐξάπλωσις καὶ ἡ ἀνὰ τὸν κόσμον

ἁγιαστικὴ καὶ σωστική, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπιστικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ δύναμις καὶ δρᾶσις τῆς Ἐκκλησίας. Σειρὰ μακροτάτη γενεῶν ἔζησαν τὴν χαρὰν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἐκοιμήθησαν ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς Ἀναστάσεως. Τὴν ἀξίαν δὲ καὶ τὴν δύναμιν τῆς Ἀναστάσεως ὅλως ἰδιαιτέρως βιοῖ ἡ καθ' ἡμᾶς Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, διὸ καὶ κατέστησε τὴν Ἀνάστασιν κέντρον τῆς ὅλης ἐπ' ἐκκλησίας λατρευτικῆς αὐτῆς ζωῆς, δι' ὕμνων βαθείας θρησκευτικῆς ἐξάρσεως δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ κηρύττουσα τὴν ἐκ τοῦ τάφου Ἔγερσιν, τὴν νίκην κατὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, τὴν διὰ τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως σωτηρίαν, καὶ ἐν τῇ εὐλογίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας μεταδιδοῦσα εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτῆς τὸ σῶμα τοῦ Ἀναστάντος, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Τὸ παρήγορον τῆς Ἀναστάσεως μήνυμα ἐν ἀγάπῃ πατρικῇ ἀπευθύνοντες ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ταύτης καθέδρας πρὸς ὑμᾶς καὶ πρὸς πάντας τοὺς εὐλογημένους χριστιανοὺς τοῦ Πατριαρχικοῦ ἡμῶν Κλίματος, ἐν εὐσεβείᾳ καὶ προσκαρτερήσει διανύσαντας τὸν ψυχωφελῆ τῆς νηστείας χρόνον καὶ ὄρθρου βαθέος σήμερον προσδραμόντας εἰς τὸν ἱερὸν Ναόν, πρὸς δοξολογίαν τοῦ Ἀναστάντος καὶ ἁγιασμὸν τῆς κλητῆς ταύτης καὶ ἁγίας ἡμέρας, εὐχόμεθα ὅπως ἡ ἔνδοξος τοῦ Κυρίου Ἀνάστασις ἡ διὰ πάντας πηγὴ ἀνεξαντλήτου χαρᾶς καὶ παραμυθίας καὶ ἐνθαρρύνσεως ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ καὶ ταῖς δοκιμασίαις αὐτῆς.

Ἔχει ἡ ἐπίγειος ζωὴ τὰς φωτεινὰς καὶ καλὰς αὐτῆς ὄψεις. Διὰ τὴν ἀτέλειαν ὅμως τῶν ἀνθρωπίνων, ἔχει καὶ δάκρυα, καὶ ἀγωνίας, καὶ κακουχίας, καὶ στερήσεις, καὶ προώρους θανάτους, καὶ σκληρὰς ἀπογοητεύσεις. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι σταυρόν, ὃν καλούμεθα νὰ φέρωμεν ἐν ὑπομονῇ. Διὰ παθημάτων ὁ Χριστὸς εἰσῆλθεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ. Διὰ παθημάτων καὶ ἡμεῖς χωροῦμεν πρὸς τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν. Ἐὰν τὸν σταυρὸν ἡμῶν καλῶς βαστάζωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν πληρῶμεν δι' ἔργων πνευματικῶν, ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης ὑπαγορευομένων, θὰ ἀποβῶμεν κοινωνοὶ τῆς δόξης τοῦ Κυρίου, ἀνιστάμενοι εἰς ζωήν, ζωὴν θριαμβεύουσαν καὶ αἰώνιον, ἣν ἐπιφυλάσσει ἡμῖν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ αὐτοῦ βασιλείᾳ.

Ἀλλ' ἀπευθύνομεν τὸ μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες εἰσέτι ζῶσι τὴν προτεραίαν τῆς μιᾶς σαββάτων, ὡσεὶ τὴν νύκτα τοῦ θανάτου δὲν διεδέχθη ὁ ὄρθρος τῆς Ἀναστάσεως. Πρὸς ἐκείνους, οἵτινες, ὑπὸ τῶν ψυχωλέθρων διδαγμάτων τῆς νεωτέρας ἀ-

θέου φιλοσοφίας καὶ λογοτεχνίας τρεφόμενοι, ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν καὶ τὸν θάνατον θεωροῦσιν ὡς ἀποτελοῦντα τὸ τέρμα τῆς ζωῆς, φερόμενοι δ' ὡς ἐκ τούτου ἢ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν, ἢ πρὸς τὸν ἔμπρακτον ὑλισμὸν καὶ τὸν τὰ πάντα ἀρνούμενον μηδενισμόν. Οἱ τοιοῦτοι, ἔχοντες τὰ ὦτα πεπληρωμένα ἐκ τοῦ θορύβου τῆς ζωῆς, δὲν δέχονται θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας, καὶ δὲν αἰσθάνονται ἐσωτερικὴν ὤθησιν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ θεολογικὸν καὶ τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα. 'Ανάγκη καὶ οὗτοι νὰ ἀναθεωρήσωσι τοὺς ξένους διαλογισμοὺς καὶ τὰς ματαίας πεποιθήσεις αὐτῶν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς 'Αγίας 'Αναστάσεως, καὶ τότε θὰ ἴδωσιν ὅτι ἡ ζωὴ δὲν κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὅτι ὑπάρχει συνέχεια καὶ ἑνότης αὐτῆς πρὸς μίαν ἄλλην πέραν τοῦ τάφου καὶ τοῦ θανάτου ζωήν, τὴν ὁποίαν καλοῦνται νὰ ζήσωσι καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καθόσον ὁ Χριστὸς ὑπὲρ πάντων **ἀπέθανε καὶ ἀνέστη.**

Τοιαῦτα περὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιγείου ἡμῶν ζωῆς ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς θείας οἰκονομίας φρονοῦντες, καὶ τὸν ἄξονα αὐτῆς πρὸς τὴν αἰωνιότητα ἐστραμμένον ἔχοντες, προέλθωμεν εἰς ἑορτασμὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης ἡμέρας τῆς ἐκ νεκρῶν λαμπροφόρου τοῦ Κυρίου ἡμῶν 'Αναστάσεως. 'Εορτάσωμεν δὲ τὸ καινὸν καὶ ἱερώτατον τοῦτο Πάσχα ἡμῶν ἐν εὐσεβείᾳ καὶ ἐπιγνώσει τῆς σοβαρότητος τῶν καιρῶν, «μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας» (Α' Κορ. ε' 8). 'Εορτάσωμεν αὐτὸ ἐν εὐφροσύνῃ πνεύματος, ἐν ἀγαλλιάσει ψυχῆς καὶ καρδίας, ἐν ἐπιδείξει ἀγαθοεργοῦ διαθέσεως, ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ πρὸς πάντας, ἵνα ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς ἡ εἰρήνη τοῦ 'Αναστάντος Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ τυγχάνωμεν εὐλογίας καὶ ἐλέους ἐν τῇ ἐπικλήσει τοῦ 'Ονόματος αὐτοῦ.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ, ἀδελφοὶ καὶ τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά.

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας.

Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος

ΠΑΣΧΑΛΙΝΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

† Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων πρὸς τὰ ἐν Κυρίῳ πνευματικὰ Αὐτοῦ Τέκνα.

Τὴν ἐκ νεκρῶν τριήμερον ἐξανάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἑορτάζομεν καὶ αὖθις, τέκνα ἡμῶν ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι ἀγαπητά.

Αἱ καρδίαι πάντων τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ σκιρτῶσι σήμερον ἀπὸ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως.

«Χαρᾶς τὰ πάντα πεπλήρωται, τῆς Ἀναστάσεως τὴν πεῖραν εἰληφότα»[1], ψάλλει ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Ἱερὸς Ὑμνωδός. Καὶ διὰ τῶν λέξεων αὐτῶν θέλει νὰ δείξῃ τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου.

Ἔμπλεως χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος ἀναφωνεῖ:

«Σήμερον ἄνθρωποι τοῖς Ἀγγέλοις ἀνεμίγησαν καὶ οἱ σῶμα περικείμενοι μετὰ τῶν Ἀσωμάτων δυνάμεων τὰς ὑμνωδίας ἀναφέρουσι. Σήμερον καταλύεται τοῦ διαβόλου ἡ τυραννίς. Σήμερον τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου ἐλύθη, τοῦ Ἅδου τὸ νῖκος ἠφάνισται.

Σήμερον εὔκαιρον πάλιν εἰπεῖν τὴν Προφητικὴν ἐκείνην φωνήν. Ποῦ σοῦ θάνατε τὸ κέντρον; Ποῦ σοῦ, Ἅδη, τὸ νῖκος;

Σήμερον τὰς χαλκὰς πύλας συνέθλασεν ὁ Δεσπότης ἡμῶν Χριστὸς καὶ αὐτὸ τοῦ θανάτου τὸ πρόσωπον ἠφάνισε. Τί δὲ λέγω, τὸ πρόσωπον; Αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν μετέβαλεν· οὐκ ἔτι γὰρ θάνατος λέγεται, ἀλλὰ κοίμησις καὶ ὕπνος»[2].

Διὰ τῆς Ἀναστάσεώς Του, ὁ Κύριος διεβίβασε τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν,

---

1. Τροπάριον τῶν Αἴνων τοῦ Γ΄ ἤχου τοῦ Ὄρθρου τῆς Κυριακῆς.
2. Ι. Χρυσόστομος PG. MF. Τόμος 3ος, Βιβλίον 2, σελὶς 905.

ἐκ τοῦ σκότους τοῦ Ἅδου εἰς τὸ ἀνέσπερον Φῶς, τὸ διαλῦον τὰ σκότη τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, τῆς ἀγνωσίας καὶ τῆς πλάνης.

Αὐτὸ τὸ Φῶς μόνον δύναται ν' ἀποσοβήσῃ τὰ σκότη ὑπὸ τῶν ὁποίων κινδυνεύουσι νὰ καλυφθῶσι, σήμερον, αἱ διάνοιαι καὶ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων, παρ' ὅλα τὰ φῶτα ἅτινα ἔχει ἀνάψει ὁ ἀτομικὸς αἰών. Διὸ καὶ ὁ μεγαλοφωνότατος τῶν προφητῶν Ἠσαΐας, πρὸ ἑπτακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν πρὸ τῆς ἐνσάρκου Οἰκονομίας τοῦ Κυρίου, προορῶν καὶ χαιρετίζων τὴν εἰς τὸν κόσμον ἔλευσιν Αὐτοῦ, ἀναφωνεῖ καὶ φθέγγεται· «Φωτίζου, φωτίζου Ἱερουσαλήμ· ἥκει γάρ σου τὸ φῶς καὶ ἡ δόξα τοῦ Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέταλκεν»[3].

Ὁ δὲ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς διαπρυσίως κηρύττει· «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια»[4].

Ἀλλ' ἡ Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος ἀποτελεῖ καὶ πηγὴν ἀκενώτου δυνάμεως. Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δύναμις ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν δύναμιν τὴν ἐκπηγάζουσαν ἐκ τοῦ Ἀναστάντος Λυτρωτοῦ. Ὅσοι δὲ ἐξ ἡμῶν ἐνδυναμοῦνται ἐν Χριστῷ, οὗτοι τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ μακαριότητα εὐκόλως βαδίζουσι, ὅμοιοι τῷ Θεῷ κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν καθίστανται, παράδειγμα ἁγίου βίου ἐν ἀνθρώποις γίνονται καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ φορεῖς διατελοῦσι, ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν ἔχοντες τὴν ἐν οὐρανοῖς χαρὰν καὶ εὐτυχίαν ἐν τῇ παμφώτῳ καὶ θριαμβευούσῃ Βασιλείᾳ τοῦ Παντάνακτος Θεοῦ.

Ἡ Ἀνάστασις τοῦ γλυκυτάτου Ναζωραίου ἀποτελεῖ προσέτι καὶ πηγὴν χαρᾶς, ἥτις καὶ ἐκφράζεται διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ θελκτικοῦ ἐκείνου Ὕμνου, «ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ...», ὅστις πολλάκις ψάλλεται καθ' ἅπασαν τὴν Πασχαλινὴν περίοδον καὶ ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ ὁποίου ἡ καρδία τοῦ πιστοῦ κατακλύζεται ἐξ ἀρρήτου χαρᾶς, διότι τρανῶς διαβεβαιοῖ, οὐ μόνον τὴν Ἀνάστασιν ἡμῶν δι' Αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλαγὴν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν τάφων ἀνάστασιν τῶν σωμάτων ἡμῶν.

Τί θὰ ἦτο ἡ ζωὴ τῶν ἐπιζώντων, ἐὰν μὴ ἐπίστευον, ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς ἐκ τῶν φιλτάτων ἡμῶν προσώπων εἶναι πρόσκαιρος μόνον, ἐπειδὴ θὰ ἐπακολουθήσῃ ἀφεύκτως ἀνάστασις ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ αἰώνιος ζωή; Καὶ πῶς θὰ ἐπίστευον τὴν ἀναντίρρητον καὶ ἀνεκτίμητον

---

3. Ἠσαΐας Κεφ. Ξ' στ. 1.
4. Τροπάριον τοῦ Κανόνος τῆς Ἀναστάσεως.

αὐτὴν ἀλήθειαν, ἐὰν μὴ εἶχον ὡς ἐγγύησιν καὶ πιστοποίησιν αὐτὴν ταύτην τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, Ὅστις «ἠγέρθη ὄντως»;

Ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες μετὰ δυσπιστίας προσβλέπουσιν εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, τὸ θαῦμα τοῦτο τῶν θαυμάτων, ἀρνοῦνται καθ' ὁλοκληρίαν τὴν οὐράνιον καὶ θείαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διότι ἄνευ τῆς Ἀναστάσεως οὔτε ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶναι νοητή, οὔτε παραδεκτὰ τὰ θαύματά Του, οὔτε καταληπτὴ ἡ διδασκαλία Του. Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος τῆς Ἀναστάσεως, ὁ Οὐρανοβάμων Παῦλος, διακηρύττει, «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστη ὑμῶν»[5].

Ὅθεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν εὔσημον ταύτην ἡμέραν, «...ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ»[6].

Θλίψεις καὶ πικρίαι καὶ παντὸς εἴδους δοκιμασίαι ἂς ὑποχωρήσωσι, σήμερον, ἵνα ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀπολαύσῃ τὴν χαρὰν ἐκείνην, τῆς ὁποίας πηγὴ εἶναι ὁ Ἀναστὰς Κύριος, Ὅστις σήμερον, περιβεβλημένος ἄρρητον κάλλος, ἀνέτειλεν ὡς ἥλιος ἐκ τοῦ μνημείου, ὅπως χαροποιήσῃ τοὺς εἰς Αὐτὸν πιστεύοντας, ἀνιστῶν αὐτοὺς εἰς ζωὴν «καινὴν» καὶ βεβαιῶν, ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὰ σκηνώματα τῆς θείας Αὐτοῦ δόξης, «...ὅπου ἦχος καθαρὸς ἑορταζόντων καὶ βοώντων ἀπαύστως. Κύριε δόξα Σοι»[7].

Διάπυρος ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι Εὐχέτης

† Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

---

5. Α' Κορινθ. ιε' 14.
6. Ψαλμ. ριζ' 24.
7. Ἰδιόμελον τῶν Αἴνων τοῦ Ὄρθρου τῆς Μεγάλης Τρίτης.

Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος

ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ *

«Αὕτη ἡ πίστις τῶν Ἀποστόλων,
αὕτη ἡ πίστις τῶν Πατέρων,
αὕτη ἡ πίστις τῶν Ὀρθοδόξων,
αὕτη ἡ πίστις τὴν Οἰκουμένην
ἐστήριξεν»[1].

Ἐν τῇ εὐσήμῳ ταύτῃ ἡμέρᾳ, μνείαν ποιούμεθα τῶν ἀγώνων, τῶν θυσιῶν καὶ τῶν θριάμβων τῶν ἀκαταβλήτων τῆς ἀρετῆς γιγάντων, τῶν ἡρώων τῆς ἀληθείας καὶ τῶν γενναίων τῆς πίστεως ἀγωνιστῶν.

Εὐφραίνεται ὁ οὐρανός, ἀγάλλεται ἡ γῆ, συγχορεύουσι τὰ καταχθόνια, ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ τῷ θριάμβῳ τῆς ἀμωμήτου Θρησκείας τῶν Πατέρων ἡμῶν, ἐπὶ τοῖς μνημείοις καὶ τοῖς τροπαίοις, ἅτινα, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἤγειρεν ἡ Ὀρθόδοξος καὶ ἀμώμητος ἡμῶν πίστις. Διὸ καὶ ἡ φιλόστοργος ἡμῶν Μήτηρ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὥρισε σήμερον, ἵνα ἀναγιγνώσκηται ἡ ἐκ τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς περικοπὴ ἡ περιέχουσα τὸν γνωστὸν πρὸς τὴν πίστιν ὕμνον, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ Συνοδικὸν τῆς Ζ΄. Οἰκ. Συνόδου, ἐξ οὗ καὶ ἐλάβομεν τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ὁμιλίας τεθεῖσαν θεόπνευστον ῥῆσιν καὶ ὁμολογίαν: «Αὕτη ἡ πίστις τῶν Ἀποστόλων, αὕτη ἡ πίστις τῶν Πατέρων, αὕτη ἡ πίστις τῶν Ὀρθοδόξων, αὕτη ἡ πίστις τὴν οἰκουμένην ἐστήριξεν», καὶ ἥτις παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐν πάσῃ συντομίᾳ, ἐξετάσωμεν τὸ σπουδαῖον τοῦτο καὶ βασικὸν θέμα «π ε ρ ὶ π ί σ τ ε ω ς».

Π ί σ τ ι ς! Ἡ λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ «πείθομαι», σημαίνει: παραδοχήν, βεβαιότητα, πεποίθησιν, ὑπακοήν. Πίστις, ἐν γένει, εἶναι ἡ ἀποδοχή τινος ὡς ἀληθοῦς, ὅπερ ὁ πιστεύων δὲν ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ δὲν γίνεται ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀλλὰ βεβαιοῦται διὰ τεκμηρίων σαφῶν καὶ ἀξιοπίστων πληροφοριῶν περὶ τῆς

---

* Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν πανηγυρικὴν θείαν λειτουργίαν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν Ναὸν Ἀθηνῶν.

1. Ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

ἀληθείας αὐτοῦ. Ἐνώπιον δὲ τῆς ἀληθείας, ἡ διάνοια ἀνοίγει τὰς πύλας αὐτῆς καὶ ἐπαναπαύεται ἐν αὐτῇ· διότι εἶναι πεποιημένη, ἵνα δέχηται τὴν ἀλήθειαν, ὡς ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι πεπλασμένος ὅπως δέχηται τὸ φῶς.

Ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἀποτελῇ τὸ ἐπιστέγασμα καὶ τὴν κορωνίδα τῶν ὑπὸ τοῦ Πανσόφου Θεοῦ δημιουργημάτων, ἐν τούτοις, ἐλάχιστα γιγνώσκει ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ πλεῖστα δὲ τελείως ἀγνοεῖ, ἐμπιστεύεται εἰς πρόσωπα ἀνώτερα ἑαυτοῦ καὶ παραδέχεται τὰς ἰδέας αὐτῶν ὡς ἀληθεῖς. Κατὰ μείζονα δὲ λόγον ὀφείλει νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον Ἀλήθειαν καὶ νὰ ἐμπιστεύηται εἰς τὸ «ΟΝ», τὸ ἀποτελοῦν «τὴν ἀρχικὴν καὶ ἀπόλυτον Μονάδα» τῶν Πυθαγορείων· τὸν «ΕΝΑ» τῶν Ἐλεατῶν· τὸν «ΝΟΥΝ» τοῦ Ἀναξαγόρου· τὸ «Ἄκρον Ἀγαθὸν» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ «Πρῶτον κινοῦν Ἀκίνητον» τοῦ Ἀριστοτέλους, δηλαδὴ τὸν ΘΕΟΝ, Ὅστις ἀπεκαλύφθη ἡμῖν διὰ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου Αὐτοῦ.

Εἰδικώτερον δέ, ἡ Χριστιανικὴ Πίστις, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς ὁ Θεός, εἶναι ἡ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ διανοίας ἐνδόμυχος καὶ ἐγκάρδιος ἀποδοχὴ τῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς λόγους Αὐτοῦ ἀφοσίωσις καὶ ὑπακοή. Καὶ κατὰ τὸν θεόπνευστον συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς: «Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»[2].

Ὁ Θεοδώρητος ἑρμηνεύει ὡς ἀκολούθως τὸν ὡς εἴρηται περὶ πίστεως ὁρισμόν· «τὰ γὰρ οὐχ ὁρώμενα διὰ ταύτης ὁρῶμεν καὶ πρὸς τὴν τῶν ἐλπιζομένων θεωρίαν ὀφθαλμὸς ἡμῖν γίνεται καὶ δείκνυσιν ὡς ὑφεστῶτα τὰ μηδέπω γεγενημένα».

Ἡ Χριστιανικὴ Πίστις εἶναι πεποίθησις περὶ τοῦ ὅτι ὑφίστανται τὰ ἐλπιζόμενα ἀγαθὰ καὶ πληροφορία περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχουσι τὰ μὴ βλεπόμενα μυστηριώδη καὶ πνευματικά, διότι ταῦτα κινδυνεύοντα πρῶτον νὰ θεωρηθῶσιν ἀνύπαρκτα ὡς μὴ βλεπόμενα, ἐφανέρωσεν ἤδη ὁ Σωτὴρ καὶ οὕτω, διὰ τῶν λόγων Αὐτοῦ, πιστευομένων ἀδιστάκτως, ἔδωκεν εἰς ταῦτα ὑπόστασιν, ὕπαρξιν πραγματικὴν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ καὶ παρέσχεν εἰς ταύτην ἀκράδαντον περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν πληροφορίαν. Ἐὰν ἀποδεχώμεθα καὶ πιστεύωμεν, ὡς ἀληθεῖς, λόγους ἀνθρώπων, οἵτινες πολλάκις, ψεύδονται, πάντες δὲ εἶναι τρεπτοί, δὲν πρέ-

---

2. Ἑβρ. ια΄, 1.

πει κατὰ μείζοντα λόγον, ν' ἀποδεχώμεθα ὡς ἀληθεῖς τοὺς λόγους τοῦ Θεανθρώπου; Ἐὰν ἐμπιστευώμεθα εἰς ἀνθρώπους ἀγαπῶντας ἡμᾶς, δὲν πρέπει πολὺ περισσότερον νὰ ἐμπιστευώμεθα εἰς τὸν Θεάνθρωπον, Ὅστις δι' ἡμᾶς ὑπέμεινε τὸν διὰ Σταυροῦ ἐπονείδιστον θάνατον;

Κατὰ μὲν τὸν οὐρανοφάντορα Μ. Βασίλειον, «Πίστις μὲν οὖν ἐστι συγκατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκουσθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ χάριτι»[3].

Κατὰ δὲ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, «ἄρχεται μὲν αὕτη ἀπὸ Πατρός», διότι κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, «Πατὴρ ἐστι ἡ πάντων Ἀρχή, ἡ αἰτία τοῦ ΕΙΝΑΙ τοῖς οὖσι, ἡ ρίζα τῶν ζώντων»[4], «Ἐπὶ Υἱὸν δὲ ἔρχεται», συνεχίζει γράφων ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, «εἰς δὲ τὸ Πνεῦμα πληροῦται». Ἡ πίστις, κατὰ τὸν Αὐτὸν Πατέρα, ἐστὶ «ἕδρα ψυχῆς καὶ θεμέλιον ζωῆς, ἀθάνατος ρίζα. Πίστεως δὲ ρίζα ζῶσα ὁ Πατήρ, κλάδος ἀμάραντος ὁ Υἱός, καρπὸς ἀθάνατος τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»[5].

Πίστις δὲν εἶναι μόνον «ἡ τῆς μαθήσεως τελειότης», ὡς ὁρίζει αὐτὴν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ «θάρρος καὶ ζῆλος καὶ φλόξ». Διότι ὁ πιστεύων οὐδέποτε δειλιᾷ εἰς τὴν παροῦσαν ζωήν, ὁσαδήποτε ἐμπόδια καὶ ἂν συναντήσῃ καὶ ὁσασδήποτε θλίψεις καὶ ἂν δοκιμάσῃ. Ἡ ψυχὴ τοῦ πιστεύοντος εἶναι πάντοτε πλημμυρισμένη ἀπὸ θεῖον ζῆλον καὶ φλογισμένη ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς ἀγάπης.

Ἡ πίστις εἶναι ἀκόμη «ἡ ἀσπὶς καὶ ὁ θώραξ», κατὰ τὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν, «ἡ βακτηρία ἐφ' ἧς στηρίζομεν τὰ ὑπότρομα μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν», κατὰ τὸν Ι. Χρυσόστομον. Εἶναι ἀκόμη «ἡ μεγάλη πτέρυξ τοῦ ἀετοῦ, δι' ἧς ἱπτάμεθα ὑπεράνω παντὸς ἐμποδίου». Αὕτη ἐστὶ «ἡ στομώνουσα τὸν Προφήτην, ἡ χρίουσα τὸν ἥρωα, ἡ πτερώνουσα τὸν Ἀπόστολον, ἡ ἐμπνέουσα τὸν ἐπιστήμονα, ἡ διανοίγουσα νέους κόσμους ἐρεύνης εἰς τὸν ἐρευνητήν». Ὁποῖος ἕτερος, εὐγλωττότερον ἀπὸ τὸν ἱερὸν Συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς, περιέγραψε τὰ κατορθώματα τῆς τοιαύτης πρακτικῆς πίστεως, ὅταν ἐκδιηγούμενος τὰς δόξας τῶν προγόνων αὐτοῦ, μετὰ μεγάλης ρητορίας ἐτόνιζε τὸν γνωστὸν πρὸς τὴν πίστιν ὕμνον· «πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἔμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται... Πί-

3. Μ. Βασίλειος, τ. Β', βιβλ. Α', σ. 182, P.G.M.F.
4. Μ. Βασίλειος, τ. Β', βιβλ. Α', σ. 182, P.G.M.F.
5. Ἰ. Χρυσόστομος, τ. ΙΑ', βιβλ. Β', σ. 156, P.G.M.F.

στει προσενήνοχεν 'Αβραὰμ τὸν 'Ισαὰκ πειραζόμενος καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος... λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός... Πίστει Μωϋσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ... Καὶ τί ἔτι λέγω; 'Επιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε καὶ Σαμψὼν καὶ 'Ιεφθάε, Δαυΐδ τε καὶ Σαμουὴλ καὶ τῶν Προφητῶν, οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων»[6].

Γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα: 'Επιτρέπεται ἡ ἔρευνα τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως; Μάλιστα, ἀπαντῶμεν, διότι ὅσον περισσότερον ὁ πιστὸς ἐρευνᾷ τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως, τοσοῦτον μᾶλλον εὑρίσκει ταύτας ἐξόχους καὶ ὑψηλάς· διότι ἡ Χριστιανικὴ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἥτις ὅσον περισσότερον ἐξετάζεται, τόσον λαμπροτέρα ἀναφαίνεται. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἀληθὴς ἐπιστήμη συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰς Χριστιανικὰς ἀληθείας. Βεβαίως εὑρέθησάν τινες πεπλανημένοι νόες, οἵτινες ἐξ οἰήσεως καὶ ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς πίστεως τολμήσαντες νὰ ἐρευνήσωσι τὰς ὑπερφυσικὰς τῆς πίστεως ἀληθείας, ἐξ ἀντιθέτων μάλιστα ἀρχῶν πρὸς πᾶν ὑπερφυσικὸν καί, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ναυαγήσαντες, ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσι τὴν πίστιν ὡς ἀντικειμένην πρὸς τὴν ἐπιστήμην. 'Αλλ' αὐτοὶ μέν, ὑπὸ τῶν 'Αληθῶν 'Επιστημόνων παράφρονες ἐξηλέγχθησαν καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τοῦ ἀκρογωνιαίου βράχου τῶν αἰώνων, τοῦ ἀϊδίου καὶ πανεπιστήμονος Λόγου, οἰκτρῶς κατασυνετρίβησαν, αἱ δὲ καταχθόνιοι ἀπόπειραι αὐτῶν ἐναυάγησαν καὶ ἐματαιώθησαν, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ κατὰ τῆς θείας ταύτης πίστεως τολμηθεῖσαι, ἐπὶ εἴκοσι αἰῶνας, προσβολαί.

'Εντεῦθεν εὐεξήγητον τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας πάντων τῶν αἰώνων καὶ πάντων τῶν 'Εθνῶν μαρτυρούμενον, ὅτι πάντες οἱ ἔξοχοι νόες καὶ πάντες οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες εἶναι πιστοί, πάντες δὲ οἱ ἔχοντες διεστραμμένην διάνοιαν καὶ διεφθαρμένην τὴν καρδίαν εἶναι ἄπιστοι.

Διὰ τῆς πίστεως, πάντα τὰ ἔξοχα πνεύματα ἐμεγαλούργησαν καὶ θαυμάσια καὶ ἐξαίσια ἔργα κατώρθωσαν. 'Η 'Επιστήμη εὑρίσκει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν ἐμπνευστὴν καὶ ἐμψυχωτὴν αὐτῆς· «Κύριος ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυ-

---

6. 'Εβρ. ια', 8 - 14.

μασίοις αὐτοῦ»[7], τονίζει ὁ θεόπνευστος Συγγραφεὺς τῆς Σοφίας Σειράχ.

Ὁ μεγαλύτερος μαθηματικὸς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος A. Cauchy ὁμολογεῖ, ὅτι «Ἡ χριστιανικὴ πίστις ἐπλήρωσε τὴν καρδίαν αὐτοῦ μετὰ βεβαιότητος καὶ εἰρήνης. Οἱ εὐεργετικοὶ οὗτοι καρποὶ τῆς πίστεως τὸν ἐβοήθησαν, ὥστε νὰ ἐπιδοθῇ ὁλοψύχως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ διὰ τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ νὰ ἐμπλουτήσῃ τὴν μαθηματικὴν ἀνάλυσιν, τὴν Ἄλγεβραν, τὴν Μηχανικὴν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ φωτός, νὰ διατυπώσῃ τὴν θεωρίαν τῶν συναρτήσεων καὶ νὰ συγγράψῃ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς 26 τόμους».

Ἐπίσης ὁ Werner Von Braun, ὁ διάσημος οὗτος κατασκευαστὴς τῶν πυραύλων καὶ ἐμπνευστὴς τῶν διαστημικῶν πτήσεων διακηρύττει τὰ ἑξῆς: «Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐπροίκισε μὲ τὴν ἔφεσιν διὰ τὴν γνῶσιν καὶ ἀναμένει νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ δῶρον αὐτό... Πιστεύω ὅτι, ἐὰν δὲν ἦτο θέλημα Θεοῦ καὶ ἐπιθυμία Αὐτοῦ νὰ ἐξερευνήσωμεν τὰ οὐράνια σώματα, δὲν θὰ ἔπρεπε ν' ἀποκτήσωμεν καὶ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ μέσα διὰ τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ Διαστήματος... Ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐργάζεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἄνευ τῆς πίστεως. Ἐὰν ἡ πίστις προώθησε καὶ ἐβοήθησέ τινα εἰς τὴν ζωήν, παρατηρήσατε ἐμέ...».

Ὁ δὲ πολὺς φυσικὸς καὶ ἱδρυτὴς τῆς κβαντομηχανικῆς, καθηγητὴς Werner Heisenberg ὁμολογεῖ, ὅτι «οὐδέποτε διενοήθην ν' ἀπορρίψω τὴν θρησκευτικὴν πίστιν ὡς ἓν δῆθεν μέρος μιᾶς παρῳχημένης πεποιθήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ παραιτηθῶμεν εἰς τὸ μέλλον».

Ἡ πίστις ὅμως διὰ νὰ εἶναι τελεία, δέον νὰ συνοδεύηται καὶ ἐξ ἀγαθῶν ἔργων. Διότι ἄνευ αὐτῶν ἡ πίστις εἶναι νεκρά. Καὶ τὴν νεκρὰν αὐτὴν πίστιν τὴν ἔχουσι καὶ τὰ δαιμόνια τὰ ὁποῖα «πιστεύουσι καὶ φρίσσουσι»[8]. Ἡ ἄνευ ἔργων πίστις ὁμοιάζει μὲ σῶμα ἄνευ πνεύματος, ὡς βεβαιώνει ὁ Ἀδελφόθεος ἐν τῇ Καθολικῇ αὐτοῦ Ἐπιστολῇ, «ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι»[9]. Ὁ δὲ Wagner, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ

---

7. Σοφία Σειράχ, 38,6.
8. Ἰακ. 2,19.
9. Ἰακ. 2,26.

«περὶ πίστεως» τονίζει, ὅτι «πρέπει ν' ἀποστρεφώμεθα τὴν τοιούτου εἴδους πίστιν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ μίαν ψευδῆ ἐκδήλωσιν αὐτῆς».

Τὰ ἔργα λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα δίδωσι περιεχόμενον καὶ ζωὴν εἰς τὴν πίστιν. Τότε ἡ πίστις ἀποβαίνει σωτήριος διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅταν δὲν παραμείνῃ ὡς μία ἁπλῆ πληροφορία τῆς διανοίας, ἀλλὰ γίνεται ὁδηγὸς καὶ ρυθμιστὴς τῶν πράξεων καὶ τῆς ζωῆς ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πίστις ἥτις ἐμποδίζει τὴν σκέψιν, ὥστε ἅπαντα νὰ τὰ κρίνῃ ὁ πιστὸς μὲ τὸ μέτρον τῆς αἰωνιότητος, ἡ πίστις ἥτις φλογίζει τὴν καρδίαν, ὥστε μόνον ὅσα ὁ Θεὸς νομοθετῇ, αὐτὰ νὰ ποθῇ καὶ νὰ ἐπιθυμῇ ὁ ἄνθρωπος, αὐτὴ ἡ πίστις τυγχάνει ὡλοκληρωμένη καὶ ζῶσα.

Ὁποῖα ὅμως εἶναι τὰ ἔργα τῆς πίστεως; Πλεῖστα ὅσα τυγχάνουσι ταῦτα, τὴν συνισταμένην ὅμως αὐτῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀγάπη· «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» διακηρύσσει ὁ Θ. Παῦλος[10].

Ἡ ἀγάπη εἶναι ὅλον τὸ ἔργον τῆς πίστεως. Διατί ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα τῆς πίστεως; Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα δίδει ὁ Ι. Χρυσόστομος. «...Διότι ἡ ἀγάπη ἐστι ὑπόθεσις πάσης ἀρετῆς, μήτηρ τῆς ἁγιότητος, πρόξενος τῆς σωτηρίας». Ἡ ἀληθής, ἡ ζῶσα πίστις μετουσιώνεται εἰς ἔργα ἀγάπης. Μόνη δὲ ἡ τοιαύτη πίστις, «ἡ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη»[11], εἶναι ὠφέλιμος καὶ σωτήριος πίστις. Ἕτερον γνώρισμα τῆς ζώσης πίστεως εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ταπεινόφρων καὶ δουλικὴ ὑποταγὴ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ πίστει ἔχομεν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, κλίνουσαν εὐλαβῶς τὸ γόνυ καὶ λέγουσα πρὸς τὸν Θεόν: «Θεέ μου, Σὺ εἶσαι ὁ Μέγας, ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος. Σὺ τὸ ἄπειρον, ἐγὼ τὸ μηδέν. Λάλει, λοιπόν, Κύριε καὶ μὴ σιωπήσῃς, ἑτοίμη ἡ καρδία μου ὁ Θεός».

Εἶσαι Ἄρχων ἢ ἕτερος τιτλοῦχος; Εἶσαι ἐρευνητής τις καὶ ἐπιστήμων; Εἰπὲ ταπεινῶς εἰς τὸν Θεόν: «Θεέ, ὠκεανὸς εἶσαι σοφίας, δυνάμεως, χαρίτων, ἀγαθωσύνης, ἐνῷ ἡ διάνοιά μου εἶναι στενὴ ὡς καρυόφλοιον καὶ δὲν δύναται νὰ Σὲ περιλάβῃ. Εὐλαβῶς, λοιπόν, ἀποδέχομαι, ὅ,τι μοῦ ἀποκαλύπτεις διὰ τῶν θεοπνεύστων Σου Γραφῶν».

Ἡ ζῶσα πίστις φθάνει ἀκόμη μέχρι θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς. Καὶ ἔχομεν «νέφος μαρτύρων» νὰ ἐπιδείξωμεν, οἵτινες προσέφερον καὶ αὐτὴν τὴν πολύτιμον ζωήν των, «ὡς θυμίαμα εὔοσμον καὶ μύρον πολύτιμον, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως.

10. Γαλ. 5,6.
11. Γαλ. 5,6.

Αὕτη ἡ πίστις θαυματουργεῖ. Δι' αὐτῆς τῆς πίστεως δύναταί τις νὰ εἴπῃ εἰς τὸ ὄρος «ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ γενήσεται»[12], καθὼς βεβαιώνει ὁ Κύριος.

«...Αὕτη ἡ πίστις τὴν Οἰκουμένην ἐστήριξεν».

Ἀδελφοί μου, ὅ,τι εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τὸ σῶμα, ὅ,τι εἶναι ὁ λύχνος διὰ τὸν βαδίζοντα εἰς τὸ σκότος, τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἡ Ὀρθόδοξος Χριστιανικὴ Πίστις διὰ τὰ ἄτομα, τὰς οἰκογενείας, τὰ ἔθνη καὶ τοὺς λαούς.

Διὰ τῆς πίστεως τὸ Ἔθνος ἡμῶν ἐσώθη διὰ μέσου περιπετειῶν καὶ κινδύνων· δι' αὐτῆς ἔζησεν ἀπροσμάχητον, ἐμεγαλούργησε καὶ ἐμεσουράνησε. Δι' Αὐτῆς τὸ εὐσεβὲς ἡμῶν Ἔθνος ἀνέπτυξεν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν ἀπαράμιλλον. Δι' αὐτῆς οἱ Πατέρες ἡμῶν «εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός...»[13]. Ἄνευ τῆς πίστεως ὁ Ἑλληνισμὸς διὰ παντὸς θὰ ἀπώλετο μετὰ τοῦ Ἀρχαίου κόσμου, ὅστις ἐξηφανίσθη. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρθοποδήσωμεν ὡς ἄτομα, νὰ ἑδραιωθῶσι καὶ νὰ εὐτυχήσωσιν αἱ οἰκογένειαι ἡμῶν, νὰ εὐδοκιμήσῃ ἡ Πατρὶς ἡμῶν συνεχίζουσα τὸν ἱστορικὸν Αὐτῆς δρόμον.

Σήμερον, δυστυχῶς, νέοι εἰκονοκλάσται μισοῦσι καὶ ἐπιβουλεύονται τὴν πίστιν ἡμῶν. Ὀργανώσεις ἀντίθεοι καὶ ἀντικοινωνικοί, συστήματα ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναρχίας ζητοῦσι νὰ τὴν ἀνατρέψωσι καὶ νὰ τὴν ἐξοντώσωσι. Ἡμεῖς δέ, ἂς τὸ ὁμολογήσωμεν εὐθαρσῶς, ἀντὶ νὰ ἐμπνεώμεθα καὶ νὰ ζωογονούμεθα ὑπὸ τῆς πίστεως ἡμῶν, ὡς πάλαι ποτε οἱ ἔνδοξοι Πρόγονοι ἡμῶν, τοὐναντίον μὲ τὴν θρησκευτικὴν ἡμῶν ἀδιαφορίαν, μὲ τὴν προσκόλλησιν ἡμῶν τὴν δουλικὴν εἰς τὴν ὕλην καὶ τὰ ταπεινὰ ὑλικὰ συμφέροντα, ἀδιαφοροῦμεν πρὸς τὴν πίστιν, εἰς ἣν συγκεντροῦται ἡ δύναμις ἡμῶν. Καὶ διὰ λόγους καθήκοντος καὶ διὰ λόγους συμφέροντος πρέπει νὰ ἀνανεώσωμεν τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Πίστεως καὶ διὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν ζωῆς.

Σήμερον, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐποχήν, ἔχομεν πρωτίστην ἀνάγκην ἰσχυρᾶς καὶ ἀσαλεύτου πίστεως· πίστεως ἀκεραίας καὶ ὁλοκληρωτικῆς, ἥτις, ὡς βράχος εἶναι ἀμετακίνητος καί, ὡς τὸ φῶς τῆς λαμπάδος ἀνατρέχει πρὸς μίαν καὶ μόνην κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ἄνω, πρὸς τὸν Θεόν.

---

12. Ματθ. 21,21.
13. Ἑβρ. 11,33.

Αὐτὴν τὴν πίστιν καλούμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ἐγκολπωθῶμεν καὶ νὰ παρουσιάσωμεν λαμπρὰν καὶ ἀκτινοβόλον εἰς τὸν βίον ἡμῶν.

Ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν ἄνευ ζώσης πίστεως καὶ νὰ εὐαρεστήσωμεν τῷ Θεῷ, διότι αὕτη ἡ πίστις ἐστί, κατὰ τὸν Ι. Χρυσόστομον: «Ἡ ἀπ' αἰώνων ὑπ' Ἀγγέλων ἐν οὐρανοῖς προσκυνουμένη, ὑπὸ Πατέρων ἐπὶ γῆς δοξαζομένη, ὑπὸ Προφητῶν τιμωμένη, ὑπὸ Ἀποστόλων κηρυττομένη, ὑπὸ Ἐκκλησίας μέχρι νῦν μεγαλυνομένη»[14].

Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ Θρησκευτικοῦ, Ἐθνικοῦ καὶ Κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου.

Ἅπας ὁ οὐρανός, ἅπασα ἡ γῆ καὶ ἅπασα ἡ αἰωνιότης βασίζονται ἐπ' αὐτῆς. Καὶ νῦν, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ἂς διακηρύξωμεν στεντορείᾳ τῇ φωνῇ:

«Αὕτη ἡ πίστις τῶν Ἀποστόλων, αὕτη ἡ πίστις τῶν Πατέρων, αὕτη ἡ πίστις τῶν Ὀρθοδόξων, αὕτη ἡ πίστις τὴν Οἰκουμένην ἐστήριξεν».

---

14. Ἰ. Χρυσοστόμου, τ. ΙΑ', βιβλ. 10, σ. 956. P.G.M.F.

Σάββα Ἀγουρίδη
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

(Γένεση καὶ Ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ)

Ὑπ' αὐτὸ τὸν τίτλο ἐδημοσιεύθηκε τὸ 1975 ἀπ' τὶς Ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, σὲ δύο τόμους (Α΄. σελ. 470, καὶ Β΄. σελ. 508) ἔργο τοῦ Γιάννη Κορδάτου. Σ' αὐτοὺς ἐξετάζεται ἡ γένεση καὶ ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀρχίζει ὁ σ. ἀπ' τὴν περιγραφὴ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν μέσα στὴν ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, καὶ ἰδιαίτερα στὴν Παλαιστίνη (κεφ. 1 - 8), προχωράει στὴν ἱστορικὴ ἀνάκριση τοῦ χριστιανικοῦ μεσσιανικοῦ κινήματος στὴν δράση τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν πρώτων Ἀποστόλων (κεφ. 9 - 17), γιὰ νὰ περάση μετὰ στὶς ἀντιθέσεις ποὺ δημιουργήθηκαν μέσα στὸ νέο κίνημα (κεφ. 18 - 23). Ἀσχολεῖται στὴ συνέχεια μὲ θέματα ὀργανώσεως, λατρείας, διαμορφώσεως τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας, σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ περιβάλλον (κεφ. 24 - 35), κι' ὕστερα μὲ τὴν ὁριστικὴ στροφὴ τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν μεταφυσικὴ περιγράφεται τὸ ἅπλωμα τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ διωγμοί, ἡ ἐπικράτησή του καὶ ἡ ἰδεολογικὴ ἀποτελμάτωσή του (κεφ. 36 - 41). Στὰ τελευταῖα κεφ. τοῦ ἔργου (42 - 48) ἐξετάζονται ὡρισμένα προβλήματα τῆς ἐκκλησίας, εἰδικώτερα ἡ στάση της ἀπέναντι στὴν ἐλευθερία, τὴν δουλεία, τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, καὶ ἐξαίρεται τὸ κοινωνιστικὸ ἀντιπλουτοκρατικὸ κήρυγμα μερικῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Διδασκάλων. Στὸ Συμπέρασμά του (Β΄ σελ. 503 - 508) ὁ σ. τονίζει τὰ ἑξῆς: α) Οἱ χριστιανοσοσιαλιστὲς τῶν ἡμερῶν μας, ποὺ νομίζουν, ὅπως μερικοὶ Πατέρες τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ αἰώνα, πὼς μὲ τὸ κοινωνιστικό τους κήρυγμα θὰ λύσουν τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα αὐταπατῶνται. Ἡ ἱστορία τοὺς διαψεύδει. β) Ὁ Ἰησοῦς δὲν δέχονταν οὔτε τὸν πλοῦτο οὔτε τὴν ἰδιοκτησία. Ὅπου παρουσιάζονται στὰ Εὐαγγέλια τέτοιες διδασκαλίες ἀποτελοῦν μεταγενέστερες νοθεῖες. Ὁ χριστιανισμὸς ἦταν ἀρχικὰ πολιτικοκοινωνικὸ κί-

νημα τῶν φτωχῶν καὶ καταπιεσμένων. «Ὅλες οἱ περικοπὲς κι' ὅλα τὰ χωρία ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν καὶ γιὰ τὴν Δεύτερη Παρουσία καὶ καθετὶ ποὺ ἔχει ὑπερφυσικὴ ὑπόσταση, εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη». γ) Δὲν ἔχει δίκηο ὁ Ἔνγκελς, ὅταν θεωρῇ τὸ κομμουνιστικὸ κίνημα τῶν νεωτέρων χρόνων σὰν ἱστορικὰ κάτι παράλληλο πρὸς τὸ χριστιανικὸ κίνημα στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς χρονολογίας μας: «Σ' αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Ἔνγκελς ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε πῶς ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦταν ποτὲ θρησκεία τῶν δούλων. Ὅπως ξαίρουμε ἀπ' ὅσα ἔχουμε πεῖ παραπάνω, τοὺς δούλους τοὺς ἔφεραν στὶς χριστιανικὲς ὀργανώσεις τὰ ἀφεντικά τους...». δ) Ὁ σοσιαλισμὸς δὲν θὰ ἐπικρατήση ποτέ, ἂν ἀκολουθήση τὶς συμβουλὲς τῶν θεολόγων καὶ μεταμορφωθῇ σὲ συντηρητικὴ ἰδεολογία, προπαγανδίζοντας τὴν κοινωνικὴ συνδιαλλαγή. Ὅσα κοινὰ σημεῖα κι' ἂν ἔχουν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ σοσιαλισμός, στὴν ἱστορική τους ἀποστολὴ ἀκολούθησαν χωριστοὺς δρόμους.

Τὰ συμπεράσματα τοῦ σ. φωτίζει ὁ τελικὸς στόχος τῆς ἐκτεταμένης μελέτης του, ὅπως τὸν βρίσκουμε διατυπωμένο στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου: «...Κάθε λοιπὸν πολεμικὴ ἐνάντια στὴν χριστιανικὴ ἐκκλησία καὶ κάθε ἔλεγχος τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ποτὲ δὲν μπορεῖ νἄχη πραχτικὰ ἀποτελέσματα, ἂν δὲν στηρίζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴ γνώση τῶν ὅρων ποὺ γέννησαν καὶ ἐπέβαλαν τὸ χριστιανισμὸ» (σελ. 7).

Μὲ τὸ βιβλίο «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» ἀσχολήθηκε ὁ Κορδᾶτος, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ αὐτοβιογραφικά του (βλ. Δήμου Μέξη, ὁ Ἱστορικὸς Γιάννης Κορδᾶτος καὶ τὸ Ἔργο του, Ἔκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθῆναι 1975), μεταξὺ 1940 - 60. Ἡ μελέτη ἔμεινε ἀδημοσίευτη, μὲ ἄλλα κατάλοιπα τοῦ σ., ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Τὴν δημοσίευση ἐπιμελήθηκε ὁ γυιὸς τοῦ σ. Ἀλέξ. Κορδᾶτος. Ὅλοι ὅμως ξαίρομε πῶς ὁ Γιάννης Κορδᾶτος ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἐνωρίτερα, στὴν μελέτη του «Ἀρχαῖες Θρησκεῖες καὶ Χριστιανισμὸς» (1928). Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖται (Δ' ἔκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθῆναι) ἀπὸ 319 σ.. Λοιπόν, κι' ἐδῶ μετὰ τὴν σ. 142 ὁ Κορδᾶτος ἐξετάζει, σύντομα, ὅλα τὰ θέματα τοῦ Α' καὶ τὰ ἀρχικὰ τοῦ Β' τοῦ τόμου τοῦ ἔργου. «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμός». Ἴσως, θἆταν γι' αὐτὸ τὸ λόγο σωστὸ νὰ ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο ἔργων. Σίγουρα ἀπὸ τὸ ἕνα ἔργο στὸ ἄλλο ἔχει γίνει κάποια πρόοδος ὡς πρὸς τὴν βιβλιογραφία καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄποψη ποὺ διατυπώνεται σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορικότητα καὶ τὴν χρονολόγηση ὄχι μόνον τῶν κειμένων τῆς Καινῆς

Διαθήκης ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰησοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Παύλου. Π.χ. στὶς «Ἀρχαῖες Θρησκεῖες...» ὑποστηρίζεται πὼς ὁ Παῦλος δὲν ἦταν Ἑβραῖος, κι' ἕνα σωρὸ ἄλλες παραδοξότητες, καὶ σημειώνεται πὼς «τὸ πιθανώτερο λοιπὸν εἶναι πὼς ὁ Παῦλος ἔζησε στὸ τέλος τοῦ Α' αἰώνα καὶ ἔδρασε στὶς ἀρχὲς τοῦ Β'» (σελ. 293). Ἐδῶ δηλ. ὑπὸ τὴν ἐπίδραση ἑγελιανῶν ἀπόψεων τῆς καλουμένης Ὁλλανδικῆς βιβλικῆς Σχολῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰώνα ὁ Κορδᾶτος χάνει ἀπ' ἐμπρός του ὄχι μόνο τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ σὰν συγκεκριμένο πρόσωπο ἀλλὰ κι' αὐτὸ ἀκόμη τὸ πρόσωπο τοῦ Παύλου. Ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα παρουσιάζονται σὰν κινήματα, σὰν ζυμώσεις. «Ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ἕνας, ἦταν πολλοί. Ἦταν ἡ ὀργάνωση ποὺ προπαγάνδισε...» (σελ. 297). Αὐτὲς ὅλες οἱ ἀκρότητες ἀποφεύγονται στὸ νεώτερο ἔργο, καὶ δείχνουν κάποια μετακίνηση τοῦ σ., ποὺ γι' αὐτὸν βέβαια εἶναι μᾶλλον ἐπουσιώδης.

Δὲν εἶναι δυνατό, φυσικά, κρίνοντας ἕνα ἔργο ἀπὸ 1.000 περίπου σελ., ἔργο μάλιστα τέτοιου εἴδους, μὲ πλῆθος προβλήματα καὶ ὑποθέσεις, νὰ παρακολουθήση κανεὶς τὸν σ. κατὰ βῆμα. Στὴν περίπτωση αὐτή, θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ γράψη ἕνα βιβλίο τῆς ἴδιας ἐκτάσεως. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἐδῶ δὲν εἶναι παρὰ μερικὲς παρατηρήσεις σὲ ὡρισμένα πολὺ οὐσιαστικὰ γενικὰ προβλήματα, ποὺ δημιουργεῖ στὸν ἀναγνώστη, ἰδιαίτερα τὸν κατὰ κάποιο τρόπο εἰδικὸ μὲ τὰ θέματα αὐτά, τὸ βιβλίο τοῦ Γ. Κορδάτου «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμός». Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς θὰ περιορισθοῦν σὲ καθαρὰ φιλολογικὰ ἱστορικὰ θέματα, σὲ θέματα δηλ. ποὺ πρέπει νὰ μένουν ἀπροϋπόθετα ἀπὸ τὶς ὁποιεσδήποτε κοσμοθεωρητικὲς φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις ἑνὸς συγγραφέα ἢ ἑνὸς κριτικοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀνεξαρτησία πρέπει νἆναι τοὐλάχιστον ἡ ἐπιδίωξή τους. Θὰ ἐξηγηθῶ ἀμέσως μὲ ἕνα παράδειγμα. Στὰ 1972 ἀπ' τὰ Τσεχικὰ μεταφράσθηκε στὰ Γερμανικὰ τὸ ἔργο τοῦ ἐπίσης μαρξιστῆ Milan Machovec «Ὁ Ἰησοῦς γιὰ τοὺς Ἀθεϊστὲς (Jesus für Atheisten, Kreuz Verlag, Stuttgart, σελ. 300). Ἡ μελέτη αὐτὴ καλύπτει τὸ κυριώτερο μέρος τῆς περιοχῆς τοῦ ἔργου τοῦ Κορδάτου, διαφωνεῖ ὅμως σὲ καίρια σημεῖα μὲ τὸν τύπο τῶν παληῶν μαρξιστικῶν θέσεων στὸ θέμα, ποὺ ἀκολουθεῖ κι' ὁ Κορδᾶτος. Μ' ἄλλα λόγια τὶς παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ τὶς δῆ ὁ ἀναγνώστης σὰν καρπὸ τῆς διαφορετικῆς μου ἀπ' τὸν Κορδᾶτο ἀφετηρίας. Δὲν πρέπει νὰ τὶς κρίνη μόνο μέσα ἀπ' τὴν χριστιανικὴ συνείδηση καὶ τὴν θεολογικὴ ἰδιότητα τοῦ κρίνοντος, ἀλλὰ κατ' ἀξία, ἐπάνω σ' ἕνα ἐπίπεδο ἀντικειμενικὰ ἱστορικὸ καὶ ἐπιστημονικό.

1) Καὶ πρῶτα - πρῶτα, ἡ βιβλιογραφία τοῦ ἔργου «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» εἶναι πενιχρωτάτη καὶ καθόλου ἀντιπροσωπευτική. Ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἢ δύο γάλλους κριτικοὺς τῆς δεκαετίας 1920 - 30, τὸ μέγιστο μέρος τῆς πενιχρώτατης ὅπως εἶπα βιβλιογραφίας κατάγεται ἀπ' τὴν πρὸ τοῦ 1920 ἐποχή. Εἶναι ὅμως γνωστὸ πὼς ἡ ἐπιστήμη τῆς Καινῆς Διαθήκης (Κ.Δ.) ἔχει περάσει τρία μεγάλα στάδια στὴν ἱστορία της: Τὸ πρῶτο, τῆς Φιλολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς Κριτικῆς, ἐκράτησε καθ' ὅλο τὸν 19ον αἰώνα μέχρι περίπου τὸν Α' Παγκ. Πόλεμο. Ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι ἀπέραντη. Ἂς ἀναφέρω γιὰ παράδειγμα ἕνα ὄνομα, ποὺ καὶ στὰ θέματα τῆς Κ.Δ. ἄφησε ἐποχή, τὸ ὄνομα τοῦ Albert Schweitzer. Πουθενὰ δὲν τὸν ἀναφέρει ὁ Κορδᾶτος! Μετὰ τὸ Α' Πόλεμο, ἔρχεται τὸ στάδιο τῆς Ἱστορίας τῶν Μορφῶν (Formgeschichte), ποὺ ἀνέλυσε ὅλη τὴν Κ.Δ. στὶς ἀρχικὲς φιλολογικές της μορφὲς κι' ἐπεδίωξε νὰ πάη πίσω στὶς ἀρχικὲς προφορικὲς παραδόσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν βάση τῶν Εὐαγγελίων. Περίφημη ἔγινε μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της, τὴν περίοδο αὐτή, ἡ Σχολὴ τοῦ R. Bultmann. Ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὴν ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση τῶν πηγῶν, σ' ἕνα τρίτο στάδιο, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐτράβηξε, ὅπως ἦταν φυσικό, τὸ ἔργο τῶν Συντακτῶν (Redacteurs), δηλ. Εὐαγγελιστῶν σὰν συλλεκτῶν τῶν πρωταρχικῶν στοιχείων, προφορικῶν καὶ γραπτῶν φιλολογικῶν μονάδων. Ἔτσι σήμερα βρισκόμαστε στὸ στάδιο τῆς Redaktionsgeschichte. Ἀφήνομε ἐδῶ ἔξω ἀπὸ κάθε θεώρηση ρεύματα σύγχρονα τῆς μελέτης τῶν Εὐαγγελίων ὅπως π.χ. ὁ Στρουκτουραλισμός. Χαλάει ὁ κόσμος, ἰδίως στὴν Γαλλία, μὲ τὸ εἶδος αὐτὸ ἐξετάσεως τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν. Ὁ Κορδᾶτος ὄχι μόνο ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὰ στάδια 2 καὶ 3, ἀλλὰ κι' ὡς πρὸς τὸ πρῶτο παρατρέχει τὰ κύρια προβλήματα, ποὺ ἀντιμετωπίσθηκαν τότε, καθὼς καὶ τὶς λύσεις ποὺ ἐδόθηκαν. Βέβαια, ἔχει δίκιο ὁ Κορδᾶτος στὴν γενική του παρατήρηση, πὼς πολλὲς φορὲς ἡ ἀστικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὴν ὀνομάζει, στὰ θέματα αὐτὰ ἀσχολεῖται μὲ χίλιες δυὸ φαντασίες, ἀρκεῖ νὰ ἀποφύγη τὰ καίρια ἐρωτήματα. Αὐτὸ ὅμως τὸ λάθος μπορεῖ νὰ τὸ κάνει κάθε εἶδος ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀστικὴ ἢ ὄχι. Οὔτε τέτοιου εἴδους πεποιθήσεις δικαιολογοῦν εἴτε τὴν ἄγνοια τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων εἴτε τὴν παράλειψη τῆς ἀναίρεσής τους. Μήπως, ἄλλωστε, κι' οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Κ. δὲν ἦταν ἀστοὶ θεολόγοι ἢ ἱστορικοί; Καὶ μία λεπτομέρεια σχετικὰ μὲ τὴν βιβλιογραφία: Γιατί, ἐνῷ ὁ σ. ὀφείλει τόσα πολλὰ στὸν Kautschky καὶ τὸ ἔργο του «Ἡ Γένεση τοῦ Χριστιανισμοῦ», ἐντυπωσιακὰ οὔτε παραπέμπει σ' αὐτόν, οὔτε καλὰ - καλὰ

τὸν μνημονεύει; Πάρα πολὺ παραξενεύει αὐτὴ ἡ ἔλλειψη μνείας τοῦ Kautschky, ἀκόμη καὶ στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου, ἐκεῖ δηλ. ποὺ θὰ περίμενε κανεὶς νὰ ἐκφρασθῆ ὁπωσδήποτε ἡ ὀφειλὴ τοῦ σ. στὸν Kautschky!

2) Δὲν μποροῦμε σήμερα νὰ μιλᾶμε γιὰ ἱστορικότητα προσώπου ἢ γεγονότων χωρὶς κριτικὴ ἀνάλυση τῶν πηγῶν ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτά. Κάθε φιλόλογος ἢ ἱστορικὸς ξαίρει τί σημαίνει κριτικὴ ἀνάλυση. Ὅσο κι' ἂν ἐπηρεάζουν τὸν ἐρευνητὴ οἱ φιλοσοφικές του προϋποθέσεις, ὑπάρχουν πάντοτε ὡρισμένα κριτήρια. Κι' ὅταν λείπουν τὰ κριτήρια, λέμε ἁπλούστατα πὼς δὲν ξαίρουμε, κι' ὁ καθένας κρατάει γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅ,τι ὑποκειμενικὰ πιστεύει. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν νομίζω πὼς ἄλλα κείμενα στὴν ἱστορία τῆς κριτικῆς ὑποβλήθηκαν σὲ τόσο ἐξονυχιστικὸ ἔλεγχο καὶ αὐστηρὴ κριτικὴ ὅσο τὰ Εὐαγγέλια. Καὶ πολὺ δικαιολογημένα, ἂν λάβη κανεὶς ὑπ' ὄψει τὴν πνευματικὴ ἐπίδραση τῶν κειμένων αὐτῶν στὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅλη δὲ αὐτὴ ἡ ἔρευνα, μ' ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἔχει κατασταλάξει σ' ὡρισμένα γενικώτερα ἀποδεκτὰ πορίσματα. Κι' εἴτε εἶναι κανεὶς μαρξιστὴς εἴτε εἶναι ἀστὸς διανοούμενος, δὲν εἶναι σήμερα δυνατὸ ἄσχετα κι' ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὰ τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς κριτικῆς νὰ καταπιαστῆ σοβαρὰ μ' αὐτὰ τὰ θέματα. Ὁ Κορδᾶτος ὅμως ξεκινάει ἀπὸ δικές του, στὸ μακρυνὸ παρελθὸν ἀπὸ μιὰ μικρὴ μερίδα ἀστῶν κυρίως ἐρευνητῶν ὑποστηριχθεῖσες γενικὲς ἀπόψεις, κι' ἀφήνει κατὰ μέρος τὴν κύρια κοίτη τῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἔρευνας τοῦ θέματος, ποὺ ἔγινε μετὰ περίπου τὸ 1850. Οὔτε γιὰ τὴν προτεραιότητα τοῦ κατὰ Μᾶρκον ἐνδιαφέρεται, οὔτε γιὰ τὴν κοινὴ τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ πηγὴ τῶν Λογίων, οὔτε γιὰ τὶς ἄλλες γραπτὲς πηγὲς τῶν σημερινῶν Εὐαγγελίων, οὔτε γιὰ τὴν ὁποιαδήποτε ἱστορικὴ ἀξία τοῦ κατὰ Ἰωάννην (κι' αὐτά, σημειωθήτω, εἶναι ὅλα θέματα τοῦ 19ου αἰώνα), οὔτε... οὔτε. Ξεκινάει ἀπ' τὴν ἄποψη πὼς τὰ Εὐαγγέλια εἶναι σχηματισμὸς διαφόρων ἐποχῶν καὶ διαφόρων συγγραφέων, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπικρατοῦσες στὴν Ἐκκλησία κοινωνικοπολιτικὲς τάσεις, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ μέχρι καὶ τὸν Β' αἰώνα. Ἔτσι τὸ ἔργο τοῦ Κορδάτου στὴν περιγραφὴ τῶν στρωμάτων ἐξελίξεως τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανισμοῦ γίνεται ἀφάνταστα εὔκολο μὰ καὶ ἀπόλυτα αὐθαίρετο. Μὲ ἐντελῶς δικά του κριτήρια ξεχωρίζει μέσα στὰ κείμενα τί μπορεῖ νἆναι ἀρχικὸ καὶ τί νεώτερη προσθήκη. Μ' ἄλλα λόγια κόβει καὶ ράβει τὰ κείμενα στὰ μέτρα του. Ἐξ ἄλλου παραμύθια εἰδωλολατρικὰ περὶ Ἰησοῦ καὶ χριστιανισμοῦ, ποὺ

βρίσκομε στὸν Κέλσο ἢ τὴν Ἰουδαϊκὴ πολεμική, ποὺ διασώθηκε στὸ Ταλμούδ, λαβαίνονται σοβαρὰ ὑπ' ὄψη καὶ συζητοῦνται ἀπὸ τὸν Κορδᾶτο σὰν ἱστορικὲς μαρτυρίες, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κρίνεται ἡ ἱστορικότητα τῶν εὐαγγελικῶν πληροφοριῶν. Τὸ κριτήριο ἀποδοχῆς ὅλων αὐτῶν τῶν παραμυθιῶν εἶναι τὸ ὅτι εἶναι ἐχθρικὰ πρὸς τὸν χριστιανισμό! Καὶ θὰ ρωτήση κανείς. Μὰ δὲν ὑπάρχουν στρώματα στὸ σχηματισμὸ τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων; Ἡ ἀπάντηση εἶναι πὼς καὶ βέβαια ὑπάρχουν. Ἀποτελεῖ σήμερα κοινὸ τόπο πὼς τὰ Εὐαγγέλια δὲν εἶναι ἱστορικὰ χρονικά, ἀλλὰ κείμενα κατηχητικά, κείμενα πίστεως. ποὺ ἐκφράζουν καὶ προπαγανδίζουν μιὰ πίστη. Πίσω ὅμως ἀπ' τὸ κατηχητικὸ κείμενο ὑπάρχει ἡ ἱστορικὴ ἀφετηρία, ἡ ἱστορικὴ βάση, στὴν ὁποία φθάνει κανεὶς μ' ὡρισμένη μέθοδο. Ὁ Κορδᾶτος δὲν γνοιάζεται τόσο γιὰ τὴν μέθοδο. Εἶναι μὲ πάθος πεπεισμένος πὼς ξαίρει τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα πρὶν καλὰ - καλὰ τὴν ἐρευνήση.

Ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν πορεία του παίζει ὁ διαλεκτικὸς σχεδὸν χωρισμὸς ποὺ κάνει μεταξὺ ἱστορίας καὶ θρησκείας, καθὼς καὶ ἡ παραγνώριση τῆς θεολογίας, σὰν ἔκφρασης τοῦ ἱστορικοῦ. Ἔτσι δὲν ἀντιμετωπίζει τὰ Εὐαγγέλια σὰν κατηχήσεις καὶ θεολογικὰ κείμενα, ἑρμηνευτικὰ κάποιου ἀρχικοῦ θρησκευτικοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Πιστεύει πὼς ὁ χριστιανισμὸς ἦταν ἀρχικά, δηλ. ἱστορικά, ἕνα ἁπλὸ κοινωνικὸ κίνημα. Ὕστερα ἔγινε θρησκεία, ὅταν ἐπῆρε ἀντικοινωνικὸ χαρακτήρα. Τέτοιες ὅμως διακρίσεις εἶναι ἀδιανόητες, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Παλαιστίνη στὸν α' αἰώνα μ.Χ., οὔτε καὶ βγαίνουν ἀβίαστα ἀπ' τὴν περιγραφὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως τὴν δίνει ὁ ἴδιος ὁ Κορδᾶτος. Ἔτσι περιπλέκεται σὲ μύριες ἀντιφάσεις καὶ ἀσυνέπειες. Ἡ πραγματικότητα εἶναι πὼς ὅποιο κι' ἂν ἦταν τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ἱστορικὸς πυρήνας του ἦταν θρησκευτικός. Λέγοντας αὐτὸ σήμερα δὲν ἐννοοῦμε τίποτε τὸ ἀντικοινωνικό. Εἶναι π.χ. τραγικὰ ἀποφασιστικὸ στὴν ὅλη δομὴ τῆς σκέψης τοῦ Κορδάτου τὸ ὅτι τὴν ἐσχατολογία τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως τὴν παρουσιάζουν, κατηχητικὰ καὶ θεολογικά, τὰ Εὐαγγέλια, θεωρεῖ σὰν θρησκευτικὸ στοιχεῖο μεταγενέστερο κι' ἀντίθετο πρὸς τὸ ἀρχικὸ ἱστορικοκοινωνικό. Αὐτὴ ἡ γραμμή, ὑπὸ τὴν πίεση τῆς ἐπιστήμης, ἔχει σήμερα ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους Μαρξιστές. Ὁ Machovec π.χ. στὸ Δ. κεφ. τοῦ βιβλίου του, ποὺ ἐπιγράφεται «Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ» ἀναπτύσσει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸν στιχ. Μάρκου 1, 15 «Πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ». Ἱστορία καὶ ἐσχατολογία εἶναι ἀδιάσπαστα δέ-

μένα στὸ ἀρχικὸ ἱστορικὸ χριστιανικὸ γεγονός. Θὰ παραθέσω ἐδῶ δύο-τρεῖς περικοπὲς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Machovec, γιὰ νὰ φανῆ πόσο εἶναι διαφορετικὴ ἡ ἀτμόσφαιρα ἀπ' τὸ ἕνα ἔργο στὸ ἄλλο. Γιὰ τὴν σημασία τῆς ἐσχατολογίας γράφει: «Ὅπως κι' ἂν κρίνωμε τὰ ἐπὶ μέρους, θετικὰ ἢ ἀρνητικά, δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀρνηθῆ πὼς αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα, ἂν δηλ. πρέπει νὰ ζῆ κανεὶς ἀπ' τὴν ἀπαίτηση τοῦ Μέλλοντος, ἂν ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν δική του προσπάθεια μπορεῖ νὰ μορφώση τὸν ἑαυτό του, ν' ἀλλάξη τὴν ὅλη του δραστηριότητα ἢ ὄχι, εἶναι κάτι ἐντελῶς ἀποφασιστικὸ» (σελ. 143). Σχετικὰ μὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον γράφει (σελ. 133) πὼς δὲν εἶναι προϊὸν συναισθηματισμοῦ ἢ μικροαστικῆς ἀντίληψης. «...Ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον στὸν Ἰησοῦ εἶναι καρπὸς τοῦ Καιροῦ καὶ μιᾶς πολὺ σκληρῆς ζωῆς... δὲν εἶναι τόσο τὸ αἴσθημα γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀλλουνοῦ ἀλλὰ ἡ σκληρότερη καὶ ἡ πιὸ ἀσυμβίβαστη ἀπαίτηση ἀπ' τὸν ἑαυτό μας — ὁ στόχος νὰ ἐμπλακοῦμε χάριν τῶν ἄλλων στὸ μέγιστο βαθμό, μὲ τὸν κίνδυνο στὰ πλαίσια αὐτὰ νὰ ὑποστοῦμε ἀδικία καὶ βία παρὰ νὰ προκαλέσουμε οἱ ἴδιοι. Κι' αὐτὸ δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, σὰν κάποια στωϊκὴ ἐκπαίδευση τῆς προσωπικότητος, οὔτε κανένα φαούστειο ἰδεῶδες, νὰ ζῆ κανεὶς δυναμικὰ μέσα σ' ἕνα δυναμικὸ κόσμο καὶ σὰν τὸν Φάουστ τελικὰ νὰ καταρρεύση μαζὶ μ' ἕνα καταρρέοντα κόσμο. Εἶναι ἡ πρόγευση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ μέσου τῆς ἀπαιτήσεως, τῆς ἀλλαγῆς, τῆς μετάνοιας». Γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὰ παιδιά, ποὺ προκάλεσε τὸν θαυμασμὸ τοῦ ἴδιου τοῦ Karl Marx, γράφει ὁ Machovec, πὼς τὸ στοιχεῖο αὐτὸ παρουσιάζεται στὸν Ἰησοῦ τόσο ἰσχυρὸ καὶ ἀξιόλογικὰ διαμορφωτικό, «γιατὶ δὲν εἶναι καρπὸς θεωριῶν περὶ μὴ 'ἀποξενώσεως' τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ γιατὶ — καὶ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τοῦ Μέλλοντος Αἰῶνος — ἐβιώθηκαν ἀπ' τὸν Ἰησοῦ μαζὶ μὲ τὴν ὅλη πραγματικότητα. Ἀλλοιώτικα θὰ ἐπρόκειτο μόνο γιὰ ὡραῖες κουβέντες, γιὰ περίεργα πράγματα, γιὰ ὑπερβολές. Ἐπειδὴ στὸν Ἰησοῦ ὁ λόγος του εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό του, ἦταν ὁ ἴδιος ἡ ἀνθρώπινη ἐνσωμάτωσί του (Ἰωάνν. 1, 14), γι' αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ παιδιὰ ἐκφράζεται τόσο ἔντονα. Γι' αὐτὸ παρὰ τὴ χρονικὴ ἀπόσταση ψηλαφοῦμε τὴν ἀμεσότητα καὶ ἀλήθεια τῶν λόγων 'ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρός με' (Μάρκ. 10, 14). Γι' αὐτὸ κατάλαβαν κι' οἱ ἴδιοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ χριστιανισμοῦ πὼς ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ κάποια μέριμνα γιὰ τὸν ἄωρο ἄνθρωπο ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη κάθε πραγματικὰ ὥριμου ἀνθρώπου νὰ ἐπαναστατῆ ἐναντίον τῶν ἐκμηδενιστικῶν γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐγωϊστικῶν ταξικῶν συμφερόντων ἢ τοῦ φετιχιστικοῦ πολιτι-

σμοῦ, καὶ γι' αὐτὸ γιὰ τὴν ἀνάγκη κάθε ἀληθινὰ ἐπαναστατικῆς προσπάθειας, ποὺ δὲν τὰ βάζει κάτω μὲ τὴν δεύτερη ἢ τρίτη ἀποτυχία...».

Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἑνὸς Μαρξισμοῦ ἀπ' τὸν ἄλλο! Χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ βιβλίο τοῦ Κορδάτου «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» ἀντιπροσωπεύει τὴν γνωστὴ κι' ἀπ' τ' ἄλλα ἔργα τοῦ συγγραφέα ἐπιμέλεια καὶ φιλοπονία, κι' ἐκφράζει τὸ ἀξιοζήλευτο πάθος του γιὰ τὴν οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ πρόοδο τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ ἄποψη ὅμως ἱστορικὴ - ἐπιστημονικὴ καθὼς καὶ τοῦ γενικώτερου πνευματικοῦ κλίματος, σήμερα, τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ξεπερασμένο.

3) Πολλὰ χτίζει καὶ γκρεμίζει ὁ Κορδᾶτος στὸ θέμα «Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφωνιῶν καὶ ἀντιφάσεων ποὺ παρουσιάζονται μεταξὺ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὅταν αὐτοὶ ἀναφέρωνται σὲ παράλληλα γεγονότα ἢ λόγια τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ ἐπιχείρημα εἶναι πολὺ παληό. Τὸ βρίσκομε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Κέλσο. Ἀπ' αὐτὸ ὁ Κορδᾶτος ὄχι μόνο συμπεραίνει τὸ ἀναξιόπιστο τῶν Εὐαγγελικῶν πηγῶν, ἀλλὰ στηρίζει σ' αὐτὸ τὸ δικαίωμά του σὰν ἱστορικοῦ νὰ χειρουργῇ τὰ κείμενα μ' ἕνα δικό του τρόπο. Οἱ ἀρχαῖοι Δάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἀπαντοῦσαν στὸ ἐπιχείρημα περὶ ἀντιθέσεων καὶ διαφωνιῶν πὼς δὲν πρόκειται γιὰ πραγματικὲς ἀντιθέσεις, κι' ὅτι οἱ διαφωνίες ἐνισχύουν τὴν ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας τῶν Γραφῶν.

Οἱ ἀντιθέσεις ἢ διαφωνίες μεταξὺ τῶν Εὐαγγελιστῶν ἐπροβλήθηκαν εἰδικώτερα ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους, μαρξιστὲς ἢ μή, ποὺ ἀρνήθηκαν, τελικά, τὴν ἱστορικὴ ὕπαρξη τοῦ Ἰησοῦ ἢ δέχτηκαν πώς, κι' ἂν ὑπῆρξε, σὰν ἱστορικὸ πρόσωπο δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἔπαιξε κάποιο σπουδαῖο ρόλο στὴν ἵδρυση τοῦ χριστιανισμοῦ, ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶναι γέννημα τῶν λαϊκῶν μαζῶν, οἱ ὁποῖες ἐκφράστηκαν στὸν μύθο περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Τὴν ἄποψη αὐτὴ δέχεται ὁ Κορδᾶτος στὶς «Ἀρχαῖες Θρησκεῖες καὶ Χριστιανισμός», ἀλλὰ κατὰ κάποιο τρόπο ἐξακολουθεῖ νὰ τὴν δέχεται καὶ στὸ «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμός».

Ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στὸ προκείμενο ἡ γνώμη τοῦ Machovec. Εἶναι κι' αὐτὸς Μαρξιστής, ὅπως κι' ὁ Κορδᾶτος, μόνο ποὺ αὐτὸς εἶναι συγχρονισμένος καὶ ἀνοιχτὸς σὲ καινούργια πράγματα: Ρωτάει ἀρχικά: Ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ ἀντιθέσεις στὰ Εὐαγγέλια, θὰ ἦταν πιὸ σαφῆ τὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ; Ἔπειτα, ἂν ὁ Χριστιανισμὸς ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὶς μυθοποιητικὲς δυνάμεις ἑνὸς ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος, δηλ. ἐκτὸς τοῦ παλαιστινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, γιατὶ ὁ μύθος αὐτὸς «ἱστορικοποιήθηκε» ἐπὶ παλαιστινοῦ ἐδάφους; Πῶς

ἦταν δυνατὸ νὰ συμβῆ αὐτὸ ἀκόμη καὶ στοὺς Ἰουδαίους τῆς Διασπορᾶς, ποὺ ὑπῆρξαν τόσο ἀδύναμοι σὲ σύγκριση μὲ τὴν ὑπόλοιπη Ἀνατολὴ στὴν δημιουργικὴ φαντασία; Κι' ἀφοῦ, τέλος πάντων, οἱ Ἰουδαῖοι, μέσα στὸ ἑλληνιστικὸ περιβάλλον, ἔφτιαξαν τὸν μύθο γιὰ τὸν Ἰησοῦ, γιατὶ ἐτοποθέτησαν τὸ λίκνο τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Γαλιλαία κι' ὄχι στὰ Ἱεροσόλυμα, ἀπ' ὅπου γενικὰ ἀναμένονταν ὁ ἐρχομὸς τοῦ Μεσία; Ἀπὸ τὸν γαλιλαϊκὸ χαρακτήρα τοῦ Ἰησοῦ κι' ἀπὸ σειρὰ ὁλόκληρη ἄλλων γεγονότων ἄγεται κανεὶς νὰ διερωτηθῆ «μήπως ἀκριβῶς οἱ ἀντιθέσεις μέσα στὰ Εὐαγγέλια... ἀποτελοῦν τὸ καλύτερο ντοκουμέντο γιὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ. Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀντιθέσεις δείχνουν πῶς στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ α' αἰώνα διάφορες παραδόσεις ποὺ στὸν ἀρχικὸ χριστιανισμὸ ἦσαν συχνὰ ἀρκετὰ δυσάρεστες (ἀδέλφια κι' ἀδελφὲς τοῦ Ἰησοῦ, Μάρκ. 3, 32) ἀνταποκρίνονταν σὲ θεολογικὰ ὀρθόδοξες τάσεις. Αὐτὲς οἱ παραδόσεις δὲν ἦταν ὁ καιρὸς τοῦ μύθου, ἀλλ' ἀντίθετα ἐμποδίζαν τὴν πρόοδο τῆς μυθοποιήσεως» (σελ. 39). Ἂν μάλιστα κανεὶς λάβη ὑπ' ὄψη του τὴν χαώδη ἐπαναστατικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Παλαιστίνη καὶ πρὸ τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως τοῦ 70 μ.Χ., ἰδίως ὅμως μετά, «μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῆ» ρωτάει ὁ Machovec, «ὅτι μέσα σ' αὐτὴ τὴν γενικὴ κατάσταση μποροῦσε νὰ παρουσιασθῆ μιὰ μορφὴ καὶ νὰ ἐπιδράση βαθειά, χωρὶς ἡ ζωὴ κι' ἡ διδασκαλία της νἆναι ἀναζητητική, ἐλαστική, πολύπλευρη, πολυδιάστατη, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀπὸ διάφορες πλευρὲς κατανοητὴ καὶ ἑρμηνευτή;» (σελ. 40). Οἱ ἀντιθέσεις ποὺ βρίσκομε στὰ λόγια τοῦ ἴδιου Ἰησοῦ (π.χ. Ματθ. 10, 34 καὶ 26, 52), μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, μεταξὺ ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ τῆς πίστεως ἐκείνων ποὺ τὶς διατήρησαν καὶ τὶς ἐπεξεργάσθηκαν — «ὅλες αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις δὲν εἶναι μόνο ντοκουμέντο γιὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ἰησοῦ, εἶναι ἐπίσης ἕνα κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας του» (σελ. 40). Τέτοια λόγια δὲν ἐγράφονταν ποτὲ στὸ θέμα αὐτὸ ἀπ' ἕνα μαοξιστὴ πρὶν ἀπὸ μιὰ γενιά. Ὁ Machovec πιστεύει πὼς ἀπ' τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δογματικὴ - θεολογικὴ ἐξέλιξη προχώρησε στὸ Χριστό, Υἱὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ πορεία ἦταν ἀπ' τὴν ἱστορία στὸν μύθο, κι' ὄχι τὸ ἀντίστροφο.

Ἐπίσης τονίζει πὼς ὑπάρχει κάποια «συνέχεια μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Μὲ προσθῆκες στὶς διδασκαλίες τοῦ Ἰησοῦ ποὺ ἔκαναν μὲ δικά τους λόγια οἱ χριστιανοὶ τῆς πρώτης καὶ δεύτερης χριστιανικῆς γενεᾶς, ποὺ δὲν διέκριναν τὴν δικιά τους κατάσταση

ἀπ' ἐκείνη τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Ιησοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὁδηγήση σὲ σκεπτικισμὸ σχτικὰ μὲ τὶς δυνατότητες νὰ μάθουμε ὄχι μόνο ποιὸς ἦταν ἀλλὰ καὶ τί ἐδίδαξε ὁ 'Ιησοῦς. Παρ' ὅλες τὶς ἀμφιβολίες ποὺ ἐγείρονται γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικὸ λόγιο «θἄταν μὴ ρεαλιστικὸ νὰ νομίση κανεὶς πὼς δὲν μποροῦμε μὲ τὴν μελέτη τῶν στρωμάτων τῆς Συνοδικῆς παραδόσεως νὰ βροῦμε μ' ἕνα μεγάλο βαθμὸ πιθανότητος τὴν κύρια βάση τῆς σκέψεως τοῦ 'Ιησοῦ» (σελ. 43). Τὸ περίεργο εἶναι πὼς ὁ Machovec δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ λόγια τοῦ 'Ιησοῦ μόνο σὰν ἱστορικὸς ἀλλ' ἐνδιαφέρεται κι' ὑπαρξιακά, σὰν ἄνθρωπος. 'Ο σύγχρονός μας μελετητὴς τῶν Εὐαγγελίων δὲν ἐνδιαφέρεται τόσο ἂν αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο ἔτσι ἔγινε ἢ εἰπώθηκε: «Μᾶς ἐνδιαφέρει πολὺ περισσότερο ἂν τὰ παραδοθέντα σ' ἐμᾶς λόγια, στὴν λογική τους δομὴ καὶ τὴν ἐσωτερική τους τάξη, κάνουν στὸν ἄνθρωπο τοῦ καιροῦ μας δυνατὴ ὄχι μόνο τὴν καθαρὰ λογικὴ σύλληψη τῆς βασικῆς δομῆς τοῦ κόσμου τῆς σκέψεώς του, ἀλλὰ κι' ἂν — σωστὰ θεωρημένα — μᾶς κάνουν ἱκανοὺς διὰ μέσου τῆς ζωῆς τοῦ 'Ιησοῦ νὰ ἐννοήσουμε τὴν δική μας ζωὴ καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε διὰ μέσου τῶν παραγόντων ζωῆς τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ζωντανὸ μύθο σ' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, τὴν πρακτικὴ ἁρμονία γνώσης καὶ πράξης, αἰσθήματος καὶ βούλησης, χαρᾶς καὶ πόνου. 'Ο σημερινὸς ἄνθρωπος, προϊὸν φετιχοποιημένων ἀναγκῶν ἑνὸς βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ κι' ὁ ἴδιος εἴτε δὲν κατάλαβε ποτὲ εἴτε δὲν καταλαβαίνει πιά, μόλις συνειδητοποιεῖ πόσο ἔχει ὁ ἴδιος ἀνάγκη λυτρώσεως καὶ πὼς ὁ ἴδιος θὰ ὤφειλε νὰ λύση τὸ πρόβλημά του μέσα στὴν ἴδια του τὴν ζωή, στὰ παθήματα, στὴν ἀγάπη διὰ μέσου τῆς παραδόσεως σὲ κάτι, ποὺ ὑπερβαίνει (transzendiert) ὅλα τὰ γεγονότα. Μπορεῖ βέβαια νὰ διαβάση περὶ τοῦ 'Ιησοῦ, μπορεῖ ἐπίσης κάτι νὰ καταλάβη, ἀλλὰ δὲν βλέπει τὸν ζωντανὸ 'Ιησοῦ, ἐφόσον ὁ ἴδιος κατὰ ἀνθρώπινο τρόπο δὲν ὑπάρχει σὰν ζωντανὸς ἄνθρωπος» (σελ. 44).

῎Ας συγχωρήση ὁ ἀναγνώστης τὴν μακρὴ αὐτὴ παράθεση ἀπ' τὸν Machovec γιὰ τὶς ἀντιθέσεις, ποὺ παρουσιάζουν τὰ Εὐαγγέλια σὰν ἱστορικὲς πηγὲς περὶ τοῦ 'Ιησοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἐξετάζεται αὐτὴ τὴ στιγμὴ ποῦ συμφωνεῖ καὶ ποῦ διαφωνεῖ κανεὶς μαζί του. Αὐτὸ ποὺ θέλομε νὰ τονίσωμε εἶναι τὸ πόσο ἔχει ἀλλάξει τὸ κλῖμα στὴν ἔρευνα τῶν θεμάτων αὐτῶν, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἕνας ἀριθμὸς ἀνθρωπιστῶν μαρξιστῶν προσπαθεῖ σήμερα νὰ ἑρμηνεύση ἀντικειμενικώτερα καὶ βαθύτερα τὴν παγκόσμια κρίση, ἀναζητώντας καὶ στὸν χριστιανισμὸ βοήθεια γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της. Πιστεύουν πὼς

ἡ κρίση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ λυθῆ μόνο μὲ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ μέσα, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ εἰσχωρήσωμε στὸ βαθύτερο νόημα τῶν παραδόσεών μας γιὰ νὰ δαμάσωμε τὰ σημερινὰ προβλήματα. Οἱ τάσεις αὐτὲς εἶναι σήμερα εὐρύτερα γνωστὲς στὸν τόπο μας ὄχι μόνο ἀπ' τὴν κλασικὴ περίπτωση Garaudy ἀλλά, σὲ μεγάλο βαθμό, κι' ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ Erich Fromm.

Τὸ κακὸ στὸν Κορδᾶτο εἶναι πῶς διαλεκτικὰ διαγράφει τὶς σχέσεις οἰκονομικοκοινωνικῶν παραγόντων καὶ θρησκευτικῶν. Ὄχι μόνο δὲν δέχεται ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῶν δύο παραγόντων, ἀλλὰ δὲν φαίνεται, στὴν προκειμένη τουλάχιστον περίπτωση, νὰ δέχεται οὔτε τὴν συνήθη, ἀπὸ παληὰ γνωστὴ μαρξιστικὴ ἄποψη, πὼς τὸ θρησκευτικὸ ἐκφράζει τὸ οἰκονομικοκοινωνικό. Καθαρὰ καὶ ξάστερα ὑποστηρίζει πὼς ὁ χριστιανισμὸς στὴν ἀρχὴ - ἀρχὴ ἦταν κοινωνικὸ κίνημα, κι' ἀργότερα ἔγινε θρησκεία. Ὅσο περίεργο κι' ἂν φαίνεται αὐτὸ ἀπὸ ἱστορικὴ σκοπιά, ὅμως αὐτὸ ὑποστηρίζει ὁ Κορδᾶτος. Καὶ φαίνεται πὼς τὸ κάνει ἀπὸ φόβο, μήπως, ἂν ἀπανακατέψη καὶ κάτι θρησκευτικὸ στὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς γένεσης τοῦ χριστιανισμοῦ, μπορεῖ ἐνδεχομένως ν' ἀφήση κάποια ἀμφιβολία στὴ σκέψη τοῦ ἀναγνώστη του. Κοντολογῆς, γιὰ τὸν Κορδᾶτο ἡ θρησκεία ἢ ἡ θεολογία μποροῦν νὰ σχετίζωνται μόνο μὲ κακὰ καὶ ἀντικοινωνικὰ πράγματα. Ἀφοῦ δὲ ὁ ἀρχικὸς χριστιανισμὸς ἦταν κάτι πολὺ καλό, δὲν μπορεῖ νὰ συνδεθῆ μὲ κάτι θρησκευτικὸ ἢ θεολογικό! Τέτοιες ὅμως προϋποθέσεις ὁδηγοῦν τὸν ἱστορικὸ σὲ πολὺ λανθασμένους δρόμους.

4) Παρὰ πολλὰ ἔχει γράψει ὁ Κορδᾶτος, καὶ πιὸ μπροστὰ ὁ Kautschky καὶ ἄλλοι γιὰ τὰ κοινωνικὰ στρώματα, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε καὶ στὰ ὁποῖα εὐδοκίμησε ἀρχικὰ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Ἡ χρησιμοποίηση γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ συγχρόνων μας ὅρων καὶ κατηγοριῶν ἔχει δημιουργήσει πολλὴ σύγχυση. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ἐπὶ τοῦ θέματος συμφωνοῦν νομίζω στὸ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἐγεννήθηκε στὰ ἀνώτερα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ στρώματα, οὔτε ἐκεῖ εὐδοκίμησε κατὰ τοὺς πρώτους δύο αἰῶνες. Αὐτὰ ὅμως ποὺ ἰσχυρίζεται ὁ Κορδᾶτος στὸ ἔργο του «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» γιὰ τὰ κοινωνικὰ στρώματα προέλευσης καὶ διάδοσης τῆς πίστης εἴτε στὴν Παλαιστίνη εἴτε ἔξω ἀπ' αὐτὴν εἶναι ἀπαράδεκτα. Εἶναι πολὺ γενικοὶ καὶ ἀθεμελίωτοι οἱ ἰσχυρισμοί του. Πρῶτα - πρῶτα, δὲν ἔχει ὑπ' ὄψη του νεώτερες εἰδικὲς μελέτες στὸ θέμα. Ἀναφέρω ἐδῶ τὴν μελέτη τοῦ Joachim Jeremias. Τὰ Ἱεροσόλυμα στὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ. Ἔρευνα στὶς Οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες στὴν περίοδο τῆς Καινῆς

Διαθήκης (ἀγγλ. μετάφρ. S. C. M. Press, 1964). Τὰ Ἱεροσόλυμα ἀποτελοῦν, πράγματι, μιὰ εἰδικὴ περίπτωση οἰκονομικῆς καχεξίας. Σὰν πόλη ἀργῶν ἀνθρώπων (city of idlers) καὶ φωληὰ ἐπαναστάσεων περιγράφεται ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ὑπόλοιπη χώρα δὲν παρουσιάζει κάποια ἰδιαίτερη οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ εἰκόνα, διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ ποὺ βρίσκομε καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες ἐπαρχίες τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἰδικώτερα, στὸ περιβάλλον τῶν Μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ ἀπ' τὴν Γαλιλαία ὑπῆρχαν μικροεπιχειρηματίες ψαράδες, πρώην τελῶνες, καὶ γυναῖκες ποὺ συντηροῦσαν τὸν ἱερὸ ὅμιλο ἐξ ἰδίων, ἐνῶ εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸ πὼς στὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν, ποὔχαν βγῆ, ἃς ποῦμε, ἀπ' τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ Φαρισαϊσμοῦ, ἐκφράζεται σαφῶς ἕνας pauperismus. Στὰ Ἱεροσόλυμα κι' ἡ νέα πίστη ἐπῆρε, ἐξ αἰτίας τῆς ἐκεῖ καταστάσεως, μορφὲς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ποὺ δὲν εἶχε πρὶν οὔτε ἀπόκτησε ἀλλοῦ μετά. Μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς πὼς οἱ λόγοι, ποὺ ἐγέννησαν τὴν Ἰουδαϊκὴ Ἐπανάσταση, (66 μ.Χ.), ἦταν ἀρχικὰ οἱ ἴδιοι ποὺ ἐγέννησαν καὶ τὸν χριστιανισμό, ἀφοῦ εἶναι προφανὲς ἐξ ἀρχῆς πὼς ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐσταυρωμένος Μεσσίας, ὁ καταλυτὴς τοῦ Νόμου κλπ. ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸ ἰουδαϊκὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα; Ἤ, ἃς τὸ θέσουμε ἀλλοιώτικα τὸ ἐρώτημα: εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθῆ, ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς Παλαιστίνης στὰ χρόνια 1 - 70 μ.Χ., ποὖταν ὅμοιες σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς αὐτοκρατορίας, πὼς ἡ ἐπαναστατικὴ ζύμωση στὴ χώρα αὐτὴ ὀφειλόνταν μόνον σ' αὐτοὺς κι' ὄχι καὶ σὲ ἄλλους λόγους; Δὲν κάνει ἐντύπωση, τοὐλάχιστο στὸν ἱστορικό, πὼς μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Δούλων στὴν Ἰταλία, σ' ὁλόκληρη τὴν ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, μόνο στὴν Παλαιστίνη, καὶ πουθενὰ ἀλλοῦ, δὲν ἐκδηλώθηκε τόσο ἔντονα καὶ ἐπαναστατικὰ ἡ ἀντίσταση κατὰ τῆς Ρώμης; Ἦταν μόνον οἰκονομικοὶ λόγοι, ποὺ ἐξηγοῦν αὐτὸ τὸ φαινόμενο; Ἀσφαλῶς, ὄχι. Ὁ Ἰουδαϊσμός, τῆς Παλαιστίνης ἰδιαίτερα, παρουσιάζεται σὰν ἕνα μοναδικὸ φαινόμενο μέσα στὴν αὐτοκρατορία καὶ ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη, καθὼς κι' ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν προσδοκιῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα δὲν μπορεῖ νὰ τὰ παραβλέψη ὁ ἱστορικός. Ὄχι μονάχα τὴν θρησκευτικὴ καὶ πνευματική του ταὐτότητα κατώρθωσε νὰ διατηρήση καὶ ν' ἀναπτύξη ὁ Ἰουδαῖος μέσα ἀπ' τὴν ἐπαναστατικὴ φωτιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ παράγοντα, ἀλλ' ἐπίσης κατὰ πολλοὺς τρόπους, εἴτε μὲ τὴν θρησκευτική του Φιλοσοφία (Ἰώσηπος, Φίλωνας), εἴτε μὲ τὸ κίνημα τῶν Ἀποκαλυπτικῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ἀρχαίας προφητείας, νὰ ξεδιπλώση τὴν πεποίθησή του πὼς εἶναι προορισμένος νὰ

ἡγηθῆ πνευματικὰ ὅλου τοῦ κόσμου. Κλασικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς νοοτροπίας ἀποτελοῦν τὰ κείμενα τῆς Νεκρᾶς Θάλασσας, ποὺ δὲν ἀναφέρει πουθενὰ ὁ Κορδᾶτος. Στὰ θρησκευτικὰ αὐτὰ κείμενα τῶν ἀγροτικῶν σοσιαλιστικῶν κοινοτήτων τῶν Ἐσσαίων συναντάει κανεὶς βαθὺ πνευματικὸ βίο, τρομερὴ προσκόλληση στὸν πατρῷο Νόμο καὶ στοὺς καθαρμούς, μαζὶ μὲ φοβερὸ ἐθνικὸ μῖσος κατὰ τῆς Ρώμης καὶ τῆς συνεργαζομένης μ' αὐτὴν ἱερατικῆς ἐξουσίας τῶν Ἱεροσολύμων. Τὸ πιὸ ἔντονο καὶ πιὸ περίεργο ὅμως στοιχεῖο τῆς ζωῆς τῆς κοινότητος τοῦ Qumran εἶναι κάτι ἄλλο: Εἶναι ἡ πεποίθησή της πὼς αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν μετάβαση ἀπ' τὸ παρὸν στὸ μέλλον, σὲ μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ ὅλο τὸν κόσμο! Κι' ἂς ληφθῆ ὑπ' ὄψη πὼς τὰ κείμενα τῆς Νεκρῆς Θάλασσας προέρχονται κυρίως ἀπ' τὸν α' αἰώνα π.Χ., πρὶν δηλ. ν' ἀρχίση ἡ ἐπαναστατικὴ ζύμωση τῶν Ζηλωτῶν. Ἱστορικὰ μιλώντας, ὁ χριστιανισμὸς ἐκληρονόμησε ἀπ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ κλῖμα τῆς Παλαιστίνης τὸν ἀποκαλυπτικὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸν νέο κόσμο, γιὰ νέα ζωή, γιὰ τὴν Ἀνάσταση, τὴν Κρίση καὶ τὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὴν προφητικὴ συνείδηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πὼς αὐτὸς θὰ φτιάξη τὸ μέλλον τοῦ κόσμου. Ἐξ ἀρχῆς ὅμως ἀπέκρουσε, μὲ τὸν Ἐσταυρωμένο Μεσσία του, τὸ Ἰουδαϊκὸ ἐθνικὸ κίνημα, κι' ἀντέδρασε ἐξ ἀρχῆς στὴν χρήση τῆς βίας ἀπ' τοὺς Ζηλωτές. Αὐτὰ δὲν εἶναι μεταγενέστερα στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς παράδοσης ἀλλὰ ἀρχικά. Πρὸ τῆς ἐμφάνισης τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπῆρχαν μέσα στὸν Ἰουδαϊσμὸ τῆς Παλαιστίνης ἀντίρροπα κατὰ τῆς βίας πνευματικὰ ρεύματα (βλ. π.χ. τὸ ἔργο Ἀνάληψη τοῦ Μωϋσῆ, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῶν γυιῶν τοῦ Ἡρώδη). Ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τί ἐγίνονταν σχετικὰ μέσα στὸν Ἰουδαϊσμὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς Διασπορᾶς ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν. Κι' οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν πὼς ὁ Θεὸς στὴν Τελικὴ Κρίση ξεκαθαρίζει τοὺς λογαριασμούς του μ' ὅλες τὶς βρωμιὲς τῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἄγνοια, τὴν ἀβεβαιότητα, τὴν μοῖρα, τὸν θάνατο, καὶ μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας του φτιάχνει κάτι νέο γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Αὐτὸ τὸ νέο δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ ἀπ' τὸ Ἰουδαϊκὸ Ἐθνικὸ κίνημα, μὲ τόσο στενὰ ἱστορικὰ καὶ πνευματικὰ περιθώρια, οὔτε ἀπ' τὸν φανατισμὸ μιᾶς μάταιης ἔνοπλης ἐπανάστασης κατὰ τῆς Ρώμης. Μονάχα οἱ οἰκουμενιστὲς κι' αὐτοὶ ποὺ ἀγαποῦν, ἀκόμη καὶ τοὺς ἐχθρούς τους, θὰ μετάσχουν σ' αὐτὴ τὴν «καινὴ κτίσι». Ἔτσι ἐκήρυξαν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

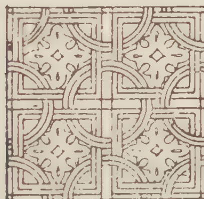
Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης τὰ θέματα τῆς Ἐπανάστασης ὅπως καὶ τῆς γένεσης τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν α' αἰώνα πρέπει νὰ ἐξετά-

ζωνται σὲ μιὰ εὐρύτερη συνάρτηση, κι' ὄχι μόνο σὲ σχέση μὲ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς Παλαιστίνης.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων μέσα στὸν εὐρύτερο Ἑλληνορωμαϊκὸ χῶρο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν παραγόντων ποὺ συνέβαλαν, κατὰ τὴν μαρξιστικὴ ἄποψη, στὴν διαμόρφωση καὶ εὐδοκίμηση τοῦ χριστιανισμοῦ. Κι' ἐδῶ παρουσιάζεται μεγάλη σύγχυση. Ὁ Ἔνγκελς θεωρεῖ τὴν νέα πίστη μέσα στὴν αὐτοκρατορία σὰν θρησκεία τῶν δούλων. Ὁ Κορδᾶτος τὸν ἀναιρεῖ, ὑποστηρίζοντας πὼς ποτὲ ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦταν θρησκεία τῶν δούλων. «Ὅπως ξαίρουμε», γράφει, «ἀπ' ὅσα ἔχουμε πεῖ παραπάνω, τοὺς δούλους τοὺς ἔφεραν στὶς χριστιανικὲς ὀργανώσεις τ' ἀφεντικά τους» (Β΄ σελ. 507). Ἡ ἄποψη αὐτὴ βολεύει τὴν θεωρία τοῦ Κορδάτου περὶ μεταμορφώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἤδη ἀπ' τὴν πρώτη χριστιανικὴ γενεὰ μέσα στὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Παράλληλα ὅμως ὑποστηρίζεται γιὰ τὶς μάζες ποὺ ἀποτέλεσαν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νέας πίστης πὼς «αὐτὲς προσηλυτίστηκαν πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ κοινωνικοπολιτικό του πρόγραμμα... δὲν εἶχαν συναίσθηση πὼς ὁ χριστιανισμὸς εἶχε θρησκευτικὸ περιεχόμενο παρὰ νόμιζαν πὼς ἦταν ἁπλῶς ὀργάνωση ποὺ ἀπόβλεπε σὲ κοινωνικοὺς καὶ φιλανθρωπικοὺς σκοπούς». (Α΄ σελ. 443). Αὐτὰ ὅλα εἶναι πολὺ γενικὰ καὶ ἀντιφατικά. Ἂς θέσουμε ἐδῶ μόνο ἕνα ἢ δύο ἱστορικὰ ἐρωτήματα: α) Ὅλοι ξέρουμε πόσο μεγάλη ἕλξη ἀσκοῦσαν στὴ Μικρασία, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Δύση, οἱ Μυστηριακὲς Θρησκεῖες τῆς Ἀνατολῆς. Ξαίρουμε ἀπὸ τὰ καταστατικὰ Ἑταιρειῶν ἢ Θιάσων (sociatates) τῆς ἐποχῆς πὼς πάρα πολὺ μικρὴ ὑλικὴ βοήθεια παρέχονταν στοὺς συνθιασῶτες. Τὸ κυριώτερο ὅμως ποὺ ἔδιναν στὸν ἄνθρωπο ἦταν ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ἀνθρώπινης ἀθλιότητας στὴ γενικὴ καὶ εἰδικὴ ἱστορικὴ ἔκφρασή της. Κι' αὐτὰ τἄδιναν μὲ τὴν προσφορὰ τῆς αἴσθησης μιᾶς νέας κοινωνίας, μιᾶς νέας ζεστῆς συντροφιᾶς (μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Πόλης - Κράτος μὲ τοὺς καθιερωμένους Θεοὺς καὶ θεσμούς της ἀπ' τὸν Ἀλέξανδρο) μέσα σ' ἕνα ἀπέραντο κι' ἀκατανόητο κόσμο, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀθανασίας, μιᾶς δηλ. καλύτερης μοίρας σ' ἕναν ἄλλο κόσμο. Αὐτὰ τὰ δύο ἦταν κυρίως ποὺ ἀναζητοῦσαν, κι' ὄχι ὁποιαδήποτε ψυχία ἀλληλοβοηθείας (συνήθως μιὰ δωρεὰν καὶ καθὼς πρέπει κηδεία). β) Ἀπ' τὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, ποὖναι τὰ αὐθεντικώτερα ντοκουμέντα τῆς ἀρχικῆς καρριέρας τοῦ χριστιανισμοῦ μέσα στὴν αὐτοκρατορία βγαίνει ἀσφαλῶς πὼς τὰ μέλη τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἁπαρτίζονται κυρίως ἀπ' τὰ κατώτερα στρώ-

ματα, στὰ ὁποῖα, ὅπως ἀπέδειξε περίτρανα ὁ A. Deissmann (das Christentum und die unteren Schichten, Göttingen, 1908) πρέπει νὰ περιλάβη κανεὶς τὴν μικροαστικὴ τάξι. Εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ συμπεράνη κανεὶς ἀπ' τὶς πληροφορίες κι' ἀπὸ τὴν Θεολογία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου πὼς οἱ μάζες αὐτὲς ἐκινήθηκαν μόνο ἢ κυρίως ἀπὸ οἰκονομικὰ κίνητρα;

Εὐτυχῶς, οἱ ἀνθρωπιστὲς μαρξιστὲς τῶν ἡμερῶν μας δέχονται πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσφαλῶς κάτι παραπάνω ἀπ' τὶς οἰκονομικές του ἀνάγκες. Κι' ὄχι μόνο δὲν δέχονται ἀναγκαστικὰ τὸν διαλεκτικὸ χωρισμὸ κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ, ἀλλ' ἀρχίζουν ν' ἀναγνωρίζουν μέσα στὸ θρησκευτικὸ καὶ θεολογικὸ στοιχεῖο διαστάσεις, ποὺ ἐκφράζουν εὐρύτερα καὶ βαθύτερα τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ εἶναι τόσο εὐοίωνο σημεῖο ὅσο εἶναι καὶ ἡ σὲ παγκόσμια κλίμακα θεολογικὴ ἀναγνώριση τῆς σπουδαιότητας τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν στὴν διαμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ ἡ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου τοῦ Κορδάτου «Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς» στὰ 1975 ἦταν μᾶλλον ἐκτὸς τοῦ γενικωτέρου πνευματικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς.

Γρηγορίου Λαρεντζάκη Δρ. Θ.

ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΤΗΤΟΣ ΕΝ Τῌ͂ ΟΡΘΟΔΟΞῼ͂ ΘΕΟΛΟΓΙᾼ͂ *

Τὸ θέμα «Συλλογικότης - Συνοδικότης» τοῦ πρώτου θεολογικοῦ συνεδρίου τοῦ ὑπὲρ μίαν πενταετίαν λίαν θετικῶς ἐργαζομένου Ἱδρύματος Pro - Oriente ἐν Βιέννῃ, εἶναι λίαν ἐπίκαιρον καὶ κερδίζει συνεχῶς σπουδαιότητα καὶ ἐπικαιρότητα. Καὶ ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀφυπνίσθη κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν ἔντονον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν θεολογίαν τῶν συνόδων. Ἡ πληθὺς τῶν μελετῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1959, ἡμέραν τῆς ἐπισήμου ἀνακοινώσεως τῆς συγκλήσεως τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου, ἀποτελοῦν εὔγλωττον μαρτυρίαν. Ἡ νέα αὕτη πραγματικότης ὡς μέρος τῆς γενικῆς ἐκκλησιολογικῆς κινήσεως τοῦ αἰῶνος ἡμῶν ἀποτελεῖ πράγματι μίαν τελείως νέαν ἐξέλιξιν, ἐὰν ἀναλογισθῇ τις τὴν ὅλως ἀντίθετον κατάστασιν μετὰ τὴν Α΄ Βατικανὴν Σύνοδον, ὅτε μεταξὺ ἄλλων ἤκουέ τις τὰ ἑξῆς: «Σήμερον διαφορετικὰ ἢ εἰς τὸ παρελθόν, δὲν δύναταί τις νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος μιᾶς οἰκουμενικῆς συνόδου... Φαίνεται, ὅτι ἔχει φθάσει ἡ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν θέσιν μιᾶς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀντικαθιστᾷ εἷς νέος θεσμός... Ὡς ἐκ τούτου εἶναι δεδικαιολογημένη ἡ κατακλεὶς τῆς «Ἱστορίας τῶν συνόδων»'.

Τὸ σημερινόν, λοιπόν, θέμα ἐνέχει μεγίστην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τόσον διὰ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν καὶ κυρίως διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν

---

* Διάλεξις γενομένη γερμανιστὶ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ πρώτου θεολογικοῦ συνεδρίου τοῦ Ἱδρύματος PRO-ORIENTE ἐν Βιέννῃ ἀπὸ τῆς 6ης - 7ης Μαρτίου 1970.

1. P. Richard, ἐν: I. Ortiz de Urbina, Nizäa und Konstantinopel, Mainz 1964, σ. 11.

μὲν ὄχι μόνον διότι ἐντὸς αὐτῆς κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν ὑφίσταται μία κρίσις περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Αὐθεντίαν [2], ἀλλὰ καὶ διότι μετὰ τὰς ἐπισήμους ἀποφάσεις τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου περὶ τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῆς συλλογικότητος αὐτῶν αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ συνόλου τῶν Ἐπισκόπων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ρώμης, τοῦ Πάπα, παραμένουν εἰσέτι ἀρκετὰ σκοτειναὶ καὶ ἀκαθόριστοι [3]. Διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν δὲ καὶ κυρίως διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας διότι ἡ μοναρχικὴ διοργάνωσις τοῦ Παπισμοῦ «εἶναι πράγματι τὸ μέγιστον ἐμπόδιον διὰ τὴν πλήρη ἐπανένωσιν τῶν κεχωρισμένων Ἐκκλησιῶν», ὡς ἀναφέρει ὁ W. de Vries [4] καὶ ὡς τονίζει αὐτὸς οὗτος ὁ Πάπας Ρώμης, Παῦλος ὁ Στ΄: «Τὸ γνωρίζομεν καλῶς: Ὁ Πάπας εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας τὸ δυσκολώτερον ἐμπόδιον ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ Οἰκουμενισμοῦ» [5].

Συμφώνως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν εἶναι ἡ συλλογικότης καὶ συνοδικότης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μία τοιαύτη ἐκκλησιολογικὴ ἀρχή, ἡ ὑποτίμησις καὶ παραγνώρισις τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ βλάψουν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπ' αὐτοῦ γράφει ὁ Ἀρχιμανδρίτης Στυλιανὸς Χαρκιανάκης: «Ἐκκλησία δῆλα δὴ ἄνευ συνοδικοῦ συστήματος καὶ πολιτεύματος ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸν ἀντίφασιν ἐν τοῖς ὅροις» [6]. Ἀλλὰ καὶ ἐτυμολογικῶς οἱ ὅροι «Ἐκκλησία», «Σύνοδος» καὶ «Concilium» ἔχουν σχεδὸν τὸ αὐτὸ περιεχόμενον. Οὕτω πως παρατηρεῖ ὁ Hans Küng: «Ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν πρέπει νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν τὸ γεγονός, ὅτι Con-

---

2. Πρβλ. Harry Hoefnagels, Demokratisierung der kirchlichen Autorität, Wien 1969, σ. 15 ἑξ.

3. Πρβλ. Karl Rahner- Josef Ratzinger, Episkopat und Primat, Freiburg i. Br. 1961, σ. 14. W. de Vries, Die Kollegialität auf Synoden des ersten Jahrtausends, ἐν: Orientierung, 33(1969)243.

4. W. de Vries, Die Kollegiale Struktur der Kirchen in den ersten Jahrhunderten, ἐν: Una Sancta, 19(1964)296.

5. Πάπας Παῦλος ὁ Στ΄, ἐν: Ökumenisches Direktorium, Sekretariat zur Förderung der christlichen Einheit, Rom 1967, σ. 4-5. Πρβλ. Philipp Nabaa ἐν: Mario Gozzini, Das Konzil-Tor zur Welt, Bergen-Eckheim bei Frankfurt 1963, σ. 146. Augustin Kardinal Bea, ἐν: Mario Gozzini, μν. ἔργ. σ. 153.

6. Στυλιανοῦ Χαρκιανάκη, Ἀρχιμανδρίτου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας), Περὶ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, Ἀθῆναι 1965, σ. 86.

cilium καὶ ''Ἐκκλησία' γλωσσικῶς ἔχουν τὴν ἰδίαν ρίζαν· τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ μίαν ἐπιπολαίαν παρατήρησιν. Con-cilium προέρχεται ἐκ τοῦ con-kal-ium καὶ ἐκ τοῦ con-calare. Calare χρησιμοποιεῖται ὡς θρησκευτικὸς τεχνικὸς ὅρος διὰ τὸ 'ἐκκαλεῖν' καὶ 'συγκαλεῖν'. Ἤδη δὲ τὰ ἐτυμολογικὰ λεξικὰ παραπέμπουν ἐκ τοῦ Concilium εἰς 'σύγκλητος' ἤτοι 'ἐκκλησία'. Τὸ λατινικὸν calo ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν καλῶ»[7].

Ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς μία θεανθρωπίνη κοινωνία, προϋποθέτει διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς μίαν διοργάνωσιν, ἡ ὁποία δύναται ἄνευ ἀμφιβολίας νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ εὑρισκομένης ἀρχῆς τῆς συλλογικότητος.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἀποκαταστήσας τὴν κοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Θεοῦ, ἤτοι τῆς Ἐκκλησίας, ἐκάλεσε τὸν χορὸν τῶν Ἀποστόλων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνεπιστεύθη τὴν διδασκαλίαν, τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν καθοδήγησιν τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας[8]. Οὕτω πως, ὡς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου, οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι ἀποτελοῦν τοὺς «δώδεκα θεμελίους λίθους»[9] τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ «θεμέλιον» εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς Χριστός[10]. Ὁ P. Fransen τονίζων τὴν πραγματικότητα ταύτην γράφει: «Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀφήνει οὗτος (ὁ Χριστὸς) τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἐὰν οἱ Ἀπόστολοι αὐτοῦ δὲν δύνανται καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καθὼς καὶ οὗτος δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου (Ἰω. 17, 14), οὐχ ἧττον ὅμως ἔχουν πάντες ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ἓν μοναδικὸν καθῆκον καὶ μίαν εἰδικὴν κλῆσιν ἀκριβῶς ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ»[11]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δίδει ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὸν χορὸν τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ: «Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει»[12]. «Πάντες κοινῇ τὴν οἰκουμένην ἐμπιστευθέντες», δι-

---

7. H. Küng, Strukturen der Kirche, Freiburg in Br. 1962, σ. 19.

8. Gregor Larentzakis, Panorthodoxe Synode, ἐν: Wort und Wahrheit, 25(1970)67.

9. Ἀποκ. 21,14. Ἐφεσ. 2,20.

10. Α' Κορ. 3,11. Ἐφεσ. 2,20.

11. P. Fransen, Grande und Auftrag, Wien 1961, σ. 141.

12. Μάρκ. 16, 14-15. Πρβλ. W. de Vries, Die Kollegiale Struktur der Kirche in den ersten Jahrhunderten, σ. 296. Τρεμπέλα Π., Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. 2, Ἀθῆναι 1959, σ. 371.

δάσκει καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος [13], δεδομένου, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι καὶ ἂν ἀκόμη διασκορπίζονται ἀποτελοῦν ἓν σύλλογον [14]. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον, λοιπόν, ἀντίληψιν συνάγεται ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι εἶχον τὸ αὐτὸ κῦρος πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εὑρίσκετο εἰς πλεονεκτικωτέραν θέσιν ἐξουσίας ἔναντι τῶν ἄλλων Ἀποστόλων.

Ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῆς ἑνότητος καὶ τῆς συνεργασίας ὅλων τῶν Ἀποστόλων ἀλλὰ καὶ κυρίως τῆς κοινῆς αὐτῶν εὐθύνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον [15], ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐλήφθησαν ἀπὸ κοινοῦ αἱ σπουδαιόταται ἀποφάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [16] καὶ οὕτω πως ἀπεσοβήθη ἡ πρώτη κρίσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ [17]. Ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ εὑρίσκοντο πάντες οἱ Ἀπόστολοι ἄνευ ἐξαιρέσεως ὑπὸ τὸ κῦρος τῆς Συνόδου [18]. Ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ ἔλαβον οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ «πρεσβύτεροι»τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «ἔδοξε γὰρ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν» [19], συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Χριστοῦ: «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον... ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα» [20], διότι «οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» [21]. Οὕτω πως ὑφίσταται εἷς στενὸς δεσμὸς μεταξὺ τῆς ἀποστολῆς τῶν μαθητῶν, τῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος [22].

Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἠθέλησεν,

---

13. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὅτι χρίσιμος ἡ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις... 4, PG 51,93.

14. B. Botte, Die Kollegialität im Neuen Testament und bei den apostolischen Vätern, ἐν: Das Konzil und die Konzile, Stuttgart 1962, σ. 19.

15. Πράξ. 15.

16. P. Rusch, Die kollegiale Struktur des Bischofsamtes, ἐν: ZKTh, 86 (1964) 267. Πρβλ. Ἀνδρούτσου Χρήστου, Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1952², σ. 288.

17. B. Botte, μν. ἔργ. σ. 19.

18. Karmiris I., Abriß der dogmatischen Lehre der Orthodoxen Katholischen Kirche, ἐν: Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht, ἔκδ. P. Bratsiotis, I., Stuttgart 1959, σ. 19.

19. Πράξ. 15,28.

20. Ἰωάνν. 14,26. 15,26.

21. Ματθ. 28,20.

22. Πρβλ. Antonio Javierre, Zur klassischen Lehre von der apostolischen Sukzession, ἐν: Concilium, 4 (1968)246.

ὅπως συνεχισθῇ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ ἕνα ὡρισμένον τρόπον καὶ μάλιστα διὰ τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἔργου τῶν Ἀποστόλων. Ἕνεκα τούτου ὑπόσχεται εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἐπιστασίαν. «Οὕτω πως δύναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν χορὸν τῶν Ἀποστόλων ὡς ἕνα σύλλογον (Kollegium) ἐξουσίας, ὁ ὁποῖος ἔχων τὴν potestas salvifica φέρει τὴν εὐθύνην διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ»[23].

Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τῶν Ἀποστόλων ἐγγυᾶται τὴν ταὐτότητα καὶ τὴν ἀδιάκοπον συνέχισιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Ἐκκλησίας ὡς «Ἀποστολικῆς». Ἐκ τῆς Ἀποστολικότητος τῆς Ἐκκλησίας ἕπεται καὶ ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις, ἥτις οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἔκφρασις τῆς χριστιανικῆς πίστεως τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ὡς ἀδιάκοπος συνέχισις τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως διὰ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς.

Οὕτω πως ἀποτελεῖ ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ καὶ διὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν μίαν βασικὴν ἐκκλησιολογικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται τόσον τὴν συνέχισιν ὅσον καὶ διαφύλαξιν τῆς αὐθεντικῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἤτοι τὴν συνέχισιν τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Περὶ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς γράφει καὶ ὁ H. Bacht τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἐν τῇ Α΄ Κλήμεντος, 42, 1-4, ἀναφερομένη γραμμή: Θεὸς - Χριστὸς - Ἀπόστολοι - Ἐπίσκοποι δὲν εἶναι μία νομικοποιηθεῖσα παρερμηνεία, ἀλλὰ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ εὑρισκομένην πραγματικότητα»[24]. Μετὰ τὸν θάνατον τῶν Ἀποστόλων, ὤφειλον οἱ διάδοχοι αὐτῶν, οἱ Ἐπίσκοποι, ὅπως συνεχίσουν τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἐν τῇ ἀποστολικῇ διαδοχῇ ταύτῃ «δὲν εἶναι μεμονωμένως εἷς ἕκαστος Ἐπίσκοπος διάδοχος ἑνὸς Ἀποστόλου. Ἕκαστος Ἐπίσκοπος εὑρίσκεται ἐν τῇ γνησίᾳ διαδοχῇ ἑνὸς Ἀποστόλου ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας, δεδομένου, ὅτι τὸ σύνολον τῶν Ἐπισκόπων ὡς μία ἑνότης εὑρίσκεται ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν Ἀποστόλων, οἵ-

---

23. P. Rusch, μν. ἔργ. σ. 269. Πρβλ. H. Fries, Die Kirche als Träger und Vermittler der Offenbarung, ἐν: Mysterium Kirche, ἔκδ. F. Holböck-Th. Sartory, Salzburg 1962, σ. 9.

24. H. Bacht, Apostel, LThK, 1, σ. 738. Πρβλ. Konidaris G., Die Wichtigkeit der Forschung über die Verwaltungsform der Urkirsche auch für die Ökumenische Bewegung, in: Festschrift für Ham. Alivisatos, Athen 1958, S. 195 (griech.).

τινες ὡσαύτως ἀποτελοῦν ἕνα ἑνιαῖον χορόν[25]. Ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν «δὲν πραγματοποιεῖται αὐτομάτως ἢ μηχανικῶς. Αὕτη προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ πίστιν, ἥτις ἐνεργεῖται ἐν τῷ ἀποστολικῷ πνεύματι. Ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς πλάνης καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀπαραίτητος ὁ ἔλεγχος ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν πιστῶν», ὡς παρατηρεῖ λίαν ὀρθῶς ὁ Hans Küng[26].

Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων εἶναι καταφανές, ὅτι ἡ Ἐκκλησία, τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ Λαὸς τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖται ἐξ ἁπάντων τῶν μελῶν αὐτῆς, συνιστῶσα μίαν ἑνότητα, ἓν πλήρωμα, ἐν τῷ ὁποίῳ συμμετέχουν κλῆρος καὶ λαός. Ἕκαστος ἐξ αὐτῶν κατέχει ἓν ἴδιον χάρισμα καὶ μίαν ἰδίαν ὑπηρεσίαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ τὴν τελείωσιν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑφίσταται ἡ Ἐκκλησία οὔτε ἐκ κληρικῶν μόνον, ἀλλὰ οὔτε καὶ μόνον ἐκ τῶν λαϊκῶν.

Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, «οἱ λαϊκοὶ δὲν συνιστοῦν ἓν παθητικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῦται ὅπως δέχεται τὰς ὑπηρεσίας τοῦ κλήρου· οὗτοι ἀποτελοῦν περισσότερον ἐνεργὰ μέλη τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ ἂν ἀκόμη κατὰ τρόπον ὑπηρεσιακόν, συμμετέχουν εἰς τὴν εὐθύνην διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ εὐθύνη αὕτη τῶν λαϊκῶν - μελῶν ἐκδηλοῦται ὡς ἐνεργὸς συμμετοχὴ ἐν τῇ Λατρείᾳ, ἐν τῇ διατυπώσει τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας καὶ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐξασκοῦν ὁ Κλῆρος καὶ ἡ Ἱεραρχία»[27]. Ἀμφότεροι, ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαός, εἶναι ὀργανικῶς ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους καὶ συνιστοῦν τὴν μίαν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν Κεφαλήν, ἥτις εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ ἑνότης αὕτη τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ κοινὴ εὐθύνη πάντων, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, δὲν ἐπιτρέπουν ὅμως ποσῶς τὴν σύγχυσιν ἢ τὴν ὑπέρβασιν τῶν ἰδίων χαρισμάτων καὶ τῶν ἰδίων καθηκόντων ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ.

Διὰ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἀναλαμβάνουν οἱ διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, οἱ Ἐπίσκοποι, τὴν

---

25. Karl Rahner-Josef Ratzinger, Episkopat und Primat, σ. 70.

26. H. Küng, Thesen zum Wesen der apostolischen Sukzession, ἐν: Concilium, 4 (1968)249. Πρβλ. Τρεμπέλας Π., μν. ἔργ. σ. 362.

27. Archim. Hieronymus Kotsonis (πρώην Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν), Verfassung und Aufbau der Orthodoxen Kirche, ἐν: Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht, σ. 172.

διδασκαλίαν, τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐξασκεῖται πάντοτε συλλογικῶς καὶ συνοδικῶς, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν πραγματοποιεῖται πάντοτε δι' ἐπισήμου συγκλήσεως συνόδων, εἴτε τοπικῶν, εἴτε οἰκουμενικῶν. Οὗτοι ἀσκοῦν μὲν τὴν διοικητικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν κατὰ τρόπον «δημοκρατικόν», ὡς χαρακτηρίζεται οὗτος εἰς τὴν σύγχρονον ὁρολογίαν, οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ὑφὴ τῆς συλλογικότητος καὶ τῆς συνοδικότητος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν προέλευσιν τῆς ἐξουσίας ἐν τῇ συγχρόνῳ δημοκρατίᾳ». Ἡ γνώμη, ὅτι εἰς τὰ ἐν τῇ ἀποστολικῇ διαδοχῇ εὑρισκόμενα πρόσωπα κληροδοτεῖται μία συγκεκριμένη παρακαταθήκη πίστεως δὲν ἀποτελεῖ μίαν ἀβάσιμον καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐφευρεθεῖσαν διδασκαλίαν... Ἡ ἔκφρασις «Παράδοσις κατὰ διαδοχὴν» ἀντικατοπτρίζει ἓν θέμα, τὸ ὁποῖον συναντᾶται πλουσίως ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γραμματολογίᾳ καὶ τὸ ὁποῖον, ἀναμφιβόλως πολὺ ἀρχαῖον, ἐξήσκησε σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸν καθόλου χριστιανισμόν»[28]. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες εἶναι πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐνεργοῦν καὶ ἀναλόγως.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, Ἐπισκόπων, ὑφίσταται μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ ἑξῆς διαφορά. Ἐνῷ οἱ Ἀπόστολοι διήρχοντο ὡς Ἱεραπόστολοι ὁλόκληρον τὴν Οἰκουμένην καὶ ἐν παντὶ τόπῳ[29], ἕκαστος Ἐπίσκοπος ἦτο κατ' ἀρχὴν ὑποχρεωμένος, ὅπως φροντίζῃ διὰ τὴν ἰδίαν ἐπισκοπήν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν χειροτονηθῇ. «Οὐδεὶς Ἐπίσκοπος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις μιᾶς ἄλλης ἐπισκοπῆς. Εἰς τὸν κανόνα τοῦτον ὑπῆρχεν μόνον μία ἐξαίρεσις. Ἐάν τις Ἐπίσκοπος κατὰ τὴν γνώμην τῶν συνεπισκόπων αὐτοῦ εὑρίσκετο ἐν πλάνῃ εἴς τι σημεῖον τῆς διδασκαλίας ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, τότε ἠδύναντο οὗτοι, ἐκ χριστιανικῆς ἀγάπης ὁρμώμενοι, ὅπως προσπαθήσουν νὰ βοηθήσουν τὸν πλανώμενον Ἐπίσκοπον ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ἓν μέλος τοῦ σώματος εὑρίσκετο ἐν κινδύνῳ»[30]. Ἅπαντες, λοιπόν, οἱ Ἐπίσκοποι ᾐσθάνοντο ὑπεύθυνοι, ὄχι μόνον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν αὐτῆς. Ἡ

---

28. Antonio Javierre, Zur klassischen Lehre von der apostolischen Sukzession, σ. 244.

29. H. Fries, Die Kirche als Träger und Vermittler... σ. 21.

30. Emilianos Timiadis, Zusammensetzung und Bedeutung der Synode bei den Orthodoxen, ἐν: Theologisch-Praktische Quartalschrift, 11(1968)120-121.

πεποίθησις αὕτη τονίζεται μεταξὺ ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ ἱ. Κυπριανοῦ, γράφοντος πρὸς τὸν Κλῆρον τῆς Ρώμης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα Φαβιανοῦ τὰ ἑξῆς: «Ὀφείλομεν πάντες ἀπὸ κοινοῦ, ὅπως φροντίσωμεν διὰ τὴν καλὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας»[31]. Καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου ἀποτελοῦν εὔγλωττον μαρτυρίαν τῆς πραγματικότητος ταύτης[32] ἡ ὁποία δύναται νὰ κατοχυρωθῇ καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν. Ἐὰν ὅμως διάφορα προβλήματα δὲν ἠδύναντο νὰ λυθοῦν ὑπὸ ἑνὸς Ἐπισκόπου δι' ἐπιστολῶν, δι' ἀμοιβαίων ἐπισκέψεων, ἢ δι' ἑτέρων τρόπων, ἀπέβαινεν ἀναγκαία ἡ σύγκλησις ἐπισκοπικῶν συνόδων.

Ἡ ἐπίσημος καὶ «συγκεκροτημένη» ἄσκησις τῆς συνοδικότητος ἐξελίχθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου εἰς διαφόρους μορφάς. Οὕτως διακρίνομεν τρία εἴδη συνόδων: τὰς ἐπισκοπικὰς συνόδους, τὰς τοπικὰς συνόδους καὶ τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους[33]. Ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀποτελεῖ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τὴν ὑψίστην ἀρχὴν καὶ τὴν ὑψίστην αὐθεντίαν. Ὡς πρότυπον δὲ διὰ τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἰσχύει ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος, ὡς παράδειγμα διὰ τὴν συνεργασίαν ὅλων τῶν Ἐπισκόπων.

Μετὰ τῆς Ἀποστολικότητος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι στενὰ συνδεδεμένον καὶ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ὡς συνόλου ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ καὶ διαφυλάξει τῆς ὀρθῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῶν διαφόρων ἀλλοιώσεων, αἱρέσεων καὶ ἀπαραδέκτων νεωτερισμῶν[34]. Ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας δὲν σημαίνει νέαν Ἀποκάλυψιν ἐν αὐτῇ, ἀλλ' οὔτε καὶ διατύπωσιν νέων δογμάτων, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως[35]. Τὸ σύνολον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ φορεὺς τοῦ ἀλαθήτου καὶ ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ λαμβάνονται αἱ ἀποφάσεις τῇ ἐπενεργείᾳ καὶ βοηθείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τυγχάνει τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζεται ἐπισήμως καὶ πανηγυρικῶς τὸ ἀλάθητον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Ἡ ἱστορία τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δεικνύει εἰς ἡμᾶς, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνο-

---

31. Ep. 35, Hartel 571. Πρβλ. W. de Vries, Die Kollegialität auf Synodendes ersten Jahrtausends, σ. 243.

32. W. de Vries, Die kollegiale Struktur der Kirche in den ersten Jahrhunderten, σ. 299.

33. Στ. Χαρκιανάκης, μν. ἔργ. σ. 88.

34. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Β' Τιμ. 5,2, PG 62,626.

35. Καρμίρη Ἰωάννου, Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 87.

δοι εἶχον τὴν αὐτοπεποίθησιν ταύτην περὶ τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς αὐθεντίας αὐτῶν [36]. «Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἀλάθητος, ὄχι μόνον ὅταν συνέρχεται εἰς οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἀνεξαρτήτως τῶν συνόδων, οὕτως ὥστε ἐκ τοῦ ἀλαθήτου τῆς Ἐκκλησίας ὡς συνόλου ἕπεται τὸ ἀλάθητον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ οὐχὶ ἀντιθέτως ἐκ τοῦ ἀλαθήτου τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας»[37].

Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς συγκλήσεως τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀνήκει εἰς ἐκεῖνον — ἐκτὸς ἀπὸ τὰς πρωτοβουλίας τῶν αὐτοκρατόρων — ὅστις κατέχει τὰ κανονικὰ πρεσβεῖα, ἢ τὰ πρεσβεῖα τιμῆς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, κατόπιν συγκαταθέσεως συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅστις μετὰ ταῦτα τυγχάνει καὶ ὁ πρόεδρος τῶν συνόδων τούτων. Συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀνήκουν τὰ πρεσβεῖα ταῦτα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης, εἰς τὸν Πάπαν. Μετὰ τὸ σχίσμα δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀπολαμβάνει τῶν πρεσβειῶν τούτων ἐντὸς τῆς Ὀρθοδοξίας ὁ Ἐπίσκοπος τῆς «Νέας Ρώμης», ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, συμφώνως πρὸς τὸ κανονικὸν δίκαιον [38].

Ἡ Sobornost θεωρία τοῦ Chomiakov, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν αἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δέον ὅπως ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τοῦ συνόλου χριστιανικοῦ πληρώματος, δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν πλείστων ὀρθοδόξων θεολόγων, διότι δι' αὐτῆς ὄχι μόνον δὲν ὑφίσταται οὐδὲν ὕψιστον καὶ αὐθεντικὸν ὄργανον τοῦ ἀλαθήτου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς περιστάσεις διχογνωμιῶν περὶ τὴν πίστιν παραμένει ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀνεξέλεγκτος καὶ κατ' ἀκολουθίαν «ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ θὰ διατελῇ πάντοτε ἐν ἀβεβαιότητι»[39]. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀπορρίπτεται ἐν τέλει πᾶν διδακτικὸν ἀξίωμα τῆς Ἱεραρχίας [40]. Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ καθολικὸς θεολόγος Johannes Chrysostomus τὸ

---

36. Στυλ. Χαρκιανάκη, μν. ἔργ., σ. 143 ἑξ.

37. K. Dyobouniotis, Die Lehre der Griechisch-Orthodox Anatolischen Kirche, ἐν: Ekklesia, X, Leipzig 1939, s. 56.

38. Gregor Larentzakis, μν. ἔργ. σ. 68. Πρβλ. Γερμανοῦ, Μητροπολίτου Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν Πανορθοδόξων συνόδων, Ἀθῆναι 1948, σ. 4 ἑξ.

39. Στ. Χαρκιανάκη, μν. ἔργ. σ. 148-149.

40. W. de Vries, Konzil in ostkirchlicher Sicht, ἐν: Stimmen der Zeit 170(1961/62) 415.

ἑξῆς: «Διερωτᾶται τις λοιπόν, πῶς εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συνειδότος νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν μία σύνοδος εἶναι ἡ φωνὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητος (sobornost = καθολικότης;) ἢ ὄχι. Καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατί δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συνειδότος νὰ διαπιστωθῇ ποία εἶναι ἡ ἀλήθεια ἢ ὄχι;»[41]. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Στυλιανὸς Χαρκιανάκης, ὅστις ἀνήρεσε λεπτομερῶς τὴν sobornost θεωρίαν τοῦ Chomiakov γράφει, ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἐπικυρώσεως τῶν ἀποφάσεων μιᾶς οἰκουμενικῆς συνόδου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἢ ἔκ τινος ἄλλης αὐθεντίας εἶναι ἀπαράδεκτος. «Μόνη δὲ ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου Θεολογίας ὀρθὴ ἐν προκειμένῳ ἄποψις τυγχάνει ἡ ἔννοια τῆς ἀ π ο δ ο χ ῆ ς, ὡς ἐξωτερικοῦ τεκμηρίου τῆς οἰκουμενικότητος Συνόδου τινός, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς ἐσωτερικῆς συστατικῆς αἰτίας αὐτῆς»[42].

Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ δοθῇ μία ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τὸ πολύπλοκον τοῦτο θέμα, ἀπαιτεῖται ἡ συνεργασία τῆς Ἐξηγητικῆς, τῆς Δογματικῆς, τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Ἐνταῦθα ἐπιθυμῶ ὅπως κατακλείσω μὲ τὴν σωστὴν παρατήρησιν τοῦ καθολικοῦ θεολόγου W. de Vries: «Ἡ ὑφὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλληται μέχρις ἑνὸς ὡρισμένου βαθμοῦ. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀδυνατῶ νὰ διανοηθῶ, ὅτι οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῆς ὑφῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζονται μόλις χίλια ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα ὡς ἀπολύτως νέα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔχουν οἱ πρῶτοι αἰῶνες καὶ γενικώτερον ἡ πρώτη χιλιετηρὶς τῆς Ἐκκλησίας ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ἡμῶν»[43].

---

41. P. J o h a n n e s C h r y s o s t o m u s, Das Ökumenische Konzil und die Orthodoxie, ἐν: Una Sancta, 14(1959) 184.

42. Σ τ. Χ α ρ κ ι α ν ά κ η, μν. ἔργ. σ. 149.

43. W. d e V r i e s, Die Kollegialität auf Synoden des ersten Jahrtausends, σ. 243.

Βασ. Εὐτ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ
Πρωτοδίκου

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ ΠΑΥΛΟΝ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΝ ΩΣ ΑΥΤΑΙ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ *

5. *Αἱ ἀπόψεις τοῦ Erik. Wolf*

Μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης εἰς τὸ καθόλου δίκαιον ἀσχολεῖται καὶ ὁ πολὺς Erik. Wolf εἰς τὸ ἔργον του Recht des Nächsten. Αἱ ἀπόψεις του παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον κυρίως διότι προσπαθεῖ ὁ Wolf νὰ θεμελιώσῃ τὸ Δίκαιον ὄχι ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς τοιαύτης τῆς ἀγάπης [43]. Οὕτω κατὰ τὸν Erik Wolf ἡ εἰσφορὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης εἰς τὸ Δίκαιον εἶναι τεραστία, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἐντόνως τὸ κοινωνικὸν περιεχόμενόν της, δημιουργεῖται νέον δίκαιον περισσότερον ἀνθρώπινον καὶ διὰ τοῦτο περισσότερον... δίκαιον. Τὸ νέον τοῦτο δίκαιον, τὸ στηριζόμενον, τροφοδοτούμενον καὶ συντηρούμενον ἐν γένει ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἀποκαλεῖ ὁ Wolf «δίκαιον τοῦ πλησίον»[44]. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ προσπαθεῖ ὁ Wolf νὰ ἀξιοποιήσῃ κατὰ τὸν τέλειον δυνατὸν τρόπον τὸ κοινωνικὸν περιεχόμενον τῆς ἀγάπης. Μὲ βάσιν τὸ εἰδικώτερον χριστιανικὸν περιεχόμενον τῆς ἀγάπης ὁ Wolf ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνάπτυξιν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ νέου τούτου δικαίου τοῦ πλησίον (Grundsätze des Nächstenrechts)[45]. Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ διαγράφουν τὰ γενικώτερα πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καὶ ἀνα-

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδος 34, τεύχους 651, Ἰαν. - Φεβρ. 1976.

43. Βλ. Erik. Wolf: Recht des Nächsten, 1958, σελ. 1 ἑπ. καὶ 24 ἑπ.

44. Βλ. Erik. Wolf: ἔ.ἀ. σελ. 24 ἔνθα ἀναφέρεται ὁ νέος ὅρος Nächstenrech.

45. Βλ. Erik. Wolf: ἔ.ἀ. σελ. 24 ἑπ. καὶ Rechtsgedanke und biblische Weisung, 1947.

πτύσσεται τὸ δίκαιον τοῦ πλησίον. Μέχρι σήμερον βεβαίως ἰδιαίτερος κλάδος τοῦ Δικαίου γνωστὸς ὡς τὸ δίκαιον τοῦ πλησίον, δὲν ἔχει διαμορφωθῆ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐτοτελοῦς καὶ συστηματικῆς του διδασκαλίας ἀπὸ ἰδίας ἕδρας, αἱ δὲ κοινωνικοῦ περιεχομένου διατάξεις τῶν συγχρόνων δικαίων δὲν δύνανται αὐταὶ καὶ μόνον νὰ συναποτελέσουν τὸ δίκαιον τοῦ πλησίον ὡς ἐννοεῖ τοῦτο ὁ Wolf[46]. Πάντως παρόμοιαι διατάξεις κατατασσόμεναι εἰς ἰδιαίτερον πλαίσιον διαγραφόμενον ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἐφ' ὅσον ἤθελον πολλαπλασιασθῆ ὥστε νὰ εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασίς των εἰς τὸ θετικὸν δίκαιον, ἠμποροῦν νὰ μᾶς δώσουν μιὰν κάποιαν εἰκόνα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τοῦ δικαίου τοῦ πλησίον τοῦ Wolf. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ παρούσης ἐρεύνης τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀπόψεων τοῦ Wolf συνοψίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἐξαίρει τὴν ἀγάπην τόσον ὥστε ὡς ὑπερέχουσα ἰδέα δύναται, ὡς μέχρι τοῦδε ἡ δικαιοσύνη, νὰ κατευθύνῃ τὸ καθόλου δίκαιον.

6. *Αἱ ἀπόψεις τοῦ Goeschel*

Κάπως διεξοδικώτερον μὲ τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς θέσεως καὶ ἀξίας τῆς ἀγάπης ἐντὸς τοῦ δικαιϊκοῦ πεδίου ἀσχολεῖται ὁ Goeschel[47]. Οὗτος ἀτενίζων ὀρθῶς τὴν ἀγάπην ὡς ἰδιάζουσαν μᾶλλον χριστιανικὴν ἔννοιαν, καὶ ὄχι ἁπλῶς ὡς φιλοσοφικήν, κοινωνικὴν καὶ μόνον ἀξίαν, θεωρεῖ αὐτὴν ὡς οὐσιῶδες συστατικὸν τοῦ Δικαίου, συναγωνιζόμενον ἐκεῖνο τῆς δικαιοσύνης. Ἀξιολογῶν ἐν συνεχείᾳ θετικῶς τὴν ἀγάπην ἀπὸ δικαιϊκῆς γενικώτερον ἀπόψεως, προβάλλει ταύτην

---

46. Ὡς τοιαῦται ἐκ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν αἱ διατάξεις κυρίως τῶν ἄρθρ. 200, 281, 288, 388, 409, 919. Εἰδικώτερον αἱ διατάξεις τῶν ἄρθρ. 914 καὶ 919 Α.Κ. στηρίζονται εἰς τὸν κανόνα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου «alterum non ledere» (= ἕτερον μὴ βλάπτειν), βλ. ἀντὶ ἄλλων Κ. Καυκᾶ: Ἐνοχ. Δίκ. ἔκδ. 4η ὑπ' ἄρθρ. 914, 919, τὸν ὁποῖον ὅμως (κανόνα) ὑπερκαλύπτει ἡ ἀγάπη, ἐφ' ὅσον αὕτη «τῷ πλησίον κακὸν οὐ κατεργάζεται» (Ρωμ. ιγ', 10), διότι «οὐ λογίζεται τὸ κακὸν» (Κορ. Α', ιγ', 5). Ἀλλὰ καὶ τὸ εἰδικώτερον περιεχόμενον τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρ. 200, 281, 288 καὶ 388 Α.Κ. καλύπτει ἡ ἀγάπη. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ἐπιδιώκεται ἡ φιλάγαθος ἄσκησις τῶν δικαιωμάτων, ὥστε ταῦτα νὰ μὴ μεταβάλλωνται ὑπὸ τοῦ δικαιούχου εἰς μέσα ἀδικίας κατὰ τὴν ἀπερίσκεπτον ἢ καὶ ἐγωϊστικὴν ἄσκησίν των. Ἡ ἀγάπη, ἡ ὁποία «πάντα μὲν στέγει» (Κορ. Α', ιγ', 7) καὶ «οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ» (Κορ. Α' ιγ', 6) ἐξαγνίζει καὶ τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα μεταβάλλει εἰς μέσα πρὸς συντέλεσιν τοῦ καλοῦ.

47. Βλ. Goeschel: Zerstreute Blätter aus den Hand-und Hilfsakten eines Juristen, 1832 - 1837.

ὡς μίαν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων κατευθύνσεων τοῦ καθόλου Δικαίου [48]. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐν προκειμένῳ σκέψεως τοῦ συγγραφέως τούτου εἶναι τοῦτο, ὅτι ἐπιχειρεῖ ἐπιτυχῶς παραλληλισμὸν τῶν ἐπιδιώξεων, σκοπῶν καὶ τάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου Δικαίου πρὸς τὸ χριστιανικὸν Τριαδικὸν δόγμα. Ἡ δικαιϊκὴ τριὰς εἶναι κατὰ τὸν Goeschel ἡ τῆς πειθαρχίας, ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης [49]. Ἀπὸ τὴν δικαιϊκὴν αὐτὴν τριάδα ἐλλείπει ἡ δικαιοσύνη, τὴν ὁποίαν ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ λεχθῇ μετὰ βασιμότητος ὅτι ὑπῆρξεν σκόπιμος ἡ ἀπουσία τῆς δικαιοσύνης ἐκ τοῦ δικαιϊκοῦ τριαδικοῦ δόγματος τοῦ Goeschel. καὶ τοῦτο διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς εἰς τὰς σχέσεις τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν ἀγάπην, διὰ νὰ γνωρίζωμεν τὴν βούλησίν του περὶ ἀντικαταστάσεως τῆς πρώτης διὰ τῆς δευτέρας. Τὸ γεγονὸς ὅμως καὶ μόνον ὅτι ἀγνοεῖ τὴν δικαιοσύνην κατὰ τὴν συσχέτισιν τοῦ δικαιϊκοῦ τριαδικοῦ δόγματος πρὸς τὸ χριστιανικὸν τριαδικὸν δόγμα ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὴν θέσιν τῆς δικαιοσύνης ἔλαβεν ἡ ἀγάπη εἰς τὸ δικαιϊκὸν δόγμα τοῦ Goeschel [50].

7. *Αἱ ἀπόψεις τῶν Παν. Ζέπου καὶ Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου*

Α.— Κατὰ τὸν καθηγητὴν Παν. Ζέπον, τὸν ὁποῖον εἰς πολλὰ τῶν ἔργων του ἀπασχολεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγάπης ἐπὶ τοῦ καθόλου Δικαίου [51], ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη δὲν συγκρίνε-

---

48. Goeschel: ἔ.ἀ. Ἀνάπτυξιν καὶ κριτικὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ Goeschel βλ. καὶ εἰς Stammler, ἔ.ἀ. § 93 σημ. 5, σελ. 290.

49. Goeschel: ἔ.ἀ. σελ. 20 ἑπ. Περὶ τοῦ παραλληλισμοῦ τοῦ δικαιϊκοῦ τούτου δόγματος πρὸς τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν τριάδα βλ. καὶ εἰς Gremer: Einflus des christlichen Prinzips der Liebe auf die Rechtsbildung und Gesetzgebung, 1889.

50. Ἐμμένων ὁ Goeschel εἰς τὸ χριστιανικὸν περιεχόμενον τῆς ἀγάπης κατηγορήθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Stammler, ἔ.ἀ. § 93 σημ. 5 σελ. 290 ὅτι θεολογεῖ μᾶλλον παρὰ κινεῖται εἰς τὸ γνήσιον φιλοσοφικὸν πεδίον. Ἡ κατηγορία ὑπῆρξεν ἄδικος· κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πρὸς τὴν δικαιοσύνην θεολογία καὶ νομική, αἱ δύο αὗται ἀδελφαὶ ἐπιστῆμαι συμπλέκονται τόσον ὥστε νὰ συγχέωνται πρὸς στιγμὴν τὰ ὅριά των.

51. Βλ. Παν. Ζέπον: ὁ Παῦλος ὡς ἐργάτης τοῦ Δικαίου, ἔ.ἀ., Λογικὴ καὶ ἑρμηνεία τοῦ Δικαίου (ἐναρκτήριος λόγος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν), ΕΕΝ, 37, 695 ἑπ., Ἡ χριστιανικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Δικαίου, εἰς πρακτικὰ Α΄ συνεδρίου ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, 1956, σελ. 126 ἑπ.

ται πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν γενικὴν ρήτραν τῆς ἐπιεικείας [52]. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς ἐκείνης ἀρχῆς ἡ ὁποία διαποτίζει τὸ Δίκαιον, διαπλασθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, κυρίως δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους [53] καὶ ἡ ὁποία ἀπαμβλύνει τὴν αὐστηρότητα τοῦ τυπικοῦ Δικαίου. Ἡ ἐνέργειά της ἐκδηλοῦται κυρίως κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου [54]. Δὲν ταυτίζεται λοιπὸν πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παν. Ζέπον, ἀλλ' ἀποτελεῖ μέσον πρὸς ἀποκάλυψιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης [55].

Β.— Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν καθηγητὴν Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον [56], ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα ἀπὸ κοινωνιολογικῆς σκοπιᾶς, τὸ νεώτερον Δίκαιον προσπαθεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς πάντας πνεῦμα

---

52. Βλ. Παν. Ζέπον: ὁ Παῦλος ὡς ἐργάτης τοῦ Δικαίου, ἔ.ἀ. σελ. 232. Εἰς δὲ τὴν «Λογικὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ Δικαίου», ἔ.ἀ. σελ. 695, παρατηρεῖ ὁ Παν. Ζέπος τὰ ἑξῆς σχετικῶς «ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία, ἀκολουθοῦσα διὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφικὴν γραμμήν, ἐθεώρησε μὲν τὸν νόμον... ὡς ἁπλοῦν μέσον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τελικοῦ τῆς Δικαιοσύνης σκοποῦ, ἀνήγαγε δὲ τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην εἰς ἰδέαν πάρισον τῆς ἰδέας τῆς ἐπιεικείας».

53. Ἀριστοτέλους, Ἠθ. Νικ. Ε', 14. 1137 b 8 ἑπ., 26 ἑπ. ἔνθα ὡς «φύσις» τῆς ἐπιεικείας προσδιορίζεται τὸ «ἐπανόρθωμα νόμου» καὶ τονίζεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐπιεικείας ἔναντι τοῦ τυπικοῦ Δικαίου «Ταὐτὸν ἄρα δίκαιον καὶ ἐπιεικές· καὶ ἀμφοῖν σπουδαίοιν ὄντοιν κρεῖττον τὸ ἐπιεικές». Καὶ ὁ Παῦλος ἐπιχειρῶν ἀνάλογον σύγκρισιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὰς δύο ἄλλας χριστιανικὰς ἀρετὰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα, δίδει τὸ προβάδισμα εἰς τὴν ἀγάπην. «Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. Τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη». Κορ. Α', ιγ', 13. Τὸν παραλληλισμὸν τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου συγκρίσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὰς λοιπὰς ὡς ἄνω χρισιτανικὰς ἀρετὰς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους σύγκρισιν τῆς ἐπιεικείας πρὸς τὸ Δίκαιον βλ. εἰς Β. Ε. Νικόπουλον: τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου παρὰ τῷ Ἀπ. Παύλῳ, σελ. 16. Σχετικῶς πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀμφισβητεῖται ἡ ἐπὶ τοῦ Παύλου ἐπίδρασις τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως. Βλ. P. Barth: Die Stoa, 3η ἔκδ. 1922, σελ. 176. Holzner: ὁ Παῦλος, σελ. 77 ἑπ. καὶ 531 ἑπ.

54. Βλ. σχετ. Β. Ε. Νικόπουλον: τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου παρὰ τῷ Ἀπ. Παύλῳ, σελ. 16 ἑπ.

55. Βλ. Παν. Ζέπον: ὁ Παῦλος ὡς ἐργάτης τοῦ Δικαίου, ἔ.ἀ. σελ. 233.

56. Βλ. κυρίως Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον: περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἔ.ἀ. σελ. 142 σημ. 22. Τὸν αὐτόν: ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ἀστικὸν Δίκαιον, σελ. 59, σημ. 132, 133.

κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ εὐθύνης, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον[57]. Ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον μετουσιώνεται εἰς τὸ πεδίον τοῦ Δικαίου ὡς ἡ ὑποχρέωσις παντὸς ἀνθρώπου νὰ δρᾷ καὶ νὰ συμπεριφέρεται κοινωνικῶς, κατὰ τὴν γενικὴν ἐπιταγὴν «πράττε κοινωνικῶς» (handle soziale)[58]. Αἱ κοινωνιολογικαὶ αὗται ἀπόψεις περὶ ἀγάπης, εἶναι ἐπηρεασμέναι ἐκ τῆς διδασκαλίας κυρίως τοῦ Sauer[59], ὁ ὁποῖος παραλλάξας κατά τι τὴν κατηγορηματικὴν προσταγὴν τοῦ Kant (kategorische Imperativ)[60], διαπλάσσει νέαν τοιαύτην μὲ βάσιν τὴν ἀγάπην καὶ ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: πράττε πάντοτε κοινωνικῶς· τελειοποίησε ἑαυτόν, τοὺς συνανθρώπους σου καὶ τὴν κοινωνίαν ὁλόκληρον»[61].

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἡ ἀγάπη ἀντιμετωπίζεται ὡς φιλοσοφικὴ ἔννοια, ἀγνοουμένου τοῦ ἰδιάζοντος χριστιανικοῦ στοιχείου καὶ νοήματος αὐτῆς. Κατόπιν τούτου εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποβιβάζεται ἡ ἀξία της εἰς θέσιν ἁπλοῦ κανόνος Δικαίου ἐξόχως κοινωνικοῦ περιεχομένου καὶ οὐδὲν πλέον. Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Ἐσημειώσαμεν ἤδη ὅτι ἐὰν ἀπογυμνώσωμεν τὴν ἀγάπην ἀπὸ τὸ χριστιανικόν της περιεχόμενον, δὲν μένει τίποτε ἀπὸ τὴν ἔννοιάν της. Καταντᾷ συναισθηματικὸν παραλήρημα γνωστὸν ὡς ἔρως, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀξιολογηθῇ δικαιϊκῶς.

8. *Κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω φιλοσοφικῶν ἀπόψεων*

Ἡ σύντομος ἀνάπτυξις τῶν ἀπόψεων τῶν κυριωτέρων φιλοσόφων τοῦ Δικαίου ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἐπιτρέπει ἀβιάστως τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη δὲν δύναται νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Δὲν εἶναι δηλαδὴ τὸ

---

57. Οὕτως Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος ἐν «τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἀστικὸν Δίκαιον» σελ. 59, 132, 133.

58. Βλ. Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον: ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον, σελ. 59, σημ. 132.

59. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Sauer ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ καθηγητοῦ Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου βλ. εἰς κοινωνικὸν ἀνθρωπισμὸν ἔ.ἀ. σελ. 142 σημ. 22.

60. Οὕτω Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος: κοινωνικὸς ἀνθρωπισμός, ἔ.ἀ. σελ. 142.

61. Βλ. W. Sauer: Einführung in die Rechtsphilosophie, δευτέρα ἔκδ. (1961) § 17, II 3 σελ. 136 - 137, βλ. καὶ ἀνωτ. § 4, σημ. 41.

χριστιανικὸν ὑποκατάστατον αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως θεωρεῖται αὕτη ὡς ἰδέα ἐξυπηρετικὴ τῆς δικαιοσύνης[62]. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη ἀντίληψις ἐκκινεῖ ἀπὸ ἐσφαλμένην ἀφετηρίαν, καθ' ὅσον ἀντιμετωπίζει τὴν ἀγάπην ὡς ἁπλῆν φιλοσοφικοκοινωνικὴν ἔννοιαν, ἀγνοεῖ δὲ τὸν ἰδιάζοντα χριστιανικόν της χαρακτῆρα[63]. Βεβαίως ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου δὲν ἠμπορεῖ νὰ δεχθῇ καὶ ἀξιολογήσῃ τὸν «ἀποκαλυπτικὸν» χαρακτῆρα τῆς ἀγάπης, διότι ὅπως κάθε ἄλλη ἐπιστημονικὴν σκέψις ἔτσι καὶ αὐτὴ κινεῖται εἰς τὰ πεπερασμένα ὅρια τοῦ ἀνθρωπίνως ἐπιστητοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὴν θεώρησιν τῆς ἀγάπης ὡς κατ' ἐξοχὴν χριστιανικῆς ἐννοίας. Ἐδῶ ἴσως θὰ πρέπῃ νὰ τονισθῇ τοῦτο, ὅτι ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἁπλῶς ἔννοια χριστιανική, ὑπὸ τὴν ἄποψιν ὅτι, προϋπάρχουσα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεζωογονήθη καὶ ἐνεπλουτίσθη ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι χριστιανογενής, μᾶλλον δὲ Χριστογενὴς ἔννοια, μὴ ἀκουσθεῖσα πρότερον οὔτε ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, οὔτε ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, οὔτε ὑπὸ τοῦ Βούδα καὶ Κουμφουκίου, ἀλλὰ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Ὄρους ὁμιλίαν του[64]. Ἐν τούτοις ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀπεγύμνωσε τὴν ἀγάπην ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ἀποκαλυπτικόν της στοιχεῖον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν της περιεχόμενον καὶ νόημα[65]. Κατόπιν τούτου ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποβιβασθῇ ἡ ἀγάπη εἰς θέσιν θεραπαινίδος τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ὅλη ὅμως προβληματικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔγκειται εἰς τοῦτο, ἐὰν δηλαδὴ καὶ κατὰ πόσον δύναται ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Ἐὰν δύναται καὶ αὕτη νὰ ἀρθῇ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τόσον, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελῇ ἁπλῶς ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας ἢ καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ρυθμιστικοῦ κοινωνικοῦ παράγοντος, δηλαδὴ τοῦ Δικαίου, ἀλλὰ νὰ ἀναγορευθῇ εἰς ἰδέαν πάρισον τῆς δικαιοσύνης, μὲ ἐναλλακτικὴν ἱκανότητα

62. Βλ. Stammler: ἔ.ἀ. § 93, σελ. 290, σημ. 5.

63. Ὅσοι ἄλλωστε ἐκ τῶν φιλοσόφων τοῦ Δικαίου ὡς π.χ. ὁ Goeschel ἢ ὁ Wolf ἠθέλησαν νὰ δώσουν τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὸν χριστιανικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀγάπης κατηγορήθησαν ὡς θεολογοῦντες, βλ. τὴν κατὰ τοῦ Goeschel κατηγορίαν εἰς Stammler ἔ.ἀ. § 93, σελ. 290, σημ. 5, τὴν δὲ κατὰ τοῦ Wolf εἰς Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον, ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ἀστικὸν Δίκαιον, σελ. 59, σημ. 132.

64. Βλ. ἀνωτ. § 2.

65. Οὕτως ἡ ἄποψις ἡ ὁποία ἐξομοιοῖ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν ἐπιείκειαν, ἢ ἡ ἄλλη ἐκείνη ἄποψις περὶ τῆς κοινωνικῆς προσταγῆς «πράττε κοινωνικῶς», δὲν φαίνονται νὰ προσέχουν ἰδιαιτέρως τὸ χριστιανικὸν περιεχόμενον καὶ νόημα τῆς ἀγάπης. Βλ. ἀνωτ. § 7.

ὥστε νὰ ἀναλάβῃ τὸν ρόλον ἐκείνης. Εἰς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο ἐρώτημα ἡ γνώμη τῶν φιλοσόφων εἶναι ἀρνητική, ἀκριβῶς διότι βλέπουν τὴν ἀγάπην ὡς μίαν ἁπλῆν φιλοσοφικοκοινωνικὴν ἔννοιαν ὁμοίαν πρὸς τόσας ἄλλας ὅπως π.χ. τῆς κοινωνικῆς προόδου, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἢ τῆς κοινωνικῆς δράσεως [66]. Ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη δὲν φαίνεται πειστική [67]. Ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης δὲν ἠμπορεῖ νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ ἀσφυκτικὰ πλαίσια ἑνὸς δικαιϊκοῦ κανόνος, διότι εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ μίαν ἁπλῆν ἐντολήν. Εἶναι ἡ χριστογενὴς αἰωνία ἰδέα καὶ ἀξία τῆς ὁποίας ὁ ρόλος εἶναι κατευθυντήριος τοῦ Δικαίου, ὅπως ἀκριβῶς μέχρι τώρα ἦτο ἐκεῖνος τῆς δικαιοσύνης. Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάπτυξις κατέδειξεν ὅτι αὐτὸς ὁ ρόλος τῆς ἀγάπης δὲν ἔτυχεν ὅσης ἔπρεπε προσοχῆς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, καίτοι διεῖδον πρὸ πολλοῦ χρόνου μίαν κάποιαν ἀνεπάρκειαν τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ νὰ ἀνταποκριθῇ πλήρως ὡς ὑπερτάτη ἀξία διέπουσα τὸ δίκαιον [68], ἐν τούτοις περιωρίσθησαν ἁπλῶς εἰς προσπαθείας ἐνισχύσεως καὶ ἀναζωογονήσεως αὐτῆς, κυρίως διὰ τῆς μεγαλυτέρας κοινωνικοποιήσεως τοῦ Δικαίου, χωρὶς ποτὲ νὰ σκεφθοῦν ὅτι ἐπέστη ἴσως ὁ καιρὸς τῆς ἀντικαταστάσεώς της δι' ἄλλης ἀξίας, καὶ δὴ τῆς ἀγάπης. Ὅ,τι ὅμως παρέλειψεν ἡ φιλοσοφία, ἐπραγματοποίησεν ἡ σκέψις τοῦ νομικοῦ Ἀπ. Παύλου ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐρεύνης μας.

9. Ὁ τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος ὑπὸ τοῦ Παύλου

Τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, τῆς νομικῆς δηλαδὴ πραγματείας αὐτοῦ, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀγάπην. Καθὼς δὲ τὸ ἐπίσης ιγ΄ κεφάλαιον τῆς Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτοῦ, ἀφιερωμένον καὶ τοῦτο ἐξ ὁλοκλήρου εἰς

---

66. Βλ. περὶ τῶν ἀξιῶν τούτων ἀνωτ. § 4, σημ. 42 καὶ αὐτόθι παραπομπάς.

67. Ἐν τούτοις ὁ Λ. Τολστόϊ ἂν καὶ δὲν ὑπῆρξεν οὔτε νομικὸς οὔτε θεολόγος, συνέλαβε τὴν οὐσίαν τοῦ προβλήματος, ὑποστηρίζων τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ κοινωνία δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ μόνης τῆς ἀγάπης χωρὶς δικαιοσύνη καὶ Δίκαιον. Βλ. Τολστόϊ: περὶ Δικαίου (ἀλληλογραφία μετά τινος νομικοῦ) Dtsch. von Skarvan ἐκδοθὲν ὑπὸ H. E. Schmidt 1910 πρβλ. ὡσαύτως καὶ τὰ ἔργα του: ἡ πίστις, μου τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ ζῇ ἐν ἡμῖν, Ἀνάστασις. Βλ. κριτικὴ τῆς ἀπόψεως τοῦ Τολστόϊ εἰς Stammler, ἔ.ἀ. § 93, σελ. 292.

68. Βλ. κυρίως Stammler: ἔ.ἀ. § 95.

τὴν ἀγάπην, περιέχει τὸν ἀνεπανάληπτον ὕμνον πρὸς τὴν «μείζονα»[69] τῶν λοιπῶν ἀρετῶν τὴν ἀγάπην, τὴν «μητέρα» πασῶν τῶν λοιπῶν κατὰ τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον, οὕτω καὶ τὸ ιγ΄ κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς περιέχει τὴν νομικὴν - δικαιϊκὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀγάπης, ἕτερον ἀληθῶς ὕμνον πρὸς αὐτήν. Οἱ σχετικοὶ στίχοι τοῦ ιγ΄ κεφαλαίου τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς εἶναι οἱ ἀπὸ τοῦ 7 ἕως καὶ τοῦ 10ου, ἔχουν δὲ ὡς ἑξῆς: «ἀπόδοτε οὖν πᾶσιν τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμήν. Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰμὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν. Τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐκλέψεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐ κατεργάζεται· πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη». Διὰ τῶν βαθυστοχάστων τούτων στίχων ὁ Παῦλος ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν δικαιοσύνην καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ βάθος καὶ δίδει εἰς τοῦτο τὴν ὀρθὴν λύσιν. Βεβαίως καὶ ἄλλοι στίχοι[70] τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀγάπην, εἰς θέματα ὅμως δευτερεύοντα καὶ ἄσχετα πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς παρούσης ἐρεύνης. Εἰς τὸ ιγ΄ κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ὁ Παῦλος ἐκφράζεται ὡς νομικὸς μᾶλλον παρὰ ὡς Ἀπόστολος. Ἄλλωστε τὰ δύο δυναμικὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος τοῦ Παύλου, τὸ θεῖον - ἀποστολικὸν καὶ τὸ ἀνθρώπινον - νομικὸν εἶναι τόσον συνυφασμένα, ὥστε μὲ τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν νὰ ἀναιρῆται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ὅλοι ὡς «Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν». Τὰ «ἔθνη», δηλαδὴ ὁ εἰδωλολατρικὸς κόσμος τῆς ἐποχῆς τοῦ Παύλου, δὲν ἐκυριαρχοῦντο μόνον ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας των, τὰ εἴδωλα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν στηρίζοντα τὴν λατρείαν των αὐτὴν νόμον καὶ κυρίως τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον. Ἔπρεπε λοιπὸν τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ἰδιοσυστασίας τῶν Ἐθνῶν νὰ ἀναμορφωθοῦν, μᾶλλον δὲ νὰ ἀντικατασταθοῦν. Πρὸς τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἀρκετὸν τὸ ἀποστολικὸν χάρισμα, ἐφ' ὅσον θὰ περιωρίζετο εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν καὶ ἀντικατάστασιν τελικῶς τοῦ πρώτου λατρευτικοῦ «ἐθνικοῦ» στοιχείου. Ἐχρειάζετο ἐπὶ πλέον καὶ ὁ δεινὸς καὶ ἐμπνευσμένος ἐκεῖνος νο-

69. Ἰ. Χρυσόστομος: «πάλιν ἐπὶ τὴν μητέρα τῶν ἀγαθῶν καταφεύγει (ὁ Παῦλος) καὶ τὴν διδάσκαλον τῶν εἰρημένων καὶ ποιητικὴν ἀρετῆς ἁπάσης». (Βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 191, στ. 8, σημ. 2).

70. Ρωμ. η΄ 35, 39, ιβ΄ 9.

μικός, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνελάμβανε καὶ τοῦ ἄλλου ἐκείνου στοιχείου, τοῦ κοινωνικοῦ - δικαιϊκοῦ, τὴν ἀναμόρφωσιν. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Παύλου συναντῶνται οἱ δύο αὐτοὶ ἀναγεννητικοὶ τοῦ κόσμου παράγοντες, ὁ θεῖος - ἀποστολικὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος - νομικός, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐπέφερον διὰ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐμπνεομένης διδασκαλίας τοῦ Παύλου τὴν ἀναγέννησιν τῶν «ἐθνῶν», ἀπὸ τὰ ὁποῖα προῆλθεν ὁ νέος κόσμος, ὁ καλούμενος ἑλληνοχριστιανικός [71]. Τοῦ τελευταίου τούτου ὅρου τὸ πρῶτον συνθετικὸν ἐκφράζει τὴν ἀναγέννησιν τοῦ κοινωνικοῦ - δικαιϊκοῦ στοιχείου, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἀναγέννησιν τοῦ λατρευτικοῦ στοιχείου τῶν «ἐθνῶν». Εὐαγγελιζόμενος λοιπὸν ὁ Παῦλος τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ «ἔθνη» ἀπὸ Συρίας μέχρις Ἱσπανίας, ἐχρησιμοποίει ἀναλόγως μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ κηρύγματός του, ἄλλοτε μὲν τὸν Ἀπόστολον, ἄλλοτε δὲ τὸν Νομικὸν Παῦλον, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μεταστροφὴν τοῦ κόσμου ὄχι ἁπλῶς εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν νέον τρόπον ζωῆς καὶ σκέψεως γενικώτερον, τὸν ὁποῖον ἡ νέα θρησκεία εἶχεν ὡς ἀναγκαῖον ἀντανακλαστικὸν ἐπακόλουθον. Ἔτσι λοιπὸν ὅταν ὁ Παῦλος ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Ἑβραίους, τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται, ὡς εἶναι φυσικόν, νὰ ἀκολουθήσῃ ἄλλην ὁδὸν πλὴν τῆς γνησίας ἀποστολικῆς, μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὴν ἀπόδειξιν εἰς τοὺς Ἑβραίους τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ προαιωνίου μεσσιανικοῦ των πόθου, διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου. Ἀντιθέτως ὅταν ἀπευθύνεται οὗτος πρὸς τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν εἰς τὸν κόσμον τὸν νόμον καὶ τὸ Δίκαιον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ μὴν χρησιμοποιήσῃ τὸν Νομικὸν Παῦλον, θέτων διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς διδασκαλίας του, ὡς σκοπὸν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Δικαίου, ὄχι πλέον κατὰ τὰς μεθόδους τῶν ρωμαίων Jurisprudentes, ἀλλ' ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νέας ἐξ ἀποκαλύψεως πραγματικότητος. Αἱ δύο ἀντίστοιχοι ἐπιστολαὶ (πρὸς Ἑβραίους καὶ πρὸς Ρωμαίους) εἶναι ἐκφραστικαὶ αὐτῆς τῆς παυλικῆς κηρυκτικῆς με-

---

71. Ἡ ἀναγεννητικὴ τοῦ κόσμου προσπάθεια τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ νομικὸς Ἀπόστολος Παῦλος ἐκφράζεται χαρακτηριστικῶς μὲ τοὺς ἀκολούθους λόγους τοῦ Παύλου «τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ πάντα γέγονε καινά». (Κορ. Β, ε' 18). Συνεπῶς «καινὸν» καὶ τὸ Δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν νέαν χριστιανικὴν πραγματικότητα. Εἰς τὰ παρελθόντα «ἀρχαῖα» περιλαμβάνεται γενικῶς ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Κατὰ τὸν Ζιγαβηνὸν ὁ ὅρος οὗτος περιλαμβάνει «τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν, τὴν παλαιὰν διαγωγὴν... τὴν νομικὴν λατρείαν». (Βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 479, στ. 17, σημ. 5). Κατὰ δὲ τὸν καθηγητὴν Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 479, εἰς τὸν ὅρον τοῦτον περιλαμβάνονται κυρίως «τὰ ἀφόρητα φορτία τοῦ νόμου καὶ τῆς ἁμαρτίας».

θόδου καὶ σκέψεως[72]. Καθίσταται λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὸ ιγ΄ κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ νομικοῦ μᾶλλον παρὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀξία του εἶναι κατ' ἐξοχὴν νομική, δικαιϊκή. Πρόσθετον ἐπιχείρημα περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς παρατηρήσεως ταύτης συνάγεται καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ κεφαλαίου τούτου πρὸς τὸ ιγ΄ τῆς Κορινθ. Α΄. Ἀμφότερα, ὡς ἐγράφη ἤδη, ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τῆς ἀγάπης. Τὸ πρὸς Κορινθίους ὅμως χωρίον δὲν ἀντιμετωπίζει κἂν τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν νόμον καὶ τὸ Δίκαιον. Εἰς αὐτὸ ὁ Παῦλος, καταλαμβανόμενος ἀπὸ ἀκατάσχετον λυρισμόν, γράφει τὸ ἀπαράμιλλον καὶ γλυκύτατον «πεζοτράγουδον» (ὕμνον) τῆς ἀγάπης. Ἀντιθέτως τὸ πρὸς Ρωμαίους

72. Ἐὰν ὁ Παῦλος ἀπεφάσιζε νὰ γράψῃ καὶ πρὸς Ἀθηναίους, ἡ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολὴ ἔπρεπε, κατὰ τὴν τακτικὴν τοῦ Παύλου νὰ ἔχῃ ἀνάλογον περιεχόμενον πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ κυρίως ἐνδιαφέροντα τῶν ἀριστοκρατῶν τοῦ πνεύματος Ἀθηναίων, δηλαδὴ περιεχόμενον ἀμιγῶς φιλοσοφικόν. Ὁ σκοπὸς τῆς ὑποτιθεμένης πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῆς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ διδαχὴ καὶ ἑρμηνεία τῆς σοφίας τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀποκαλύψεως. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἐπιτρέπει ἄλλωστε ἡ ὁμιλία τοῦ Παύλου εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνθυμεῖται τὸν συμπατριώτην του Ἄρατον καὶ τὸν Κρῆτα Ἐπιμενίδη τῶν ὁποίων ἀναφέρει γνώμας πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 20 «αἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν ποιητῶν παραθέσεις τοῦ Παύλου (Α΄ Κορ. ιε΄, 33, Τίτ. α΄ 12 καὶ Πράξ. 13, 28) δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσουν ὡς σοβαραὶ περὶ τούτου (δηλαδὴ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας) μαρτυρίαι. Διότι αἱ δύο ἐκ τούτων ἔχουσι χαρακτῆρα παροιμίας ἢ λογίου καὶ συνεπῶς ἠδύναντο νὰ εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν Παῦλον καὶ ἐκ τῆς παρὰ τῷ λαῷ χρήσεως, μόλις δὲ ἡ ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ χρησιμοποιηθεῖσα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριόν τι γνώσεως τῶν θύραθεν ποιητῶν, διότι παρατίθεται ἐκεῖ αὕτη ὡς ῥῆσις οὐχὶ ἑνὸς ἀλλὰ τινῶν τῶν «καθ' ὑμᾶς ποιητῶν», τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ῥῆσις ἦτο οὐ μόνον τοῦ Ἀράτου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κλεάνθους». Ὁ Holzner: Παῦλος, ἑλλ. μετάφρασις Ἱερ. Κοτσώνη, 1967, σελ. 24,74 γράφων περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τοῦ Ἀπ. Παύλου παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Δὲν χρειάζεται νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Παῦλος πῆρε κάτι ἀπὸ τὸν ἑλληνισμὸ συνειδητά· ἕνα τόσον ἔξυπνο καὶ πολύπλευρα προικισμένο πνεῦμα στὴ νεότητά του παρέλαβε μέσα του καὶ ἀφομοίωσε πολλὰ ποὺ ἀργότερα δὲν μποροῦσε νὰ τὰ ξεχωρίσῃ... Ποιὸς ξέρει πόσες φορές, στὶς ὧρες τῆς ἀναπαύσεώς του θὰ ἔχῃ περάσει ἀπὸ τὴν ἀγορὰν κατὰ μῆκος τοῦ Κύδνου, ὅπου οἱ Ἕλληνες περιοδεύοντες ῥήτορες ἐξηγοῦσαν τὶς μεγάλες φιλοσοφίες. Οἱ Ἕλληνες «σοφίαν ζητοῦσιν» ἔγραφεν ἀργότερα (Α΄ Κορ. α΄ 22). Ἀπὸ τὴν προφορικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς Ἕλληνας, κόλλησαν μερικὲς φράσεις στὸ μυαλό του, ποὺ μᾶς ἐκπλήσσουν στὶς ὁμιλίες του καὶ στὶς ἐπιστολές του».

ἀντίστοιχον χωρίον, ἀπηλλαγμένον λυρισμῶν, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν νομικὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Παύλου καὶ τὸν ἔντονον μυστικισμόν του [73].

10. Ἡ γενικὴ θεώρησις τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπόψεων τοῦ Παύλου

Α.— Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, ὡς ἐτονίσθη ἤδη ἀνωτέρω, εἶναι κατὰ τὴν δογματικήν της θεώρησιν, αὐτὴ αὕτη ἡ θεότης. Ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο ὁρισμῶν τοῦ Θεοῦ, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς τὴν Ἁγ. Γραφήν, ταυτίζει τὸν Θεὸν πρὸς τὴν ἀγάπην. «Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» κατὰ τὸν ἱερὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην [74]. Τοῦτο προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως παρούσης ἐρεύνης, κυρίως διότι ἡ τὸν Θεὸν παριστῶσα ἀγάπη ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Παῦλον τὸ «πλήρωμα» τοῦ νόμου. Ἑπομένως ὁ νόμος καὶ τὸ Δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς πλήρωμά του τὴν ἀγάπην, στρέφονται ἀναγκαίως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκεῖθεν ἀντλοῦν καὶ τρέφονται [75]. Ἀλλὰ πέραν τῆς γενικωτέρας αὐτῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὸ Δίκαιον ὁ ὁρισμὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀγάπης, ἔχει καὶ εἰδικώτερον δικαιϊκὸν περιεχόμενον. Ἀναγομένη ἡ ἀγάπη εἰς τὴν θεότητα ἀποτελεῖ ἰδέαν ὑψίστην καὶ ἀκατάλυτον ὡς ἐκείνη, ἀνωτέραν δὲ τῆς δικαιοσύνης, ἐφ᾽ ὅσον ὁ Θεὸς δὲν ὡρίσθη διὰ τῆς τελευταίας ταύτης. Ἀληθῶς ἐνῷ ὁ Θεὸς ὡρίσθη ὡς πνεῦμα [76] καὶ ἀγάπη, δὲν ὡρίσθη ἐν τούτοις καὶ ὡς δικαιοσύνη. Μάλιστα δὲ οὔτε αὐτὸς ὁ νομικὸς Παῦλος, ὡς θὰ ἀνέμενέν τις, ὥρισε τὸν Θεὸν ὡς δικαιοσύνην, μήτε εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν νομικήν του πραγματείαν, τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ ἀγάπη ἐπελέγη ὡς προσδιοριστικὴ τῆς θεότητος ἔννοια, ἡ δικαιοσύνη παρέμεινεν ἁπλῆ ἰδιότης τοῦ θείου [77]. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἰδιότης τοῦ Θεοῦ ἡ δικαιοσύνη ἐκλαμβάνεται τόσον εὐρέως, ὥστε πολλάκις συγχέεται πρὸς ἄλλας τοῦ θείου ἰδιότητας καὶ εἰδικώτε-

---

73. Περὶ τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Ἀπ. Παύλου βλ. κυρίως Albert Schweitzer: Die Mystik des Apostels Paulus, Tübingen, 1930.

74. Βλ. ἀνωτ. § 2.

75. Ἡράκλειτος: «τρέφονται.., πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς θείου». Βλ. σχετ. Hirzel: Themis, Dike und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsidee bei den Griechen, 1966, σελ. 393, σημ. 1. Lesky: Der Kampf um die Rechtsidee im griechischen Denken, 1968 (ἔκδ. ἑλλ. ἀνθρωπιστικῆς ἑταιρείας).

76. Βλ. ἀνωτ. § 2.

77. Περὶ τῆς Δικαιοσύνης ὡς ἰδιότητος τοῦ θείου βλ. κυρίως G. Vecchio, ἔ.ά. I σελ. 10 ἐπ.

ρον τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ [78]. Καὶ κατὰ τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν ἡ δικαιοσύνη ἀντιμετωπίζεται ὡς γενικὴ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀγάπην ἡ ὁποία ἐκφράζει αὐτὸν τὸν Θεόν [79]. Τὸν ὁρισμὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀγάπης ὁ Παῦλος θέτει ὡς βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τῶν ἀπόψεών του ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν σχέσεων ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης. Γενικῶς ὁ νομικὸς ἀπόστολος Παῦλος, ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὡς εἴρηται ὁρισμοῦ τοῦ θείου, θεωρεῖ τὴν ἀγάπην ὄχι ὡς ἁπλῆν ἰδιότητα, ἔστω τὴν πρώτην, τοῦ Θεοῦ, ἢ ὡς μέρος τῆς δικαιοσύνης Αὐτοῦ, ἢ ὡς τρόπον ἀποκαλύψεως ἢ ἐκφράσεως τῆς θείας δικαιοσύνης ἢ τέλος ὡς ἁπλοῦν τῆς τελευταίας ταύτης σκοπόν, ἀλλὰ τοποθετεῖ αὐτὴν ὑπεράνω τῆς δικαιοσύνης ὡς ἰδέαν ὄχι πάρισον, ἀλλ' ὑπερκειμένην ἐκείνης, ἐφ' ὅσον ἀνάγεται εἰς τὴν θεότητα ὄχι ὡς δικαιοσύνη ἁπλῶς «χαρακτηριστικῶς», ἀλλ' ἀπολύτως «προσδιοριστικῶς». Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ιγ' κεφαλαίου τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία θὰ ἐπακολουθήσῃ. Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμε τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ νομικὸς Παῦλος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ γνωστὸν «πλήρωμα νόμου ἡ ἀγάπη», ἀλλὰ διευκόλυνε τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ σχήματος τούτου μὲ τὴν ἄλλην ἐκείνην ἐξ ἴσου γνωστὴν τελεολογικὴν ἀξιολόγησιν τοῦ νόμου - Δικαίου, κατὰ τὴν ὁποίαν «τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην» [80]. Οὕτω ὁ Χριστὸς

---

78. Ὁ Ἰωάν. ὁ Χρυσόστομος σχολιάζων τὸν Ψαλμὸν τοῦ Δαυΐδ «Κύριε... ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου» παρατηρεῖ σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «δικαιοσύνην ἐνταῦθα τὴν φιλανθρωπίαν λέγει... Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις τὸ δίκαιον ἀπεστέρηται τοῦ ἐλέους, παρὰ δὲ τῷ Θεῷ οὐχ' οὕτως, ἀλλ' ἀναμέμικται τῷ δικαίῳ καὶ ἔλεος καὶ τοσοῦτον ὡς καὶ αὐτὴν τὴν δικαιοσύνην φιλανθρωπίαν καλεῖσθαι (Migne: P.G. 25, σελ. 448). Βλ. ἐπίσης Θ. Ἀκυνᾶτον: Summa Theologia, 1a quaest. 21, art. 1 ad. 2.

79. Τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. κυρίως εἰς G. Vecchio ἔ.ἀ. IV, σελ. 34 ἐπ. Βλ. ἐπίσης Ἰ. Χρυσόστομον, εἰς Ψαλμ. V § 4 ἐν Migne P.G. 35, 67. Τερτυλλιανόν: Adversus Marcionem Βιβλ. II κεφ. XII καὶ XXIX. Ἱερὸν Αὐγουστῖνον: Sermo: CXXVI κεφ. III ἐν Migne P.L. 38, 700. Ἅγ. Ἄνσελμον: Proslogion, κεφ. IX - XI ἐν Migne P.L. 38, 231. Θ. Ἀκυνᾶτον: Summa Theologia ἔ.ἀ.

80. Ρωμ. ι' 4. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ στίχου τούτου διετυπώθησαν δύο ἀπόψεις περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως τέλος». Κατὰ τὴν πρώτην ἡ λέξις «τέλος» σημαίνει τὸν σκοπόν. Οὕτω κατὰ τὸν Θεοδώρητον «τὸν τοῦ νόμου σκοπὸν πληροῖ ὁ πιστεύων τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ». (Βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 152, στίχ. 4, σημ. 1). Κατὰ τὴν δευτέραν ἄποψιν ἡ λέξις τέλος σημαίνει τὸ πέρας καὶ τὴν παῦσιν τοῦ νόμου. Οὕτω ὁ Χριστὸς εἶναι τέλος τοῦ νόμου «ὡς παύσας αὐτὸν» λέγει ὁ Σεβηριανὸς Γαβάλων (Π. Τρεμ-

καὶ ἡ ἀγάπη ἐναλλάσσονται εἰς τὴν θέσιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Δικαίου διότι, συμφώνως πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ Ἰωάννου, εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Τὸ δὲ ἀξιοσημείωτον ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ Παῦλος δὲν ἐναλλάσσει τὸν Χριστὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ «τέλους» τοῦ νόμου διὰ τῆς δικαιοσύνης, — μάλιστα δὲ οὔτε διὰ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ —, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης. Τὸ δίκαιον εἰς τὸν νέον ἐξ ἀποκαλύψεως κόσμον, τὸν χριστιανικόν, δὲν ἔχει ὡς σκοπόν του τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἰδεώδους τῆς δικαιοσύνης καὶ μόνον ἀλλὰ προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἀγάπην ὡς ἰδέαν ὑπερτέραν ἐκείνης. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἀνεπάρκεια τῆς δικαιοσύνης εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος, καθὼς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἀπὸ τὴν γεφύρωσιν τοῦ χάσματος μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ» εἶναι πλέον αἰσθητή, διὰ τοῦτο καὶ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία ταυτίζει εἰς τὴν οὐσίαν της «τὸν πλησίον» πρὸς τὸν «σεαυτόν».

B.— Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος τῶν σχέσεων τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἐστηρίχθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ «ἀποκαλυπτικὸν» περιεχόμενον τῆς ἀγάπης. Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως νοήματος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης δὲν ἀποβάλλει αὕτη τὸν ὑπέρτερον ἔναντι τῆς δικαιοσύνης χαρακτῆρα. Κατὰ τὸν Παῦλον ἡ δικαιοσύνη, τόσον ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν φιλοσοφικήν της ἔννοιαν, ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν στενήν, νομικήν της τοιαύτην, ἀποτελεῖ μερικωτέραν ἐκδήλωσιν τῆς ἀγάπης. Ὁ ἀγαπῶν ἀληθῶς (χριστιανικῶς) αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὀφειλέτην τοῦ οἱουδήποτε πλησίον, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἀποδίδει ἁπλῶς τὸ «προσῆκον», ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης του ὑπερακοντίζει τὰ ὅρια τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης[81]. Τὸ σιμφω-

---

πέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 153, στίχ. 4, σημ. 1). Ὁ δὲ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἑρμηνεύει τὸν στίχον ὡς ἑξῆς «τέλος καὶ οἷον ἀναίρεσις τοῦ νόμου» (Π. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ.) καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς τονίζει ὅτι εἰς τὸν Χριστὸν «περαιοῦται ὁ νόμος» (βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 152). Κατὰ τὸν καθηγητὴν δὲ Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 152, ὀρθοτέρα φαίνεται ἡ δευτέρα ὡς ἄνω ἑρμηνευτικὴ ἄποψις. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα ἀνωτέρω ἐγράψαμεν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, δηλαδὴ τὴν νομικὴν μέθοδον, γράφων ὡς νομικὸς μᾶλλον, παρὰ ὡς Ἀπόστολος, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν πρώτην ὡς ἄνω ἑρμηνευτικὴν ἐκδοχήν.

81. Τὴν διάκρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐν στενῇ ἐννοίᾳ εἰς διανεμητικὴν καὶ διορθωτικὴν (ὑποδιαιρουμένην εἰς ἀνταλλακτικὴν καὶ δικαστικὴν) ἐπεχείρησεν πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος ὡμίλησεν περὶ «δικαίου ἐν ταῖς διανομαῖς» — διανεμητικὸν δίκαιον —, (βλ. Ἠθ. Νικ. V. 10, 1134 a, b, Πολιτικὰ I, 3 (2)

νίδιον «τὰ ὀφειλόμενα ἑκάστῳ ἀποδιδόναι» πρὸς τὸ ὁποῖον ταὐτίζεται τὸ παυλικὸν «ἀπόδοτε πᾶσιν τὰς ὀφειλάς»[82], ὑπολείπεται τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑφίσταται ὀφειλὴ ἐκ τῶν προτέρων συνομολογηθεῖσα. Διότι ἡ ἀγάπη ἀσφυκτιᾷ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς στενῆς ἐνοχικῆς σχέσεως. Καὶ ἐνῷ ἡ δικαιοσύνη ἐνεργεῖ πάντοτε πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὀφειλομένου κατὰ vinculum juris[83], ἡ ἀγάπη βαίνει περαιτέρω ἀποτρέπουσα καὶ τὸ κακὸν (Ρ. ιγ, 10). Ἀρκεῖ ἡ ἀγάπη ὄχι μόνον διὰ νὰ μὴ παραβιάζεται οἱαδήποτε τοῦ νόμου ἐντολή, ἀλλά, θετικῶς πλέον, διὰ νὰ θεωρῆται πεπληρωμένη ἡ ἑνιαία τοῦ νόμου βούλησις. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἀνακεφαλαιώνει τὸ καθόλου δίκαιον ὄχι εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀγάπην.

11. Ἡ εἰδικωτέρα ἀνάλυσις τῶν παυλικῶν ἀπόψεων

Α.— Κατὰ τὸν Παῦλον ἡ ἀγάπη εἶναι ἔννοια ἀνωτέρα τῆς δικαιοσύνης, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὴν ὡς αἰωνίαν, ἀκατάλυτον καὶ ὑπερτεροῦσαν ἐκείνης ἰδέαν ἀνάγει οὗτος τὸ καθόλου Δίκαιον. «Τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Διὰ τοῦ παυλικοῦ τούτου χωρίου ἡ ἀγάπη ἐξαίρεται ὡς κατευθυντήριος τοῦ καθόλου Δικαίου ἰδέα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον Δίκαιον. Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Παύλου ἐνθυμίζει τὰ ὅσα Ὁ Κύριος εἶπεν εἰς τὴν ἀπάντησίν του πρὸς τὸν «πειράζοντα» αὐτὸν νομικόν, ὅταν ὁ τελευταῖος οὗτος ἠρώτησεν Αὐτὸν «ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;», κυρίως δὲ τὴν ἐπιγραμματικὴν παρατήρησιν τοῦ Κυρίου ὅτι «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται»[84]. Εἰς τὴν ἀναγωγὴν τοῦ καθόλου Δικαίου εἰς τὴν

1253 b, Ρητορικὴ I, 10, 1368 b) καὶ περὶ τοῦ «ἐν τοῖς συναλλάγμασιν διορθωτικοῦ», (ἠθ. νικ. V. 8, 1132 α). Γενικῶς δὲ περὶ τῶν διακρίσεων τούτων τῆς δικαιοσύνης βλ. G. Vecchio, ἔ.ἀ. VI, σελ. 66 ἐπ., 71.

82. Βλ. κατωτ. § 11 Γ' σημ. 91.

83. Περὶ τοῦ vinculum juris ὡς ἱστορικοῦ προσδιοριστικοῦ στοιχείου τῆς ἐνοχῆς βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλον: Ἐνοχ. Δίκ. ἔκδ. 3η § 1, σελ. 25 ἐπ. Γ. Μπαλῆν: Ἐνοχ. Δίκ. ἔκδ. 3η § 1, σελ. 4. Ἀλ. Λιντζερόπουλον: Ἐνοχ. Δίκ. 1968, § 1. Βλ. δὲ τὸν ὁρισμὸν τῆς ἐνοχῆς εἰς Inst. 3, 13 pr. «obligatio est vinculum juris quo necessitatae adstringimur alicujus solvendae rei secundum jura nostrae civitatis».

84. Ὁ Κύριος (Ματθ. κβ', 37) ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ πειράζοντος αὐτὸν νομικοῦ «ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ» εἶπεν ὅτι «πρώτη καὶ μεγάλη» ἐντολὴ εἶναι ἡ τῆς ἀγάπης πρὸς Κύριον τὸν Θεόν σου, ἀγάπης (ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». Πρὸς

ἀγάπην ὡδηγήθη ὁ Παῦλος ἐκ τῆς ὀρθῆς γνώμης ὅτι ἡ περιεκτικότης τῆς ἀγάπης, ὡς ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Κύριος, εἰς νόμον καὶ δίκαιον ἀνέρχεται εἰς ποσοστὸν ἑκατὸν τοῖς ἑκατόν. Ἡ ἀνακεφαλαίωσις αὕτη τοῦ Δικαίου εἰς τὴν ἀγάπην θέτει αὐτὴν ὑπεράνω τῆς δικαιοσύνης, ὡς ἔννοιαν συγχωνεύουσαν τὸ ὅλον Δίκαιον. Ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος ἑρμηνεύων τὸ «ἀνακεφαλαιοῦται» τοῦ παυλικοῦ τούτου χωρίου ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι διὰ μόνης τῆς ἀγάπης «συντόμως καὶ ἐν βραχεῖ» ὅλον τὸ Δίκαιον ἐκφράζεται [85]. Ὁ δὲ Ζιγαβηνός, ἐξαίρων τὴν δικαιϊκὴν περιεκτικότητα τῆς ἀγάπης, θεωρεῖ ταύτην ὡς «σύντομον περίληψιν» τοῦ Δικαίου ἐν γένει [86]. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Παῦλος εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον περιορίζεται μόνον εἰς τὴν μνείαν τῶν ἐντολῶν τῆς δευτέρας πλακός, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις τῶν κοινωνῶν πρὸς ἀλλήλους, περιέχουν δηλαδὴ ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινον (θετικὸν) δίκαιον. Παραλείπει δὲ νὰ μνημονεύσῃ τὰς ἐντολὰς τῆς πρώτης πλακός, αἱ ὁποῖαι ρυθμίζουν τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττει ὁ Παῦλος διότι θέλει νὰ ἀναμορφώσῃ τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον, ἀναπροσαρμόζων αὐτὸ πρὸς τὴν νέαν χριστιανικὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀναμόρφωσις δὲ αὕτη τοῦ Δικαίου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀγάπης [87]. Τῆς προσπαθείας ταύτης καὶ τοῦ ἀναμορφωτικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐκδήλωσιν ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ Παῦλος δὲν ἀνακεφαλαιοῖ οὐδ' ἀνάγει τὸ Δίκαιον εἰς τὴν «πρώτην καὶ με-

---

αὐτὴν δὲ τὴν ἐντολὴν ἐξωμοίωσεν ἐκείνην τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν «ὡς σεαυτόν». Τὴν ἐντολὴν ταύτην ἐχαρακτήρισε μὲν «δευτέραν», πλὴν «ὁμοία» τῇ πρώτῃ. Ἡ σημασία τῆς ἀπαντήσεως αὐτῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν νομικὸν τῆς ἐποχῆς του ἔγκειται, ἀπὸ ἀπόψεως παρούσης μελέτης εἰς τὰ ὅσα ἐν συνεχείᾳ τῆς ἱεραρχικῆς ἀξιολογήσεως τῶν ἐντολῶν εἶπεν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐπιγραμματικὴν φράσιν «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται». Διὰ τοῦ στίχου τούτου ἡ ἀγάπη ἀναγορεύεται ὑπ' αὐτοῦ Τοῦ Κυρίου ὡς ὑπερτάτη ἰδέα, ἀπὸ τῆς ὁποίας κρέμαται τὸ ὅλον Δίκαιον.

85. Ἰωάν. Χρυσόστομον: «ἀνακεφαλαιοῦται· τουτέστιν συντόμως καὶ ἐν βραχεῖ τὸ πᾶν ἀπαρτίζεται τῶν ἐντολῶν τὸ ἔργον». (Βλ. Π. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 192, στίχ. 9, σημ. 4).

86. Οὕτω ὁ Ζιγαβηνὸς παρατηρεῖ σχολιάζων τὸ παυλικὸν τοῦτο χωρίον «τὰ διὰ τῶν πολλῶν ἐντολῶν εἰρημένα καθάπερ τις ἀνακεφαλαίωσις, ἤτοι σύντομος περίληψις, ἐν τῷ τὸ πλησίον ἀγαπᾶν περιέχεται». (Βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 192, στίχ. 9, σημ. 4).

87. Σχετικῶς ὁ καθηγητὴς Π. Τρεμπέλας, ἔ.ἀ. σελ. 192, παρατηρεῖ ὅτι «ὁ ἀπόστολος Παῦλος μνημονεύει ἐνταῦθα μόνον τὰ παραγγέλματα τῆς δευτέρας πλακός, διότι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν δικαιοσύνην, περὶ ἧς κυρίως ὁμιλεῖ ἐνταῦθα».

γάλην» ἐντολὴν «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου», ἀλλ' εἰς τὴν «δευτέραν ὁμοίαν τῇ πρώτῃ» ἐντολὴν «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Οὕτω διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τοῦ 'Απ. Παύλου προσέφερεν εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ὅ,τι οὔτε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, οὔτε τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἠδυνήθησαν νὰ προσφέρουν, σύντομον τοῦ Δικαίου περίληψιν εἰς τὴν συγχωνευτικὴν τούτου ἰδέαν, τὴν ἀγάπην.

Β.— Ὅτι κατὰ τὸν Παῦλον ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ ὑπερτάτην ἰδέαν «κατακυριεύουσαν» τοῦ Δικαίου, καταδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου στίχου τοῦ ιγ' κεφαλαίου τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, κατὰ τὸν ὁποῖον «πλήρωμα νόμου ἡ ἀγάπη». Μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴν αὐτὴν ρῆσιν, τὴν ἐνθυμίζουσαν διατύπωσιν ρωμαίων νομοδιδασκάλων, ὁ Παῦλος στρέφει τὸ Δίκαιον πρὸς τὴν νέαν κατευθυντήριον αὐτοῦ ἰδέαν, τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν τοποθετεῖ εἰς τὴν θέσιν τοῦ «πληρώματος» αὐτοῦ. Τὸ «πλήρωμα» ἐδῶ ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς τηρήσεως τοῦ νόμου [88]. «Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν»[89]. Διὰ μόνης τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον τηρεῖται σύμπας ὁ νόμος. Τοῦτο δὲ τὸ «πλήρωμα» τοῦ νόμου διὰ τῆς ἀγάπης τίθεται κατ' ἐπέκτασιν καὶ ὡς σκοπὸς τοῦ δικαίου [90]. Ἂν ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ Δικαίου εὑρίσκεται ὄντως εἰς τὴν ἀνάγκην γεφυρώσεως τοῦ χάσματος μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ», τοῦ «πλησίον» καὶ τοῦ «σεαυτοῦ», τῆς ἐξισορροπήσεως μὲ ἄλλας λέξεις τῶν ἀντιτιθεμένων συμφερόντων τῶν κοινωνῶν, ἐξηγεῖται τότε διὰ τί ὁ Παῦλος τὴν ἀγάπην καὶ ὄχι τὴν δικαιοσύνην ἐτοποθέτησεν ὡς σκοπὸν (πλήρωμα) τοῦ Δικαίου. Διότι, ὡς θέλομεν ἀναπτύξει κατωτέρω, ἡ δικαιοσύνη μὲ τὸ νὰ ἀρκῆται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ προσήκοντος, ἀντὶ νὰ γεφυρώσῃ ηὔξησε τὸ μεταξὺ τῶν κοινωνῶν χάσμα, ἐνῷ ἡ ἀγάπη εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν της αὐτὴ ἡ ταύτησις τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ», ἐφ' ὅσον ταυτίζει τὸν οἱονδήποτε πλησίον πρὸς «σεαυτόν».

Γ.— Περαιτέρω ὁ Παῦλος ἐκλαμβάνει τὴν ἀγάπην ὡς διηνεκὲς χρέος πρὸς τὸν συγκοινωνὸν ἄνθρωπον, συνεχῶς μὲν καταβαλλόμενον, οὐδέποτε ὅμως ἐξοφλούμενον. «'Απόδοτε οὖν πᾶσιν τὰς ὀφειλάς·...

---

88. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου «πλήρωμα» κρατεῖ ἀμφισβήτησις. Κατὰ τοὺς μὲν σημαίνει τὸ πληροῦν κενόν τι πρβλ. Π. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 192, στ. 10, σημ. 3. Κατὰ τοὺς δὲ σημαίνει τὴν τήρησιν τοῦ νόμου. Βλ. Grimm: Lexicon Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti, Lipsiae 1903.

89. Ὁ Οἰκουμένιος ἑρμηνεύων τὸ «πλήρωμα» ὡς τήρησιν τοῦ νόμου, παρατηρεῖ «ἀληθῶς ἄρα καὶ δικαίως ἔφη, ὅτι ὁ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν». (Βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 192, στ. 10, σημ. 3).

90. Περὶ τῆς ἀγάπης ὡς σκοποῦ τοῦ Δικαίου βλ. Β. Ε. Νικόπουλον: τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου παρὰ τῷ 'Απ. Παύλῳ, ἔ.ἀ. σελ. 15, 27.

μηδενὶ μηδὲν ὀφείλεται εἰμὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους». Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παυλικοῦ τούτου χωρίου, «ἀπόδοτε πᾶσιν τὰς ὀφειλάς», ἐνθυμίζει τὸν σιμωνίδιον τῆς δικαιοσύνης ὁρισμὸν «τὰ ὀφειλόμενα ἑκάστῳ ἀποδιδόναι». Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ Παῦλος ἐγνώριζεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὸν ὁρισμὸν τοῦτον τῆς δικαιοσύνης. Ἂν χωρὶς καθ' οἱονδήποτε τρόπον νὰ λάβῃ γνῶσιν ὁ Παῦλος τοῦ σιμωνιδίου τούτου ὁρισμοῦ τῆς δικαιοσύνης, διετύπωσεν αὐτὸν χρησιμοποιῶν τὰς ἰδίας ἀκριβῶς λέξεις, ἡ νομική του σκέψις ἀποκτᾷ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον[91]. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι διὰ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Παῦλος ἐπιχειρεῖ καὶ πάλιν σύγκρισιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἐν στενῇ - νομικῇ ἐννοίᾳ. Μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ὁρισμοῦ τῆς δικαιοσύνης προβαίνει πάλιν εἰς τὴν προβολὴν τῆς ἀγάπης ὡς ὑπερεχούσης ἐννοίας. Ἡ δικαιοσύνη ἐξαντλεῖται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφειλῶν. Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ ἡ ἰδία ἓν εἶδος ὀφειλῆς διάφορον ὅμως τῶν λοιπῶν. Εἶναι χρέος διαρκῶς μὲν καταβαλλόμενον, οὐδέποτε ὅμως ἐξοφλούμενον. Εἶναι διηνεκὴς ὀφειλὴ πρὸς τὸν οἱονδήποτε πλησίον, ἡ καταβολὴ τῆς ὁποίας ἐπάγεται οὐχὶ τὴν ἀπόσβεσιν ἀλλὰ τὴν διαρκῆ αὐτῆς ἀνανέωσιν (novatio)[92].

Δ.— Περαιτέρω κατὰ τὸν Παῦλον ἡ ἀγάπη «τῷ πλησίον κακὸν οὐ κατεργάζεται». Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ ἀγάπη ἐγκλείει μίαν θετικὴν ἀδυναμίαν πρὸς κατεργασίαν τοῦ κακοῦ. Παρομοίαν ἐνέργειαν ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ δὲν ἀναδίδει ἡ δικαιοσύνη. Αὕτη περιορίζεται εἰς τὴν πρὸς τὸν συγκοινωνὸν ἀπόδοσιν τοῦ ὀφειλομένου - προσήκοντος.

---

91. Τὸ πανομοιότυπον τοῦ παυλικοῦ ὁρισμοῦ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἐκεῖνον τὸν σιμωνίδιον τονίζει ἰδιαιτέρως ὁ καθηγητὴς Ἀλ. Τσιριντάνης, Παῦλος καὶ νόμος, ἔ.ἀ. σελ. 451 ἑπ., ὁ ὁποῖος παραλληλίζει τοῦτον καὶ πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ Οὐλπιανοῦ, τὸ «jus suum cuique tribuere» δηλαδή. Εἰδικώτερον παρατηρεῖ ὅτι «τοῦ νόμου (τῆς συνειδήσεως) θεμέλιον εἶναι ἡ ἀγάπη, ἡ ἔκφανσις ὅμως αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤδη ὁ Οὐλπιανὸς θεωρεῖ ὡς τὸ δίκαιον «suum cuique tribuere», κατὰ τὸν Παῦλον ἀπόδοτε πᾶσιν τὰς ὀφειλάς».

92. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Χρυσοστόμου γενόμενα σχόλια εἰς τὸ χωρίον Ρωμ. ιγ', 8 «πάλιν ἐπὶ τὴν μητέρα τῶν ἀγαθῶν καταφεύγει καὶ τὴν διδάσκαλον τῶν εἰρημένων καὶ ποιητικῆς ἀρετῆς ἁπάσης καὶ φησὶ καὶ αὐτὴν ὀφείλημα εἶναι οὐ μὴν τοιοῦτον οἷον τὸν φόρον... ἀλλὰ διηνεκές... ἀποδίδοσθαι μὲν ἀεὶ βούλεται, οὐ μὴν πληροῦσθαι, ἀλλ' ἀεὶ ὀφείλεσθαι. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ χρέος, ὡς καὶ διδόναι καὶ ὀφείλειν ἀεὶ» (βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ. σελ. 191, στίχ. 8, σημ. 2). Ὁ δὲ Θεοδώρητος παρατηρεῖ σχετικῶς τὰ ἑξῆς πρὸς τὴν καταβολὴν τῆς ἀγάπης εἰς τὸ διηνεκὲς «οὐχ ἵνα μὴ ἐκτίνωμεν τῆς ἀγάπης τὸ χρέος... ἀλλ' ἵνα αὔξωμεν τῇ ἐκτίσει. Ἡ γὰρ ἀπόδοσις πολυπλασιάζει τὸ χρέος, θερμοτέραν γὰρ τὴν ἀγάπην ποιεῖ» (βλ. Παν. Τρεμπέλαν, ἔ.ἀ.).

Ποῖον ὅμως τὸ προσῆκον (ὀφειλόμενον); τὰ κριτήρια πρὸς ἀνεύρεσιν τούτου ἀμφισβητοῦνται εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου[93]. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ἀποκλείσωμε τὴν περίπτωσιν τοῦ κακοῦ ὡς προσήκοντος. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομε τὸν θάνατον, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται προσήκων εἰς τοὺς ἀνθρωποκτόνους κατὰ τὸ θετικὸν δίκαιον. Ἡ ἀπόδοσις ὅμως τοῦ θανάτου δὲν παύει νὰ θεωρῆται ἀπόδοσις κακοῦ. Μὲ τὴν ἀγάπην ὁδηγούμεθα καὶ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου, διότι πρόκειται περὶ κακοῦ τὸ ὁποῖον ἡ ἀγάπη «οὐ κατεργάζεται»[94]. Βεβαίως καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην ἀναγνωρίζεται ὁ ρόλος διακρίσεως τοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ ἀδίκου, τοῦτο ὅμως δὲν ἠμπόδισε μέχρι σήμερον τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ φαινομένου τῶν «ἀδίκων θετικῶν δικαίων»[95].

12. *Τελικαὶ συμπερασματικαὶ παρατηρήσεις*

Ἐνῷ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη δὲν θεωρεῖται τὸ χριστιανικὸν ὑποκατάστατον τῆς δικαιοσύνης, ἀλλά ἔννοια ὑποτελής, δουλεύουσα διαρκῶς διὰ μίαν πληρεστέραν ἐκείνης ἐφαρμογήν, κατὰ τὸν νομικὸν Ἀπ. Παῦλον ἡ ἀγάπη εἶναι ἀντιθέτως ὑπερτέρα τῆς δικαιοσύνης ἔννοια ὡς ἀποτελοῦσα τὴν παράστασιν τῆς οὐσίας τοῦ θείου, διὰ τοῦτο καὶ τοποθετεῖται εἰς τὴν θέσιν τοῦ «πληρώματος» τοῦ καθόλου Δικαίου, ἀποτελοῦσα «σύντομον περίληψιν» αὐτοῦ. Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ Παύλου δικαιολογεῖται καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν μέχρι τοῦδε ἀποτελεσμάτων τῆς δικαιοσύνης ἐν στενῇ - νομικῇ ἐννοίᾳ ὡς κατευθυντηρίου ἰδέας τοῦ Δικαίου. Ὁ λόγος ὑπάρξεως τοῦ

93. Περὶ τοῦ προβλήματος καθορισμοῦ τῶν κριτηρίων πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ προσήκοντος ὡς περιεχομένου τῆς δικαιοσύνης βλ. κυρίως Henkel: Einführung in die Rechtsphilosophie, 1964 § 27, III, 1c σελ. 306 ἑπ. Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον: ἡ τριλογία τῶν ἀξιῶν, ἔ.ἀ., σελ. 453 - 454.

94. Τὸ πρόβλημα τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου βλ. κυρίως εἰς Δ. Καρανίκαν: Ἐγχειρίδιον Ποιν. Δικαίου, ἔκδ. β' σελ. 223. Μιρασγετζῆν: ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου, 1936. Α. Μεταξᾶν, σύστημα Ποιν. Δικαίου, 1867, τόμ. Α', σελ. 273. Βορρές: Ἑρμ. Ποιν. Νόμου 1899, σελ. 19 ἑπ. Ad. Frank: ἡ φιλοσοφία τοῦ Ποιν. Δικαίου, ἑλλην. μετάφρασις Μ. Γ. Λεγάκη, Ἀθῆναι 1925, σελ. 219.

95. Περὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς ἰδέας διακρινούσης μεταξὺ δικαίου καὶ ἀδίκου βλ. Coing: Grundzüge der Rechtsphilosophie, ἔκδ. β' 1959, σελ. 186 ἑπ. Βεβαίως λόγοι ὡς ὁ τοῦ Roubier: Theorie Générale du Droit, ἔκδ. β' 1951, σελ. 216, καθ' ὃν ἡ δικαιοσύνη εἶναι «ἡ ἰδέα μιᾶς ἀνωτέρας τάξεως, ἥτις δέον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἥτις θὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρίαμβον τῶν μᾶλλον ἀξιοσεβάστων συμφερόντων». (Βλ. Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον: Λαϊκὸν Δίκαιον ἐν τῇ νομικῇ ζωῇ ἐν «Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις», σελ. 20, σημ. 9), ἠκούσθησαν πολλοὶ κατὰ καιρούς, ἡ διαπίστωσις ὅμως παραμένει, ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποτρέψῃ τὰ «ἄδικα» δίκαια.

Δικαίου εὑρίσκεται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς τὴν ἀπόστασιν ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ», ἢ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν συμφερόντων τῶν ἐν κοινωνίᾳ ζώντων ἀνθρώπων. Σκοπός του ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ γεφύρωσις, μᾶλλον δὲ ἡ κάλυψις, αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σύ. Κατευθυντήριος πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἰδέα τοῦ Δικαίου ὑπῆρξεν ἡ Δικαιοσύνη. Μέχρι σήμερον ὅμως, καίτοι παρῆλθον αἰῶνες ἀπὸ τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, τὸ ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης ἐμπνεόμενον δίκαιον ὄχι μόνον δὲν κατώρθωσε νὰ καλύψῃ τὸ χάσμα τοῦτο ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ ἀπόστασις - χάσμα μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σὺ ηὐξήθη τόσον, ὥστε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας κατέστη ἀληθὴς ἄβυσσος χωρὶς ἐλπίδα γεφυρώσεως. Καὶ ἐρωτᾶται: τίς πταίει; ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν δικαιοσύνην (ἐν στενῇ ἐννοίᾳ) καὶ τὸ Δίκαιον. Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν μέσων τούτων πρὸς γεφύρωσιν τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν κοινωνῶν κατέστη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας πλέον ἢ αἰσθητή. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἠρκέσθη μέχρι τοῦδε εἰς τὸ «ἀποδιδόναι ἑκάστῳ τὸ ὀφειλόμενον», χωρὶς νὰ πλησιάσῃ τὸν κοινωνὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τὸν ὁδηγήσῃ πρὸς τὸν συγκοινωνόν του. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ θὰ ἠμποροῦσε νὰ δικαιολογηθῇ ἡ τοιαύτη... ἀντικοινωνικὴ στάσις τῆς δικαιοσύνης ἔναντι τῶν κοινωνῶν, διότι μέχρι τότε οὔτε οἱ ἕλληνες φιλόσοφοι, οὔτε οἱ θεμελιωταὶ τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἐξαιρουμένου, ὑπέδειξαν τρόπον προσεγγίσεως τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σύ. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν ὅμως τοῦ χριστιανισμοῦ νέα ἀνέτειλεν εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν ἀξία ἡ ἀγάπη, ἡ ὁποία ἐπέταξεν τὴν συνταύτισιν τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σύ. «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»! Μέχρι τῆς ἐμφανίσεως ὅμως τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης τὸ Δίκαιον δὲν εἶχεν ἀξιώσει τὴν τολμηρὰν καὶ ἡρωϊκὴν αὐτὴν συνταύτισιν, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του. Τώρα πλέον μία νέα, ὑψίστη κατευθυντήριος ἀρχή, ἡ ἀγάπη, δίδει εἰς τὸ δίκαιον τὴν πραγματικήν του δύναμιν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του, τῆς γεφυρώσεως δηλαδὴ τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν κοινωνῶν, διότι ἡ ἀγάπη δὲν ἐπιτάσσει ἁπλῶς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ «ὀφειλομένου» πρὸς τὸν συγκοινωνόν, — τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων ἀνεπαρκές —, ἀλλ' ἀξιοῖ τὴν πλήρη προσέγγισιν (συνταύτισιν) τοῦ «πλησίον» πρὸς «σεαυτόν». Ἂν λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης τεθῇ ὡς κατευθυντήριος τοῦ Δικαίου ἀρχή, τότε τὸ Δίκαιον θὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Ὁ Παῦλος ὑπῆρξεν καὶ πάλιν πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀντιληφθεὶς τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς δικαιοσύνης ὡς κατευθυντηρίου ἰδέας τοῦ Δικαίου, ἀντικατέστησεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγάπης μὲ τὴν ἀποφθεγματικήν του ῥῆσιν «πλήρωμα νόμου ἡ ἀγάπη».

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Λειτουργίαι - Χοροστασίαι Μητροπολίτου

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης κ. Παντελεήμων ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν καὶ ἐκήρυξε τὸν Θεῖον λόγον ἐν τοῖς Ἱεροῖς Ναοῖς: Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐχοροστάτησε κατὰ τὸν ἑσπερινὸν καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον (29.6.76) Ἁγίου Δημητρίου Τάφου (7.3.76). Κατὰ τὸν κατανυκτικὸν Ἑσπερινὸν ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ (7.3.76). Κατὰ τὸ Μέγα Ἀπόδειπνον ἐν τῷ Ἱ. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου τῆς Ἱ. Μονῆς Πανοράματος (8.3.76). Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων πανηγυρίζοντος ἐτέλεσε τὴν Προηγιασμένην Θ. Λειτουργίαν (9.3.76). Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ κατὰ τὸ Μ. Ἀπόδειπνον (9.3.76). Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Ἱπποδρομίου κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Α′ Χαιρετισμῶν (12.3.76). Μητροπολιτικὸ Ναὸ Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Συνοδικὴ Θ. Λειτουργία τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὸν Πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας ἐξεφώνησεν ὁ Παναγιώτατος κατ' ἐντολὴν τῆς Δ.Ι.Σ. (14.3.76). Ἁγίου Θεράποντος κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Β′ Χαιρετισμῶν (19.3.76). Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, πανηγυρίζοντος, κατὰ τὸν Μ. Ἑσπερινὸν (20.3.76). Τὴν ἑπομένην (21.3.76) προέστη καὶ τῆς Λιτανείας τοῦ Σκηνώματος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἱ. Μονῆς Πανοράματος κατὰ τὸν Ἑσπερινὸν (21.3.76). Κοιμήσεως Θεοτόκου Πανοράματος κατὰ τὴν ἑσπερινὴν Προηγιασμένην Θ. Λειτουργίαν (23.3.76). Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἱ. Μονῆς Πανοράματος Πανηγυριζούσης κατὰ τὸν Μ. Ἑσπερινὸν (24.3.76). Καθεδρικὸν Ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας (25.3.76). Παναγίας Δεξιᾶς κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Γ′ Χαιρετισμῶν (26.3.76). Ἁγίας Τριάδος (28.3.76). Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἱ. Μονῆς Πανοράματος Δ′ Χαιρετισμῶν (2.4.76). Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος τῆς Σχολῆς Τυφλῶν (4.4.76). Παναγίας Ἀχειροποιήτου κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου (9.4.76). Ἁγίου Θεράποντος (11.4.76). Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἱ. Μονῆς Πανοράματος προηγιασμένη νυκτερινὴ Θ. Λειτουργία (16.4.76). Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου (18.4.76).

Μεγ. Ἑβδομὰς Ἱ. Ἀκολουθίαι: Ὁ Παναγιώτατος ἐχοροστάτησε κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγίου Δημητρίου Τάφου. Τῇ Μ. Δευτέρᾳ, Μ. Τρίτῃ, Μ. Τετάρτῃ, Μ. Πέμπτῃ κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Παθῶν (12 Εὐαγγέλια), τῇ Μ. Παρασκευῇ κατὰ τὰς Β. Ὥρας καὶ τὸν Ἑσπερινὸν ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, κηρύξας καὶ τὸν θεῖον λόγον. Κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἱεροῦ Ἐπιταφίου, ἀπὸ μὲν τῆς 4 μέχρι τῆς 7 μ.μ. ἐχοροστάτησε ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Ἁγ. Μηνᾶ, ἀπὸ δὲ τῆς 7ης μέχρι τῆς 10 μ.μ. ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Θεῖον Πάσχα

Ἡ ἐπίσημος τελετὴ τῆς Ἀναστάσεως παρουσίᾳ καὶ τῶν Ἀρχῶν, ἐγένετο ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς τοῦ

Θεοῦ Σοφίας, προεξάρχοντος τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου κ. Παντελεήμονος, ὅστις ἐν συνεχείᾳ ἐτέλεσε καὶ τὴν Θ. Λειτουργίαν. Ὁ Ἑσπερινὸς τῆς Ἀναστάσεως ἐψάλη τῇ 11η π.μ. προεξάρχοντος τοῦ Παναγιωτάου καὶ παρισταμένου σύμπαντος τοῦ Ἱ. Κλήρου. Ὁ Παναγιώτατος μετὰ τὸ πέρας τοῦ Ἑσπερινοῦ διένειμεν εἰς τὸν Ἱ. Κλῆρον, τὰς Ἀρχὰς καὶ εἰς τὸ Ἐκκλησίασμα πασχαλινὰ ᾠά.

Τὴν δευτέρα ἡμέρα τοῦ Πάσχα, καθ' ἣν ἑωρτάζετο καὶ ἡ μνήμη τοῦ Ἁγ. Μεγαλομ. Γεωργίου, ὁ Παναγιώτατος ἐλειτούργησε καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ χωρίου Πανοράματος. Τὴν Πέμπτη τὸ ἑσπέρας ἐχοροστάτησε καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Λαοδηγητρίας Πανηγυρίζοντι. Τὴν Παρασκευὴν τῆς Διακαινησίμου ἐλειτούργησε καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς Ἱ. Μονῆς Πανοράματος Πανηγυρίζοντι.

Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ: Ὁ Παναγιώτατος ἐχοροστάτησε καὶ ἐλειτούργησε ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἐν συνεχείᾳ προέστη ἐπιμνημοσύνου δεήσεως διὰ τὰ θύματα Κατοχῆς, παρέστη εἰς τὴν κατάθεσιν στεφάνων εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Γ' Σ.Σ. καὶ προέστη δοξολογίας εἰς τὸν χῶρον τοῦ Γ' Σ.Σ. πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Μεγαλομ. Γεωργίου, Προστάτου τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

Ὁ Μητροπολίτης ἐδέχθη

Τὸν Παναγιώτατον ἐπεσκέφθησαν: Ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἀντιοχείας κ. Ἠλείας καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν Σεβ. Ἀρχιερεῖς Βαγδάτης καὶ Κουβέϊτ κ. Κωνσταντῖνος, Βύβλου καὶ Βοτρύων (Ὄρους Λιβάνου) κ. Γεώργιος, οἱ Συνοδικοὶ Ἀρχιερεῖς Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας κ. Στέφανος, Δράμας κ. Διονύσιος, ὁ Ἀρχιγραμμ. Ἱ. Συνόδου Θεοφ. Ἐπίσκοπος Δέρβης κ. Κοσμᾶς, ὁ Μητρ. Κίτρους κ. Βαρνάβας, ὁ Γραμ. τῆς Συνόδου Ἀρχιμ. Ἀμβρόσιος Λενῆς. Ἐπίσης ἐδέχθη τοὺς Σεβασ. Ἀρχιερεῖς: Λαγκαδᾶ κ. Σπυρίδωνα, Ν. Κρήνης καὶ Καλαμαριᾶς κ. Προκόπιον, Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιον, Κοζάνης κ. Διονύσιον, Διδυμοτείχου κ. Ἀγαθάγγελον, Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους κ. Παῦλον, Τυάνων κ. Παντελεήμονα, Αἴνου κ. Ἀπόστολον, Ἰωαννίνων κ. Θεόκλητον, Πισιδίας κ. Ἰεζεκιὴλ καὶ Λαοδικείας κ. Μάξιμον. Τοὺς Θεοφιλ. Ἐπισκόπους Εὐρίπου κ. Βασίλειον, Εὐμενίας κ. Ἀπόστολον καὶ Συνάδων κ. Γερμανόν. Τὸν Ἡγούμενον τῆς Ἱ. Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου κ. Γεώργιον, τὸν Μοναχὸν Ἀνδρέαν Γρηγοριάτην, τὸν Ἱερομόναχον Ματθαῖον Βατοπαιδινόν, τὸν Διάκονον Μητροφάνην Μικραγιαννανίτην, τοὺς Σχολάρχας τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς καὶ Ἀνωτέρας Ἱερατικῆς Πρωτοπρ. Παρασκευᾶν Ζωγράφον καὶ Ἀρχιμ. Δανιὴλ Στεφανῆν ὡς καὶ τοὺς Καθηγητὰς τῶν ὡς ἄνω Σχολῶν, τὸν Οἰκονόμον τοῦ Μετοχίου τῆς Ἱ. Μονῆς Σίμωνος Πέτρας Ἱερομ. Ἱλαρίωνα, τὸν Πρωτοσύγκελλον τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως κ. Ἀλέξανδρον Καλπακίδην, τοὺς Ἁγιορείτας Μοναχοὺς ἐκ τῆς ἀδελφότητος τῶν Παχωμαίων Διάκονον Χρυσόστομον καὶ Μοναχὸν Θεόφιλον, τὸν Σχολάρχην τῆς Ἐκκλ. Σχολῆς Λαμίας Ἀρχιμ. Μισαὴλ Γκομούζαν, τὸν Πρέσβυν τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις κ. Μεριγιόν, τὸν νέον Νομάρχην κ. Κωνσταντῖνον Πυλαρινόν, τὸν Γάλλον ὑποναύαρχον κ. Ρόμπην, τὸν καθηγητὴν Σνὲ Μέλχερ, τὸν καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθανάσιον Γερομιχαλόν, τὸ Συμβούλιον τοῦ φοιτητικοῦ Συλλόγου Θεολογικῆς Σχολῆς, τὸν καθηγ. τῆς Θεολογ. Σχολῆς κ. Παναγιώτην Σιμωτᾶν.

Ὁ Μητροπολίτης ἐπεσκέφθη

Ὁ Παναγιώτατος ἐπεσκέφθη τὸν ἀσθενοῦντα Σεβασμ. Μητροπολίτην Κίτρους κ. Βαρνάβαν εἰς τὴν Κλινικὴν Κυανοῦς Σταυρός, τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου κ. Προκόπιον, τὸν Νομάρχην κ. Κων)νον Πυλαρινόν, τὴν Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, τὸ Χαρίσειον Γηροκομεῖον, τὸ Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον, τὸ Νοσοκομεῖον ΑΧΕΠΑ, τὴν Σχολὴν Τυφλῶν.

Συνεδρίαι

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης προήδρευσε τὴν 28.2.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, τὴν 6.3.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, τὴν 9.3.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Θεαγενείου Ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστιτούτου, τὴν 11.3.76 τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, τὴν 26.3.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Παπαφείου Ὀρφανοτροφείου, τὴν 29.3.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Θεαγενείου Ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ τὴν 17.4.76 τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν.

Χειροτονίαι

Τὴν 27.3.76 Κυριακὴ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως Ἱερουργοῦντος τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου ἡμῶν κ. Παντελεήμονος, ἐγέντο ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἡ εἰς Πρεσβύτερον χειροτονία τοῦ Ἱερολ. Διακόνου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Παναγίας Δεξιᾶς π. Σεραφεὶμ Ζώγκα, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Παναγιώτατος ἀπένειμεν καὶ τὸ ὀφφίκιον τοῦ Ἀρχιμανδρίτου. Ὁ νέος Ἱερεὺς ἐτοποθετήθη εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν Παναγίας Φανερωμένης. Τὴν 11.4.76 ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Παναγιωτάτου ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Ἁγίου Θεράποντος ἡ εἰς Διάκονον χειροτονία τοῦ Μοναχοῦ Προχόρου Κωνσταντίνου ἀδελφοῦ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Θεοδώρας. Ὁ νέος Διάκονος μετωνομάσθη Γρηγόριος καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Μηνᾶ .Τὴν 18.4.76 ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Ἁγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Παναγιωτάτου ἡ εἰς Πρεσβύτερον χειροτονία τοῦ Ἱερολ. Διακόνου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀναλήψεως π. Ἀστερίου Καϊμάκη. Ὁ νέος Ἱερεὺς ἐτοποθετήθη εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

Τελεταὶ

Ὁ Παναγιώτατος προέστη τῶν κάτωθι Ἱ. τελετῶν: Τὴν 22.2.76 ἐτέλεσε ἁγιασμὸν εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Διεθνοῦς Ἑλληνοαραβικῆς Ἑνώσεως παρουσία τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἀραβικῶν Ἀρχῶν. Τὴν 29.2.76 προέστη τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ξενῶνος διὰ τοὺς καρκινοπαθεῖς. Τὴν 25.3.75 προέστη Δοξολογίας ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς Ἐθνικῆς παλιγγενεσίας ἐν τῷ πανσέπτῳ Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, παρισταμένων τῶν ἐπισήμων Πολιτικῶν, Στρατιωτικῶν καὶ Δημοτ. Ἀρχῶν, τοῦ Προξενικοῦ Σώματος, Βουλευτῶν, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀντιπροσώπων διαφόρων Ὀργανώσεων καὶ πλήθους κόσμου. Μετὰ τὴν δοξολογίαν ἐπηκολούθησε ἡ μεγάλη στρατιωτικὴ καὶ μαθητικὴ παρέλασις. Τὴν 4.4.76 προέστη τοῦ Ἁγιασμοῦ τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου Τυπογραφείου τῆς Σχολῆς Τυφλῶν. Τὴν 28.4.76, κατόπιν σεπτῆς ἐντολῆς τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Δημητρίου ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης ἡμῶν κ. Παντελεήμων ἐγκαθίδρυσε τὸν νέον Ἡγούμενον τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς Μονῆς Βλατάδων, Μητροπολίτην Πισιδίας κ. Ἰεξεκιήλ.

Λειτουργίαι καὶ ἐπισκέψεις τοῦ Παναγιωτάτου εἰς Εὐαγῆ Ἱδρύματα

Τὴν 29.2.76 ὁ Παναγιώτατος ἐλει-

-τούργησε εἰς τὸ Θεαγένειον Νοσοκομεῖον καὶ διένειμε εἰκόνας εἰς τοὺς ἀσθενεῖς. Τὴν 4.4.76 ἐλειτούργησε καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον εἰς τὴν Σχολὴν Τυφλῶν. Τὴν 21.4.76 ἐτέλεσε τὴν Προηγιασμένην Θείαν Λειτουργία εἰς τὸ στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον καὶ διένειμε δῶρα καὶ εἰκόνας εἰς τοὺς ἀσθενεῖς. Τὴν 22.4.76 ἐπεσκέφθη τὸ Χαρίσειον Γηροκομεῖον καὶ διένειμε τὰ πασχαλινὰ τσουρέκια καὶ ὠὰ εἰς τοὺς γέροντας τροφίμους τοῦ Ἱδρύματος.

Απονομὴ Ὀφφικίων

Ὁ Παναγιώτατος ἀπένειμε εἰς τοὺς κάτωθι πρεσβυτέρους τὰ ἑξῆς ὀφφίκια: Τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου εἰς τοὺς Δημήτριον Δημητρακόπουλον, Κωνσταντῖνον Νικολακάκην, Εὐστάθιον Παντελίδην, Παναγιώτην Εὐαγγελόπουλον, Θωμᾶ Παπαδόπουλον, Ἀθανάσιον Παπαϊωάννου.

Τοῦ Οἰκονόμου: Εἰς τοὺς Θεόδωρον Δοῦρον, Ἀθανάσιον Μπελαντώναν, Πέτρον Σεκέρην, Θεόφιλον Τσολακίδην, Ἰορδάνην Ἰορδανίδην, Χριστόδουλον Ρηγούδην, Δημήτριον Δάλλαν, Κων)νον Γωγοβίτην.

Τοῦ Σακελλαρίου: Εἰς τοὺς Κωνσταντῖνον Μελᾶν καὶ Χαράλαμπον Λαμπίρην.

Σύναξις Ἱερέων

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς 6ης ἕως καὶ τῆς 10ης Ἀπριλίου ἐγένοντο τμηματικαὶ συνάξεις τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως μὲ σκοπὸν τὴν λύσιν τῶν διαφόρων ποιμαντικῶν προβλημάτων καὶ ἀναγκῶν.

Ἐπίσης ἐπραγματοποιήθησαν αἱ ἑξῆς συνάξεις μὲ ὁμιλητὰς 1) τὸν πανοσιολογιώτατον ἀρχιμ. Βασίλειον Παπαγιάννην, 2) τὸν αἰδεσιμολ. πρωτοπρεσβύτερον Κωνσταντῖνον Παπαγιάννην μὲ θέμα «Ἡ Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν», 3) τὸν Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Συμεὼν Κραγιόπουλον μὲ θέμα «Ἐξομολόγησις καὶ ψυχανάλυσις.

Ἐπίσκεψις τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας

Τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου ἀφίχθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἡ Α.Θ.Μ. ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας κ. Ἠλείας προκειμένου νὰ τοῦ ἀπονεμηθῇ ὁ τίτλος τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου. Τὸν Μακαριώτατον ὑπεδέχθησαν εἰς τὸ ἀεροδρόμιον ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης ἡμῶν κ. Παντελεήμων, οἱ Σεβασμ. Ἀρχιερεῖς: Λαγκαδᾶ κ. Σπυρίδων, Ν. Κρήνης κ. Προκόπιος, Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιος καὶ ὁ Αἴνου κ. Ἀπόστολος. Εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐγένετο ἡ τελετὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ ἐπιτίμου Διδάκτορος παρουσίᾳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ λοιπῶν ἀρχῶν. Ὁ Μακαριώτατος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν Σεβ. Ἀρχιερέων Βαγδάτης καὶ Κουβέϊτ κ. Κωνσταντίνου, Βύβλου καὶ Βοτρύων κ. Γεωργίου, καθὼς καὶ ἐκπροσώπων τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος σεβ. Ἀρχιερ. Τριφυλλίας κ. Στεφάνου καὶ Δράμας κ. Διονυσίου, τοῦ Ἀρχιγρ. τῆς Ι. Σ. Θεοφιλ. Ἐπισκόπου Δέρβης κ. Κοσμᾶ καὶ τοῦ Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Ἀμβροσίου Λενῆ Γραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐπεσκέφθη τὸν Παναγιώτατον Μητροπολίτην ἡμῶν κ. Παντελεήμονα καὶ ἀπένειμε εἰς Αὐτὸν τὸ ἀνώτατον παράσημον τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας.

Ἐπίσης ἐπεσκέφθη τὸν Ὑπουργὸν Β. Ἑλλάδος κ. Ν. Μάρτην, τὴν Μονὴν Βλατάδων καὶ τὸν Ἱ. Ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὅπου ἐγένετο Δοξολογία πρὸς τιμὴν τοῦ Πατριάρχου. Τὸν Μακαριώτατον προσεφώνησε ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης ἡμῶν κ. Παντελε-

ἡμῶν καὶ καταλλήλως ἀντιφώνησεν ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης κ. Ἠλείας.

Μετὰ παραμονὴν δύο ἡμερῶν ἀνεχώρησεν διὰ τὰς Ἀθήνας.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Nicholas D. Iliopoulos, ed., Who's Who-of Greek Origin - In Institutions of Higher Learning in United States and Ganada, New York, N. Y. Greek Orthodox Archdiocese of North and South America, 1974, pp. xiv - 186.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὑποτίτλου, ἡ ἱ. ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς, διὰ τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως ταύτης Νικολάου Δ. Ἠλιοπούλου, διευθυντοῦ τοῦ γραφείου ἐπιστημονικῶν στατιστικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, μᾶς προσφέρει ἐνταῦθα ἕνα «κατάλογον διανοουμένων Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, Καθηγητῶν Κολλεγίων καὶ Πανεπιστημίων ὡς καὶ Σχολῶν ἀνωτέρας τεχνικῆς, πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μορφώσεως ἐν Ἀμερικῇ καὶ Καναδᾷ» (σ. VI).

Ἀπαριθμοῦνται 1161 (+12=1173) ὁμογενεῖς διανοούμενοι τῶν ὡς ἄνω κατηγοριῶν. Προτάσσεται ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου πρὸς αὐτοὺς (σ. III). Ἀκολουθεῖ ὁ πρόλογος τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως (σ. V - VI). Κατόπιν συναντῶνται πίνακες, α΄) στατιστικοὶ τοῦ τόπου γεννήσεως, τοῦ γένους, τῆς οἰκογενειακῆς καταστάσεως, τῆς φύσεως τῆς ἐργασίας, τῶν τίτλων, τῶν διπλωμάτων, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν (211 τὸν ἀριθμόν), τὰς ὁποίας θεραπεύουν οἱ παρατιθέμενοι (σ. VII - XIII) καὶ β΄) τῶν συντμήσεων (σ. XIV).

Οἱ ὡς ἄνω πίνακες εἶναι πλήρως κατατοπιστικοὶ διὰ τὰ θέματά των. Ἄλλωστε καὶ τὸ βιβλίον ἔχει τὴν ὑφὴν ἐπιστημονικῆς στατιστικῆς. Εἰς τοὺς τόπους γεννήσεως (σ. VIII) γίνεται διαχωρισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Τουρκίας, αἱ ὁποῖαι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, γεωγραφικῶς σχεδὸν ταυτίζονται. 19 τὸν ἀριθμὸν φέρονται οἱ τόποι γεννήσεως. Μετὰ τὰς ΗΠΑ (586) καὶ τὴν Ἑλλάδα (475), ἀκολουθοῦν ἡ Τουρκία (25), ἡ Κύπρος (15) καὶ ἡ Αἴγυπτος (21). Τὰ 89% εἶναι ἄνδρες καὶ τὰ 11% γυναῖκες. Οἱ κλάδοι ἐργασίας (σ. XI - XIII), σχεδὸν ὅλων τῶν κατηγοριῶν, εἶναι διαφωτιστικοὶ καὶ διὰ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην (8 ἐπιστήμονες). Συναντῶνται καὶ διάφοροι συγγενεῖς κλάδοι καὶ ἐπιστῆμαι πρὸς αὐτήν, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαρίθμησις δὲν θεωρεῖται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπαραίτητος. Οἱ 673 (58%) ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἶναι συγγραφεῖς.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς ἐργασίας συνιστοῦν τὰ πρόσωπα (σ. 1 - 176), κατατασσόμενα κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν. Δι' ἕνα ἕκαστον παρατίθενται τὸ ἐπώνυμον - ὄνομα, ἡ διεύθυνσις κατοικίας, ὁ τόπος γεννήσεως, ἐὰν ἐκτὸς τῆς Ἀμερικῆς - Καναδᾶ, ὁ χρόνος ἐλεύσεως εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἡ οἰκογενειακὴ κατάστασις, ἡ ἀνωτάτη παιδεία, ἡ θέσις ἐν τῷ παρόντι, ἡ εἰδικότης, αἱ ἐκθέσεις (διὰ τοὺς καλλιτέχνας) καὶ αἱ ἐκδόσεις - συγγραφαί.

Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω διὰ ποῖον λόγον δὲν ἐκτίθεται καὶ ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως ἑνὸς ἑκάστου. Ὁ ὅρος «Ἑλληνικῆς Καταγωγῆς» δέον ὅπως ἐκληφθῇ ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν. Περιλαμβάνονται συγγραφεῖς τοιαύτης καταγωγῆς, ἀκόμη καὶ μὴ ὀρθόδοξοι (ὀλίγοι). Προσέτι δὲ ὀρθόδοξοι γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας καταγωγῆς (ὀλίγοι), ἀκόμη δὲ καὶ εἷς προσήλυτος (σ. 59, 95,

138, 140, 155, 156, 170, 175, 176). Ὡς εἰς καθρέπτην βλέπει τις τὸν βαθμὸν μορφώσεως, τὰ ἱδρύματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐργάζονται, τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν πλουσίαν συγγραφικὴν δρᾶσιν τῶν ὁμογενῶν ἐπιστημόνων. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἔχουν διαπρέψει ὄχι μόνον εἰς τὰς ΗΠΑ - Καναδᾶν, ἀλλὰ καὶ κατέστησαν εὐφήμως γνωστοὶ παγκοσμίως εἰς τοὺς κλάδους των. Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω τὰ ὀνόματα μελῶν τινων τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κολλεγίου τῆς Βοστώνης. Συμφωνῶ μετὰ τοῦ Ν.Δ. Ἠλιοπούλου, «ὅπως εἰς τὸ μέλλον συμπεριληφθῶσιν εἰς τὸν κατάλογον καὶ ὀνόματα ἐπιστημόνων Ἑλληνικῆς καταγωγῆς εἰς ὅλας τὰς ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου χώρας» (σ. VI).

Εἰς τὸ τέλος συναντᾶται πίναξ ὀνομάτων (σ. 177 - 186). Μηχανικὰ ἀνεζήτησα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, στατιστικῆς ὑφῆς, τὸν πίνακα περιεχομένων, τὸν ὁποῖον δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω. Ἴσως θὰ ὑπάρχῃ ἡ δικαιολογία.

Θεωρῶ τὴν ἐργασίαν ταύτην, τὴν ἔχουσαν καλλιτεχνικὴν καὶ ἄψογον τὴν ἐμφάνισιν, τὴν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας προετοιμασθεῖσαν, ὡς μίαν σημαντικὴν προσφορὰν τῆς ἱ. ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς ες τὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γραμμάτων.

Β. Θ. Σταυρίδης

Ἀρχιμ. Νεκταρίου Χατζημιχάλη. Δρ. Θ., Κοιν. Ἁγία Τριὰς καὶ ἐξωτερικὴ Ἱεραποστολή. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»). Ἀθῆναι 1975. σ.σ. 23.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἔκδοσις ἀναφέρεται εἰς τὸ θεμελιῶδες θέμα τῆς θρησκείας μας περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς. Ὁ σ. ἐκθέτων δι' ὀλίγων τὰ κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον καὶ Ρ/Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς πρὸς τὸ ὑπ' ὄψιν θέμα, παρουσιάζει ἕκαστον πρόσωπον τῆς Ἁγ. Τριάδος (Πατήρ, Υἱός, Ἅγ. Πνεῦμα) ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἱεραποστολήν, ὡς ἐπιμαρυρεῖται καὶ διὰ τῆς ἐπιφανείας τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸ βάπτισμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι τὸ Ἱεραποστολικὸν ἔργον ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Σωτῆρος διὰ τῶν Ἀποστόλων «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» (Ματθ. 28,19). Μοναδικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας δέον νὰ εἶναι πάντοτε ἡ διὰ τῆς ἱεραποστολῆς καὶ τῶν ἐπακολουθούντων αὐτὴν μυστηρίων, χορήγησις «τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εἰς τοὺς πιστεύοντας, αἱ ὁποῖαι εἶναι — ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια — (Γαλ. 5,22), πρὸς ζωοποίησιν αὐτῶν καὶ εἴσοδόν των εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ἰωάν. 3,5).

Π. Σ. Ρ.

Ἐμμανουὴλ Ι. Μουρούλη. Ἡ διδακτικὴ τῶν θρησκευτικῶν. Θεωρία καὶ πρᾶξις. Ἀθῆναι 1975, σ.σ. 143.

Ἡ ὡς ἄνω ἐμπεριστατωμένη ἔκδοσις ἀποτελεῖ προσπάθειαν συνθέσεως τῶν ὑφισταμένων δεδομένων τῆς καθ' ὅλου διδακτικῆς τῶν θρησκευτικῶν μα-

θημάτων ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ οἰκοδομῆται ἐπιτυχῶς ἡ ἐν Χριστῷ παιδαγωγία εἰς τὸ σχολεῖον, Τὸ βιβλίον εἶναι καρπὸς τῆς διδακτικῆς ἐμπειρίας τοῦ σ. εἰς τὰ σχολεῖα Μ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ μάλιστα εἰς τὴν Βαρβάκειον Πρότυπον Σχολὴν καὶ εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Μ. Ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἔκδοσις πρὸς εὐχερεστέραν ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου παρακολούθησιν τοῦ θέματος διαιρεῖται εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, μὲ πλείστας ὑποδιαιρέσεις. Τὸ Α΄ κατὰ βάσιν θεωρητικόν, ἀναφέρεται εἰς τὴν διδακτικὴν γενικῶς καὶ ἐπισημαίνει τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀληθείας καὶ προσδιορίζει τὰς δυνατότητας ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τῆς γενικῆς διδακτικῆς θεωρίας εἰς τὸ ἔργον τῆς μαρτυρίας τῆς πίστεως εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ σ. ἐξετάζει τὴν προσωπικότητα καὶ τὰ ἰδιαίτερα προσόντα τοῦ διδάσκοντος καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τῆς Χριστιανικῆς διαπαιδαγωγήσεως.

Εἰς τὸ Β΄ μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ κυρίως πρακτικὸν ὁ σ. ἀναφέρεται εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἐν γένει διδακτικῆς εἰς τὴν πρᾶξιν, ἐπιχειρῶν νὰ ἀξιολογήση ταύτας καὶ νὰ τὰς ἐντάξη εἰς τὸν χῶρον τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν γενικῶν καὶ τῶν ἐπὶ μέρους σκοπῶν τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων θεολογικῶν μαθημάτων, τουτέστι τῆς καθοδηγήσεως εἰς τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν.

Τὸ βιβλίον ἀφορᾷ τοὺς θεολόγους καθηγητὰς Μ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ μὲ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἐλπίδα, τοῦ σ. τῆς συμβολῆς εἰς τὴν ἀρτιωτέραν διακονίαν τοῦ ἔργου των εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὅπως ἡ μελέτη τούτου συμβάλη κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὸν προβληματισμὸν τῶν διδασκόντων τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα, διὰ περαιτέρω μελέτην τοῦ θέματος πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ διδακτικοῦ των ἔργου εἰς τὸ σχολεῖον.

Π. Σ. Ρ.

Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδούλου Κ. Παρασκευαΐδη. *Κρίσις στὴ σύγχρονη οἰκογένεια*. Ἐκδόσεις: «Ἡ Χρυσοπηγή». Ἀθῆναι. σ.σ. 96.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας καλαίσθητος ἔκδοσις, τοῦ Σεβασμ. σ. γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐμπεριστατωμένων ἐκδόσεων, ἀναφέρεται εἰς σειρὰν ἠθικοκοινωνικῶν ἐκπομπῶν, ἐκ τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ Βόλου, ἐπὶ θεμάτων σχετιζομένων μὲ τὴν οἰκογένειαν καὶ μὲ τὴν κρίσιν, ἡ ὁποία τὴν μαστίζει σήμερον.

Ὁ σ. ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν σοβαρότητα τοῦ θέματος, διαπραγματεύεται τοῦτο μὲ αἴσθημα εὐθύνης, ἐπιθυμῶν νὰ δώση μίαν πραγματικὴν βοήθειαν καὶ συμπαράστασιν εἰς τοὺς συζύγους, ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ διατηρήσουν τὸν συζυγικὸν δεσμὸν τῆς οἰκογενείας, τὸ βασικὸν τοῦτο κύτταρον τῆς κοινωνίας, «τὸ μέγα μυστήριον τοῦ γάμου» ὅπως χαρακτηρίζει τοῦτον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ» (Ἐφεσ. 5,22).

Διὰ τὸν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὸν λαὸν γάμος σημαίνει ἰσόβιος σύζευξις δύο συζύγων, «συμπλήρωσις τοῦ βίου παντός. Διὰ τοῦτο τόσον ἡ Πολιτεία ὅσον καὶ ἡ Ἐκκλησία δέον νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἔγκρισιν, τοῦ αὐτομάτου λεγομένου διαζυγίου, τὸ ὁποῖον εἶναι μία σωστὴ τορπίλη εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκογενείας.

Εὐχὴ τοῦ σ. εἶναι ὅπως τὸ βιβλίον του βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς κρίσεως ἣν διέρχεται ἡ οἰκογένεια καὶ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἔγκαιρον ὑπερνίκησιν παντὸς ἐμποδίου, ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπονομεύσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν σταθερότητα τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς οἰκογενείας.

Π. Σ. Ρ.

Παναγ. Ν. Ἀντίπα, Καθηγητοῦ Φιλολογίας - Παιδαγωγοῦ. Ἡ μεγάλη μαρτυρία μου ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. (Ἡ πνευματική διαθήκη μου). Ἀθῆναι 1976, σ.σ. 55.

Ἡ ὡς ἄνω καλαίσθητος ἔκδοσις περιλαμβάνει τὴν πνευματικὴν διαθήκην τοῦ εὐσεβοῦς σ. διὰ τῆς ὁποίας κληροδοτεῖ εἰς τὸν συνάνθρωπόν του, ὅ,τι καλύτερον ἐχάρισεν εἰς αὐτὸν ὁ Παντοδύναμος Θεός, ἕνα πραγματικὸν καὶ ἀνεκτίμητον πνευματικὸν θησαύρισμα, πρὸς βοήθειαν καὶ φωτισμὸν ἰδικόν του καὶ τῶν συνανθρώπων του, πρὸς ἑδραίωσιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, τῆς ὁποίας μεγίστην ἀνάγκην ἔχει ἡ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς παραπαίουσα σημερινὴ ἀνθρωπότης. Τὸ μόνον σωτήριον φάρμακον διὰ τὴν εἰρήνευσι τοῦ πολυταράχου κόσμου εἶναι ἡ ζῶσα πίστις εἰς τὸν ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου Μαρίας ἐνανθρωπήσαντα Σωτῆρα τοῦ κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς καὶ εἰς τὸν ἄναρχον αὐτοῦ Πατέρα καὶ εἰς τὸ ζωοποιὸν Ἅγιον Πνεῦμα.

Ἡ μελέτη τοῦ βιβλίου ἀσφαλῶς θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀναγνώστου.

Π. Σ. Ρ.

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδούλου Κ. Παρασκευαΐδη, Κρίσις στὴ σύγχρονη Οἰκογένεια, Ἀθῆναι.

Τοῦ αὐτοῦ, Φοβᾶται ἡ θρησκεία τὴν ἐπιστήμη; Ἀθῆναι 1975.

Τοῦ αὐτοῦ, πρόδωσε ἡ ἐκκλησία τὴν ἀποστολή της; Ἀθῆναι.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὑπάρχει Θεός; Ἀθῆναι 1975.

Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου Θέμελη, Ἡ ἐν Γιαννίτσῃ Μεσσηνίας Ἱερὰ εἰκὼν τῆς ἁγίας Βαρβάρας. Καλαμάτα 1976.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ «λόγος περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς» τοῦ Ναθαναὴλ Ἰωάννου, Ἀθῆναι 1976.

Ἀρχιμ. Νεκταρίου Χ. Χατζημιχάλη Δ. Θ., Ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ Μεσσιανισμὸς εἰς τὴν Ἀφρικήν, Θεσσαλονίκη 1975.

Ἄνθη τῆς ἐρήμου, Βίος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ἀκραγαντίνων, Ἀθῆναι 1976.

Διονυσίου Κυκκώτου, Ὁμολογία τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας σήμερα, Λευκωσία 1975.

Διονυσίου Ν. Χρυσικοῦ, Παῦλος, Πύργος 1976.

Ἐπετηρὶς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας 1976.

Χρυσοστόμου Θέμελη, μητροπολίτου Μεσσηνίας, Ἡ ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μονῆς Βουλκάνου, Καλαμάτα 1975.

Διονυσίου Κ. Κυράτσου, μητροπολίτου Δράμας, Ὁμιλία εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Δράμας, Δράμα 1976.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, Δράμα 1976.

Χριστοδούλου Κ. Παρασκευαΐδη, μητροπολίτου Δημητριάδος, Ἡ περὶ χριστολογίας διδασκαλία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἀθῆναι 1976.

Γερμανοῦ Π. Γκούμα, μητροπολίτου Π. Ἠλείας, Ἡ μητέρα, Ἀθῆναι 1975.

Ἀποστόλου, μητροπολίτου Αἴνου, Ἡ ἐκλογὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 325 - 1935.

Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἔνδοξον τέλος τοῦ ἱερέως Ἀθανασίου, Ἀθῆναι 1975.

Τὸ Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, Ἔκθεσις πεπραγμένων, Ἀθῆναι 1976.

Σήφη Γ. Κόλλια, Κατηχητὴς καὶ χριστιανικὴ ἀγωγή, Ἀθῆναι 1976.

Ἐμμανουὴλ Ι. Μουρούλη, Ἡ διδακτικὴ τῶν θρησκευτικῶν, Ἀθῆναι 1975.

Θεοχ. Προβατάκη, Ὁ Ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ Θεσσαλονίκης, Ἱστορία - Τέχνη - Παράδοση, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 82.

Γεωρ. Χ. Χιονίδη, Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὸν Ὄλυμπον κατὰ τὰ ἔτη 1821 - 1822, Δημοσιεύματα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀρ. 45, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 99.

Γερμανοῦ Π. Γκούμα, Μητροπολίτου πρ. Ἠλείας, Ἡ Μητέρα, Ἀθῆναι 1975, σ. 59.

Α. Δ. Δελήμπαση, Ἡ γλῶσσα τῆς Ὀρθοδοξίας, Ἀθῆναι 1975, σ. 95.

Ζ. Τσιρπανλῆ, Τὸ ἔτος ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης, Ἀνάτυπον Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθῆναι 1974 - 75, σ. 33 - 52.

Τοῦ αὐτοῦ, I Libri Greci publicati della «Sacra Congregatio de propaganda Fide» (XVII sec.) ἀνάτυπον «Balkan Studies» Thessaloniki 1974 σ. 204 - 224.

Δημ. Γ. Σερεμέτη, Πηγαὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 377 (πολυγραφημένον).

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΦΥΛΛΑΔΙΑ — ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Α΄.

Ἀκτῖνες, ἔτ. 38 39, Δεκ. 1975 - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 366 - 370, Ἀθῆναι.

Ἀνάπλασις, περ. Γ΄, Φεβρ. - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 241 - 243, Θεσσαλονίκη.

Ἀπολύτρωσις, περ. Δ΄, ἔτ. Α΄, ΛΑ΄, Νοέμ. 1975 - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 359 - 364, Θεσσαλονίκη.

Ἀπόστολος Βαρνάβας, περ. Γ', τόμ. ΛΔ', Ἰούλ. - Ὀκτ. 1973, τεῦχ. 7 - 10, Λευκωσία.

Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν, τόμ. 3ος, Δεκ. 1975, τεῦχος 10, Ἀθῆναι.

Ἐκκλησία, ἔτ. ΝΒ', ΝΓ', Δεκ. 1975 - Μάρτ. 1976, ἀρ. 23 - 6, Ἀθῆναι.

Ἐνορία, ἔτ. Λ', ΛΑ', ἀρ. 575 - 581, Ἀθῆναι.

Ἐπίσκεψις, ἔτ. 6, 7, Νοεμ. 1975 - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 135 - 144, Γενεύη.

Ἠπειρωτικὴ ἑστία, ἔτ. ΚΔ', Νοέμ. 1975 - Φεβρ. 1976, τεύχ. 283 - 286, Ἰωάννινα.

Συζήτησις, ἔτ. ΙΣΤ', ΙΖ', Δεκ. 1975 - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 183 - 187, Ἀθῆναι.

Β'.

Antonianum, Annus L, Iul. - Dec. 1975, Fasc. 3 - 4, Roma.

Augustinianum, Annus XV, XVI, Dec. 1975 - Apr. 1976, Fasc. 3, 1, Roma.

Eastern Churches Review, vol. VII, Nr. 2, 1975, Oxford.

Eyhazi Kronika, Nov. 1975 - Febr. 1976, Budapest.

Irénikon, Tom. XLVIII, 4 trim. 1975, Cheretogne.

Messager, 23 année, Jan. - Juin 1975, n° 89 - 90, Paris.

Messager, Juin 1975 - Fevr. 1976, n° 78 - 80, Genéve.

Orientalia Christiana Periodika, Vol. XLI, fasc. II, MCMLXXV, Roma 1975.

Orthodox Life, Vol. 25, No 5, 6 Sept. - Dec. 1975, New York.

Ostkirchliche Studien, 24, 25 Bänd. Dez. 1975 - März 1976, Heft 4, 1, Würzburg.

Proche Orient Chrétien, Tom. XXV, Fasc. III - IV, Jérusalem 1975.

Romanian Orthodox Church News, IV, E. Année, No 4, Oct. - Dec. 1975, Bucuresti.

St. Vladimir's Theological Quarterl, Vol. 19 n° 3, 1975, New York.

Thelogia, Anno I, vol. 1, gen. 1976, Brescia.

Γ'.

Ἅγιος Νεκτάριος ὁ θαυματουργός, ἔτ. 10, Ἀπρ. 1976, ἀρ. 124, Θεσαλονίκη.

Ἄμπελος, Νοέμ. 1975 - Ἀπρ. 1976, ἀρ. 27 - 29, Πύργος Ἠλείας.

Ἀναπαλμοί, ἔτ. Στ', Φεβρ. - Μάρτ. 1976, ἀρ. 55, 56, Ἀθῆναι.

Ἀπολύτρωσις, Ὀκτ .1975 - Ἰαν. 1976, ἀρ. 99 - 102, Κέρκυρα.

Διακονία, περ. Β', ἔτ. 1, Νοέμ. - Δεκ. 1975, ἀρ. 6, Λευκωσία.

Διδαχή, ἔτ. ΚΘ', Λ', Νοέμ. 1975 - Φεβρ. 1976, ἀρ. 315 - 319, Καλαμάτα.

Ἐνημέρωσις, ἔτ. 4 ,Θ', Νοέμ. 1975 - Φεβρ. 1976, ἀρ. 11 - 2, Νίκαια.